

Bárka 1999. 3.
Irodalmi és művészeti folyóirat

Tartalom

Banner Zoltán: A legkegyesebb csaló	3
Két havazás között	3
Könyörgés (versek)	4
Balla D. Károly: Egy ember az idők örökéből (versek)	6
Ezredvégi éjszaka	7
Körmendi Lajos: Csaba élő írója (beszélgetés Sarusi Mihállyal)	8
Térey János: Apám és a fegyelem	19
Istenkedés (versek)	20
Vörös István: A beszélő hatalma	21
A pontatlanság dicsérete (versek)	22
Juhász Ferenc: Rott József balladái	23
Rott József: Bányatűz (regényrészlet)	24
Kiss Ottó: Kérem a narancsot az égről - versek gyerekhangra - (részlet)	33
Magyari Barna: Antik lakóhelyek	37
Esőre áll a csípőd (versek)	37
Nagy Mihály Tibor. Képek a tükörből	38
Tánc a hold alatt (versek)	39
Galgóczy Árpád: Magyarok a Gulág-ban (memoár-részlet)	40
Nagy Nárcisz: Vállalt vallomás	55
Visszhangjaink	55
Blue birds (versek)	56
Vladimír Holan: Éjszakai párbeszéd Hamlettel (részlet)	57
Tözsér Árpád. A műfordító jegyzete Vladimír Holan: Éjszakai párbeszéd Hamlettel című művéhez	61
Németh Zoltán: A lélek disszeminációja (Gondolatkonstrukció a '90-es évek Tözsér poétikájának értékvtátsái nyomán)	63
Fried István: Befogadó retorika (H. Nagy Péter. Redundanciák retorikája)	71
Elek Tibor: „Az méltó csak az emberhez...” (Székely János drámáiról)	79
Haász János: Egy Max Weber halott avagy gondolatok tudományos szellemidézésről és a bizalmi vákuum betöltéséről (Fukuyama kapcsán)	93
Szilágyi András: Jákob létráján (Vágréti János festőművész vizuális üzenetei)	101

E számunkat
Vágréti János grafikáival illusztráltuk

Banner Zoltán

A legkegyesebb csaló

költőm régóta készül a végső távozásra
jelmezeit koturnusát felesleges szavait
bolond óráit ékköves gyűrűit

anyámnak

legkedvesebb bútorait elajándékozta
titkos látogatóinak
akiket távollétemben fogad
homlokán egyre kevesebb a ránc
tekintetében elsötétülő pódium
már nem látogat s nem látogatják
barátok tisztelőik angyalok
elégtek városai
fényképei kihültek
de mikor belépek hozzá
szeme felragyog
felém nyújtja karjait
mintha nem történt volna semmi sem
mintha nem tudnám hogy
milyen régóta csomagol
s kicserepesedett ajakkal suttogja -
egyetlenem be kár hogy mindig magamra hagysz

Két havazás között

amit tudni kell
vagy tudni érdemes
már átváltozott
vagy távozik Veled
Te vagy Teremtőd
mert ezért teremtett
légy érdemes
megteremteni
és elveszíteni

elveszíteni
és megteremteni
mert hóból vagy ember
és azzá leszel
két havazás között
kell megteremteni
Teremtődöt
ki nem változik
s nem távozik Veled

Könyörgés

Uram! jöhet-e már a vonat
amely visszavisz a szőlőbe
hogy metszőollójával
arcomhoz igazítsa a felhőket
vincelléred: a Halál?

Emlékszel? előző szolgád
az Élet nem győzte fantáziával
emelkedéseim és zuhanásaim
közben rendben tartani fűrtjeim
s ha egy-egy állomás szutykából
visszanéztem rád könyörögve
még néha Te is elfordítottad
arcodat: nem ismerem!
Pedig sohasem ellenedre
maszkoltam magam
fordítottam ki bőrömet
itattam méreggel lelkemet
borultam ismeretlenek nyakába
bújtam örömök kötényébe
s nemzettem boldog lelkeket.
Élet-szolgáddal ámitottuk egymást
s mára oly kusza lettem
hogy tükör elé állni sem enged
vakon nézem hát magam
s e magam-ámításban
már rég csak ingeim váltom
- a király meztelen.
Az a vonat amelyet utánam küldesz
ugye nem a fényességbe visz
hanem sok-sok szállóim hegyére
agyag és törköly illatába
a savanyú, édes és keser
borok mámorában fogant
legtisztább eszmélkedések tornácára
s átellenben ugye feldereng majd a város
poraiból újratornyosodva
messzeségéből életrekéülve
s vincelléred a Halál
ugye majd újra a felhőkhöz
igazítja arcom vonásait?!

Balla D. Károly

Egy ember az idők örökéből

valaha vállán asszonyok álmodták álmukat
aztán maguk is álommá lettek
röppenő madárrá
kurrogó galambbá a Szent Márk téren

valaha vállán gyermekek ültek
onnan kapaszkodtak a csillagokba
hogy megrángathassák a Jóisten szakállát

valaha vállán világok nyugodtak
gömbjükben rejtőzött az idő egésze
amely őt is körbehajolta lassan

most vérző lábbal
valami ácsolat felé vonszolja magát
bitó vagy kereszt
vagy csak az utca végén a mankós villanyfa

a Megváltó is lehetne
olyan erős és olyan gyenge ez az ember

nem tudni
ő lép-e előre egyet-egyet
vagy az ácsolat közeledik feléje imbolyogva

nem tudni
az ő friss vére lépi-e a nyomokat
vagy a föld méhéből szivárog
a vérvörös láva

egy ember az idők örökéből
aki sem barátom
sem ellenségem nem lehet immár
mert vállára soha nem emelt
az ácsolat felé lökni őt
pedig én voltam gyáva

Ezredvégi éjszaka

átaludni nincs esélyed
az ezredvégi éjszakát
senki sincs ki összetűzze
hiteden a tépett csuhát

steril apák és dedet szülni
elkésett vetelő anyák
lelke kering itt s menekülve
lép az idő szende halált

hiába várod neked küldje
friss főzetét a könnyű mák
az angyalok tépett túllje
hogyan ingereljen hullik rád

átaludni nincs esélyed
az ezredvégi éjszakát
ablakodon hosszan megülve
csak üzött madár huhog rád

Csaba élő írója

(Sarusi Mihálllyal beszélget Körömdi Lajos)

A magyar irodalmi életben korzózik egy vagabund, járja a maga útját, s első kötetének megjelenése óta már kazalnyi beszélyt, regényt és egyéb könyvet írt: A csabai Szajrán (beszélyfüzér, 1981), Pázsit (elbeszélések, 1983), A kaporszakállú nádvgó (kisregény, 1985), Magyar Krisztus (regény, 1986), Fönn a Jeruzsálemhegyen (regény, 1987), Kisiratos helynevei (tanulmány, 1987), Árva ima (kisregények, 1989), Hanyattúszás (elbeszélések, 1990), Uगतoló (költemények, 1991), Kazal (regény, 1991), Kisiratos ragadványnevei (tanulmány, 1992), Vagabundkorzó I-III. (csavargókönyv, 1993), Eszterberke (regény, 1993), Decebál Gyulán (kisregény, 1995), Csuba Ferke (kisregény, 1997), Szökőélet (vallomás, 1997), Írni, Csabán (széptanulmány, 1998), Az Aranykapca álma (kisrege, 1999). Szerkesztette a Jászokunságot, Békéscsabán a Keresztény Napot, miközben a viharsarki eseményekről tudósítja az MTI-t. Eddigi munkásságát több díjjal ismerték el: Darvas József-díj (1986), Füst Milán-jutalom (1987), Gáll István-díj (1989), Greve-díj (1994), Petöfi Sándor Sajtószabadság-díj (1995). Az idén, március 15-én pedig átvehette Sarusi Mihály a József Attila-díjat is. Ez adta beszélgetésünk apropóját.

- „Bújjál ki te kurtucz betyár” - írod egyik versedben. Most vedd komolyan az önfelszólítást: ki ez a betyár Kurtucz Miska? Milyen ösöktől való, honnan jött, milyen élményeket hozott magával és milyeneket szerzett?

- A Szökőélet című vallomásomban félezer magyar oldalon igyekszem válaszolni erre a kérdésre s az a válaszom sem túl kielégítő. Teljes ez sem lesz, legföljebb rövidebb.

A „kurtucz betyár”-ral arra utalok, hogy az egyik mácsai ösöm valószínűleg Rákóczi széztavart talpasainak egyikeként a Kurucz álnév mögé bújva igyekezett magát ebben az aradi faluban meghúzni s vált „más nemzetiségűvé s más vallásúvá” az 1700-as évek elején még magyar kálvinista, később elrománosodó faluban.

Öseim közt csak és kizárólag parasztokat találz: a földért, a kenyérért, az életért bármire kész későbbi kisgazdák és napszámosok, akiknek (mindamellet) egyaránt a legtöbbet jelentette a családhoz, a szülőföldhöz, a kereszténységhez és a magyarsághoz való kötődés. Mely „távoli múltban” a lehető legtermészetesebb volt a más fajtájú (más nemzetiségű, más vallású, vagy éppen máshonnan való) ember tisztelete.

Az az ötven év, amelyet együtt éltünk át, együtt igyekeztünk, ha egyáltalán lehetséges, emberhez mégiscsak méltó módon elviselni, túlélni, mindezek ellenkezőjére oktatott volna. Hogy gyűlöld, akinek náladnál többje van, jelentsd föl, aki másképp gondolja, vedd fölszabadító-számba a megszállódat, haverodnak a jó anyádra leánykorában rátörő szovjet-vöröskatonát, keresztapádnak a nagyatyád földjét elkommunizálót, tejttestvérednek az írásaidat megrostáló könyvvizsgáló „elvtársat és elvtársné”...

Öszintén szólva nem volt könnyű! Az Eszterberke egyik főhőse, a török hódítót nyakra-főre átverni igyekvő sarkadi-szalontai hajdú, Csavarga Miska állt előttem. A szegény ember „ahogy lehet” sok ezeréves példája.

- Milyen belső motivációk hatására jutott el a fodrászsegéd Kurtucz Mihály az íróságig, a Sarusi Miháltságig?

- A tanulás- és a tudásvágy, a világ megismerésének, fölfedezésének a láza, meg persze a korán jött könyvszeretet, az írás, az irodalom tisztelete, majd szerelme tehette ezt velem.

Mesélő kedvű '19-es, Rákosiékat szívből utáló magyar-szlovák vöröskatona szomszéd és „erdélyi menekült” édesapa, az aradi-csanádi iratosi pusztá legendáiról mindent tudó (Kis Sarusi?) nagymama, a magas irodalom szépségeire rávezető drága édesanya, parasztkántor, „tehát” verseket is faragó nagybácsi után az egész véletlenül Féja Géza szellemi irányításával működő csabai könyvtár megannyi kincse térített ebbe az irányba.

Előbb (földrajzi!) fölfedezőnek, majd régésznek, utóbb filozófusnak készültem... női fodrászként. Hogy író lett belőlem? Ehhez biztosan hozzájárult az is, hogy hamar kiderült, szóbeli kifejező-készségem meg sem közelíti íráskészségemet. Hogy ma is jellemző rám: egy délelőtti kérdésre (ha olyanok a légköri viszonyok) esetleg csak másnap reggel jut eszembe a legmegfelelőbb válasz. Így aztán sem tudós tanárrá, sem pappá, sem politikussá nem válhattam... Hogy az Írás egyre jobban lenyűgözzön.

- Ha jól tudom, először verseket írtál. A lírával kapcsolatban azt írod, hogy „a költés: valóban táltos egy dolog!”. Így született az Uगतoló?

- Igen, a költés, úgy tapasztalom, valóban valamelyes révülés, a költemény a táltoséhoz hasonló (változó mélységű) révületbe esés eredménye. Persze csak az igazi versírás (Balassitól Adyéig, valamennyire a maiaké), mert a most divatos szövegelésszerű versszövegek szerkesztése más ügy, ezekben a költészetnek nyoma sem marad.

Az Uगतoló költeményei kiszakadtak belőlem, elbeszéléseimet-regényeimet viszont tudatos előkészületek után „költöttem”. Nem én találtam ki: a költői mű megalkotásában az ösztönösség sokkal nagyobb szerepet kap, mint elbeszélés, regény írásakor. Ha szerencséd van, versírás közben (akár a táltos önkívületbe esésekor) a legbensőbb tudatalattiból-tudatfölöttiből merítesz, ha pedig némi tehetséggel is megvert az Isten, ő vezeti a tollad.

Ha Balassit olvasol, Petőfit, Aranyt, József Attilát, Illyést, mi más jutna eszedbe?... A fűrészporgyáron (és „kakakeverő”) „posztmodernknél” ez a veszély nem fenyeget.

- A Szökőélet című könyvedben közölsz egy amolyan szellemi világfát. Esetleg hatásokra is utalsz ezzel?

- Világfámra azok kerültek föl, akiknek az írásai megfogtak, magukkal ragadtak s ezzel nyilván valamennyire hatottak is rám! De akiktől a legtöbbet tanultam, illetve akiknek a módszereit valamennyire követem (leszámítva a népköltést, amelyet életfám csúcsára helyeztem), elrejtve, nem a fa tetején kaptak helyet - aszerint, kit hova sorolok a teljesítménye alapján. Hogy csak a legfontosabb „írói osztályfőnökeimre” utaljak: Cela, Babel, Andric, Móricz. És hát, bármily kellemetlen (mert ezzel túl nagyot mondok), egy bizonyos Homérosz nevű úr.

- Prózaíróként ismernek: „főlkapott a mese táltoslova s úgy magával ragadt, hogy máig a hátán nyargalok” - írod. Mesélni jó? Lehet mesélni még ma is?

- Mást sem érdemes, mint mesélni! Anélkül az egész semmit sem ér, gondolom. Meg azt, hogy: e nélkül elbeszélő-művészet sincsen.

Ha ma valaki még történeteket ad elő, azt mondják a szakértők, „anekdotizál”. Tehát múlt századi (meg nyilván árvalányhajjas, ne adj Isten sovíniszta). Mintha századvégünk legnagyobb elbeszélő-irodalma, a dél-amerikai alapja nem a mese lenne! Melynek előadása, nyelve, szerkesztési módszere, szemlélete áll össze - mindig másképp - egy-egy (igazán nagy) író művészetévé.

Vagy, már elnézést kérek, de Hrabal mese nélkül elképzelhető? Persze, a nyelve, különleges szemlélete teszi azzá, ami, de mintha e prágai történetek még történetek lennének! Amelyeket hallgatni is, olvasni is: igazi élvezet.

Anélkül az egész, az én számomra, magánügy. Amelyből persze adott esetben (főleg mifelénk) elég jól meg lehet élni.

- Kinek írnak ma az írók? Kinek írsz te?

- Azoknak írnék, akik szeretik azokat a könyveket, amelyekből a világról valami újat, igazat, izgalmasat, fontosat tudhatnak meg. Mert engem is csak az a történet izgat, amely valami számomra is ismeretlen világ titkaiba avat be... a történethez leginkább illő nyelv, meseszöveg segítségével.

Azt kérdezheted, hol vannak ezek az olvasók?! Mert az én könyveim is alig fogynak.

Akiknek írok, azoknak nincs pénzük könyvet vásárolni. Az a „réteg”, amelyből kikerülnek, elég széles: havi (fejenkénti, azaz családtagonkénti) tiszta harmincezer alatti jövedelemből él a csonka-országi társadalom 90 százaléka. Ebből a pénzből pedig kenyérre, gázra még úgy-ahogy futja, ruhára már alig, könyvre meg csak kivételesen. Sajnos latin-amerikanizálódó közép-európai társadalmunkban így természetes.

- Mint a középnemzedékből oly sokan, a Mozgó Világnál indultál, itt jelent meg A kutyakántor című kisregényed. Műhelynek érezted a hetvenes évek végének, a nyolcvanas évek elejének ezt a

folyóiratát?

- Annyira igen, amennyire hölgyfodrászként a csabai Andrassy úti üzletet, értelmiségi-jelöltként a debreceni kollégiumot, könyvtárosként a Kis-Körös-parti könyvesházat, újságíróként a veszprémi Naplót! Ez volt akkor az egyetlen irodalmi szerkesztőség, amelyben nem (kedves, vagy éppen kiutálni való) vendégként, hanem közülük valóként, valóban munkatársként fogadtak. Alexa Károly és társasága, épp úgy, mint a lap, igen sokat jelentett nekem Végre egy hely, ahol otthon érezhette magát abban a furesa, némi rothadásér puskaporszagot már árasztó korszakban a hozzánk hasonló író-szegénylegény. Egy közösség, melyben helyem lehet: végre egy szabad csapat, mely nem egyszemélyes.

Megmondom őszintén, valójában igen meglepő volt. Annál inkább, hogy (épp 20 esztendeje) ők indítottak el a pályán... egész véletlenül a máig legjobb kisregényemmel.

Valamennyire otthon, később, még Juhász Ferenc Új Írásánál, Hatvani Dániel Napórájánál, és közös ismerősünk Jászknuságánál éreztem magam.

- „Elbeszéléssel nem bajlódtam, azonnal kisregény írásába fogtam” - írod. Jó néhány kisregényt írtál, ezek jó része azonban évtizedes késéssel jelent meg, Az Aranykapca álma például az idei könyvhétre. Miért?

- A '70-es években öt kisregényt írtam, 1975-ből való, amely közülük most utolsóként megjelent. A késés (késleltetés, elhallgatás?) tehát majdnem negyedszázados. Ha megmondom őszintén, hogy Az Aranykapca álmát - „és bandáját”, tehát a többi kisregémet is - megírásakor mint jobboldali szörnyszüleményt utasította vissza ugyanaz a szakértő-gárda, amely most baloldali sületlenségnek fogná föl, ha egyáltalán a kezébe kerülne (nagyon vigyáz arra, hogy ez ne következzen be), majdnem mindent elárultam. Mert ezekben a körökben ma is jobboldali, meg baloldali írókról s irodalomról beszélnek. Honnan tudnák szegények, hogy (föltehetőleg nem véletlenül) kedvenceim közül kettő, Cela és Hemingway a spanyol polgárháborúban egymás ellen harcolt; hogy mifelénk másképp mérik az írást.

Magyarán: esztétikai és politikai oka egyaránt volt korábbi teljes elutasításomnak. Akkori „népi avantgárd” modorom éppennyire utálatos lehetett, mint mai hol naturalista, hol ponyvahangulatú, hol dokumentarista, hol meg valamiféle akármicsoda „realizmusom” egyugyanazon művészeti szakirodalomnak.

- A csabai Szajján című könyveddel indulásod megkésett volt ugyan, de sikeres. Hogy fogadta „íróvá avatásodat” a környezeted, a város?

- A kocsmabeli tót ivócimborák magukhoz öleltek, végre valaki komolyan veszi, mi több, szereti őket. Egy soromat nem olvasták, de írtak e könyvemről annyit, hogy a leglényege hozzájuk is eljusson. Hogy azonosultam velük. A komcsik a fogukat szívták, a reformszocialisták együtt örültek velem, a magyar és a szlovák sovinszta káromkodott; a népiek egy része tovább gyanakodott, a „posztmodern”-re készülődő pestbudai svihákság (ahogy utóbb hallom) csak fanyalgott, elutasítása teljes lehetett.

Akkoriban volt, hogy így mutattak be: „Egy élő író!” Többek bosszúságára élő író lettem. Remélem, maradok - az ő bosszantásukra is - még jó darabig.

- Írói módszered szerint egy-egy kiválasztott témában levéltári kutatásokat folytatsz, helyszíni gyűjtéseket végzel, búvárlod az irodalomtörténetet, a néprajzot, a történelmet, a nyelvtörténetet... Ezzel az a célod, hogy megalapozz egy-egy megírandó könyvet, esetleg tudományos mű létrehozása, mint például két nyelvészeti munkád esetében?

- Ha egy történet (a délvidéki magyar huszitáké, Áchimé, a csanádi-aradi parasztságé, a román kommün ellen lázadó székely fiúké, a pufajkások elől évekre kazalba temetkező forradalmáré, a török hódoltság paraszthőseié, meg a többi) megfog és megírására késztesz, a lehető legteljesebb kutatásba kezdek. Hogy a hőseim mintájául választott emberek életét, nyelvét, gondolkodását, szokásait, minden rezdülésüket értve alakítsam aztán már teljesen szabadon... a magam írói történetét és nyelvét, amely rendre más, mint az eredeti.

E módszer kialakulásához talán az is hozzájárult, hogy mi „veszett el bennem.” Mert, bár van nyelvészeti, néprajzi, irodalomtörténeti s honismereti dolgozatom (adja a Jóisten, hogy egyszer kötetbe álljon kisoratosi írói falurajzom?), tudóssá már nem válhatok. Földrajzi fölfedezés helyett

pedig ott a Vagabundkorzómát megalapozó csavargás a földrészekén átívelő magyar világban.

- Életművedben kiemelkedő jelentősége van a nyelvnek. Prózáid hol a husziták, hol a székelyek, hol a csabai tótok nyelvén szólalnak meg - többek között. Mi mindent bízol a nyelvre?

- Mindent; meg a meseszövegre, a történet, a beszély szerkezetére.

Elég hamar megtanultam, hogy valamennyi művészetnek a maga nyelvén kell megszólalnia, a saját lehetőségeiből kell merítenie. Lehet keverni, de minek... a rózsát a tulipánnal, pláne nem kecskét a havasi gyopárral. Az írásé mi más lehet, mint az írott és beszélt, egyrészt érthető, másrészt mégiscsak eredeti rendbe szerkeszthető nyelv.

Hogy ez mennyire nem ilyen egyszerű, illetve nem egyértelmű, bizonyoság rá, hogy akad (tegnapelőtti, magát vadonatújnak beállító) irodalmi irány, amelynek egyik művelője, mondjuk, az emberi beszéd, nyelv, írás helyett az üstdob hangzásvilágából merít, és csak püföli, veri, kalapálja (a közönséghez tartozó egyedek dobhártyájára fittyet hányva) a karóval a biciklikerekre feszített bőrt. S közben arra tart igényt, hogy közbevetett indiánordításaival egyetemben mutatványát szépirodalmi remekműként értékeljük és értelmezzük.

„Mindenképpen másság kell”!-világunkban bizonyára ósdi dolognak tetszik, amire vállalkoztam: minél jobban megismerni azt a nyelvet, amelyből építkezik (néhány ezer esztendeje) az embernek nevezett valami (egyesek szerint állat, mások szerint is majomleszármazott) által létrehozott csoda, az irodalom. Mondom, nem kőköcskéből, mint a piramisépítész, s nem is ebihalfekéből, mint a hülyegyerek.

És természetesen a leggazdagabb nyelvi rétegekhez fordultam: a tájnyelvek és a régi magyar nyelv teljességéhez. Mindig aszerint, mire van szükség, mit kíván az írás. S van-e nagyobb öröm, mint amikor magyar ember létedre a szomszéd a maga más anyanyelvén szólít meg, mert azt hiszi, a fajtájáról szólva a fajtájából való író vagy. Vagy amikor a tudós, végigolvasva a valamelyik mai tájnyelvünk, avagy az évszázadokkal korábbi magyar nyelv elemeit használó munkádban egy szem hibát nem talál? Amikor a csudaszép szögedi nyelvet beszélő aradi unokatestvér észreveszi, hogy egy mondatot tőle kölcsönöztem!

Emiatt lehet, hogy ha valaki kijavít, megköszönöm. Mert akkor legközelebb még pontosabb lehetek.

Pontosság, teljesség; szép álom, nem?

- Bebizonyítottad, hogy még most is lehet nagyregényt írni. A Magyar Krisztus hét nemzedék életét jeleníti meg. A hatalmas vállalkozás sikert aratott. Nem érzed úgy, hogy ekkor kellett volna neked ítélni a József Attila-díjat, amit csak az idén, csaknem másfél évtized múlva kaptál meg?

- Nem, mert azt is hamar megtanultam: a valamirevaló (a közéleti és irodalmi kurzusokra rá sem hederítő) írást ritkán fogadja osztatlan elismerés. Hogy ne mondjam, mielőtt nekiláttam, a Szabad Nép Népszabadság-folyamának adott számában egy nagymenő ifjú irodalmár arról értekezett, miért lehetetlen ma (akkor, 1970-valahányban) nagyregényt írni, miért követhetetlen Móricz. Meglehet, bosszankodásom végeredménye aradi-Csanádi parasztregegyem. Gondolod, véletlen, ha ma ugyanezen poszt-ilyen-amolyan akárki szakkönyvet írva, szerkesztve, kiadva, pénzelve megfedkeznek azokról a művekről, amelyek eleven cáfolatai balítéleteinek? Mondjuk Balázs József, Gion Nándor regényeit értéküknek megfelelő helyre tette az irodalomtörténet? Hol vannak hozzájuk képest azok a divatfigurák, akik valóban teljes életművükkel igazolják a nagyregény-írás lehetetlenségét?

Persze az irodalmi élet gyakran meglehetősen kontár hangadói tehetnek a legkevésbé a Magyar Krisztus megszületéséről. Amikor a Budai Várban az Országos Levéltár kutatótermében kerestem a kétszáz évvel ezelőtti aradi- csanádi parasztlelet adatait, egy kötelezően kitöltendő kérdőív egyik sora az iránt érdeklődött, ki bízott meg e munkával. Némi fejtörés után, gyávaságomat leküzdve a szintiszta igazat róttam a papírosra: Kisiratos népe. Mert ezt éreztem, valami (valaki?) ezt súgta, minden ebbe az irányba mutatott: családom falujának, apám valamelyik testvérének és fölmenőjének tartozom ezzel a regénnyel! Hogy az emberemlékezet óta nemzedékről nemzedékre megnyomorított, ám újra és újra talpra állni igyekvő aradi-Csanádi magyar parasztvilág (a regénybeli Nagyfalú sorsa) ér annyit, mint például Andris Visegradja.

Iratoson máig többen szívják a fogukat, van aki azt ígérte, hogy kiveri a fogam. Mert (nem

egészen véletlenül) magukra vették a dolgot. Pedig a regénybeli Nagyfalú nem Kisiratos! Hogy onnan való a történetek s alakok jó része, az igaz, de semmi sem azonos azzal, ami az ötletet adta. Mert hogy munkám nem fénykép, a nyersanyaggal (lehetőség szerint) teljesen szabadon bántam. „A nép” viszont, mely, úgy éreztem, megrendelte tőlem, hogy magára ismert, nem föltétlenül örült. Hisz lelepleztem!

Ez máig bánt. Mert miközben megtapasztaltam: csak azért volt olyan őszinte hozzám ez a nép, mert azt hitte, nekem mesélve, nekem vallva, panaszait fülembe suttogva, előttem öbolyögve... magamagának tárulkozik ki! Egyik nénémnek, bátyámnak, sógornak, komának, szomszédnak eszébe nem jutott volna, hogy mindaz, amit elárul magáról, fajtájáról, világáról, egyszer őt „beáruló”, „leleplező” könyvben kerül az idegenek (a falu határán túli világ) elé.

Azóta nehezebb a dolgom. Ha (édes testvérem Aradban-Csanádban) előttem mesébe fog, „igaz történetbe” kerekítené, mit tett vele ez a szép új világ, szavát feledi, egyiket másikba öti, ha észbe kap, hogy én is ott vagyok.

Emiatt még igaz lesz, hogy megismételhetetlen, mi több, folytathatatlan. A két évszázadot átfogó, nyolc fejezetre tervezett regény utolsó részét az új évezred elején kellene megírnom. Gyűjtök, gyűjtögetek hozzá; s majd meglátjuk.

Az viszont, hogy mikor milyen díjat kap az ember... S mikor milyen nem?! Köszönök minden jó szót; nem vitás, a sok értetlenkedés után jólesik minden értő szó.

Értő és jó... Látod, ebből van kevés, ebből lehetne több!

- Prózát neveztek már expresszívnek, népi avantgárdnak is. Bármilyen címkével illessük, egy biztos: egész nemzedékben az egyik legkarakteresebb hang a tied, egy sajátos közösségi beszédmódot alakítottál ki.

- Domokos Mátyás emleget istenkísértést a Magyar Krisztus kapcsán. Valóban, majdnem az, hogy írásaim jó részében „maga a nép” szól. Nem magam okoskodom, nem is hőseim jönnek rá valamire, a közösség áll az olvasó elé s csak mondja, nyöszörgi, panaszolja és dicsekszi, siratja s neveti..., a saját sorsát.

Mestereim, Cela (a „Méhkas”-ával) és Andris („Híd a Drinán”-jával) - meg a többiek - is magyarázatot adhatnak, hogy jutottam ehhez a „beszédmóddhoz”. De legalább ennyire befolyásolt az a helyzet, amely arra volt jellemző s jellemző ma is, ahogy „hallgatom népem”... Mesélöm (a Fekete-Körös völgyében, Nemesmiliticsen, Raguzóban, Léván, Almádiban, New York-ban, Huszton, bármerre a Magyar Világban!) csak mondja, én meg... igyekszem jól megjegyezni! Minden szavát; minden jellegzetes fordulatát; a legapróbb igazságot; a legförtelmesebb hazugságot, mely őt s népét sújtja. Hogy minél pontosabban visszaadhassam.

- Milyen szerepe van az indulatnak könyveid írásakor?

- Épp elég. Mert a dolog mindig valahogy így kezdődik: megtetszik egy történet, beleszeretek valakinek az igazságába, fölír az egy valamikor valakin megesett igazságtalanság, lánggra lobbant egy elfeledett szabadságharc, lenyűgöz valami eddig ismeretlen szépség...

Ha indulaton ezt érted. Mert amúgy a dühből csak hírlapírói munkára futja, ettől pedig, hál' Isten, eddig többnyire megmenekültem. Mondjuk azért is, mert míg az ember, könyvet írván, dolga végére ér, akkor is lehiggad, ha elsőre azért ragadott tollat, hogy lekapja ezt, vagy azt a címeres gazembert a tíz körméről.

- Prózaid egyik fontos motívuma a vita, hol önmagaddal, de inkább másokkal. Ez sajátos feszültséget ad írásaidnak.

- Az élet alaphelyzete miatt lehet annyi szópárbaj, veszekedés-viaskodás, szóváltás, összecsapás, szerencsére javarészen csak szóbeli kard-ki-kard, vagy éppen jobbra-balra vagdosó „szócséplés” az írásaimban. Ellentétes érdekű népek fiai, különböző hitelveket valló felekezetek hívei, nők s férfiak, haszonkeresők és értékelvűek, ifjak s vének, jók, rosszak, rútak és szépek, egyenesek és görbék, sárgák és feketék, megveszekedett gyilkosok és örök áldozati bárányok, szóval a legkülönbözőbb, csak némi jóindulattal és erőfeszítéssel összehangolható mineműségek kényszerülnek Földünkön - Nagyfalunkban, Csabán, Esseghvártt, vagy Bergengóciában - együtt élni.

Ha pedig így van, mit tehet a magamfajta krónikás? Pláne ha maga is (néha túlzottan is)

belehelyezkedik valamelyik ilyen vagy amolyan alak lelkivilágába. A végén persze úgy tűnhet: Sarusi, mint az egyszeri első világháborús baka, akkor is lő, amikor már tölteni is elfelejt.

- Afféle modern garabonciásként becsavarogtad a fél világot. Ebből lett a Vagabundkorzó, amit egy helyen csavargóregének nevezel. Ebből a regéből három kötet már megjelent, de azóta újabbak íródtak. Hány kötet lesz még?

- A negyedik, az ötödik és a hatodik kötet kész, megpályáztuk a kiadásukat. A befejező könyvnek gondolt hetedik pedig, ha úgy sikerül, ahogy elterveztem, valamikor életem alkonyán, az utolsó nagy csavargás és zarándoklat után láthat napvilágot. Ha egyáltalán megérem, ha lesz erőm és időm befejezni. Mert az utolsó vagabundkorzó-kötetbe már csak az kerülhet, ami nagyon fontos az eddigiekből kimaradt: esetleges ausztráliai, latin-amerikai, szentföldi, adná Isten távolkeleti, kizárt, hogy antarktisi, talán némi további honi, „Kárpát-medence eurorégió”-i, magyarán nagymagyarországi magyarságkutató portyám leírása.

Azt gondolhatod, nagyot markolok, de hát az eddigi bókászásaimhoz is tenger pénz kellett volna, mégis mindig olcsón megúsztam. Hol a főiskola, hol az írószövetség, vagy épp a szerkesztőségem küldött (engedett az ő kontójára) a világ négy sarka közül valamelyikbe. Ha meg eszükbe nem jutottam volna (rajtuk kívül a többieknek sem), kiálltam az országútra kocsit állítani, fölültem a vonatra, amely valahol csak megállt, ahol ha más nem, egy jó szagú szénakazal már várt... A lovaskocsin utazásnál, meg a kutyagolásnál jobbat tudsz-e?... Kár, hogy néha a zsandár nem értette, mit keres az ő drága szülőföldjén ez a „csángó Mihu”?!

Van aki legjobb munkámnak tartja e könyvfolyamot; ha őszinte vagyok, bevallom, szerintem sem akármilyen írás a Vagabundkorzó. Hol börtönapló, hol riport, hol útleírás, hol zarándokkönyv, hol csavargóregének, hol elbeszélő költemény; mindig maga a változó világ (s változó magam).

- A Hanyattúszásról írod: „az ember előre felé halad, ám közben a szemét nem tudja levenni a múlttól, elhagyott szülőföldről, elszakított és tönkrevért otthonról. Mindarról, amit magunk mögött hagyunk”. Ha így az ezredforduló táján visszanézel, milyennek látod a kort, amelyben éltél, éltünk, s mit szándékozol még feltétlenül megírni ebből?

- A bihari rokonaim által Hattyúúszásnak értett Hanyattúszás írásai abból az addig semmiféle honi szak- és szépirodalmi műben nem szereplő, elhallgatott, letagadott „igaz történet”-műfajból merítenek, amelyekben népünk (legalábbis a maga körében) világháborúról, megszállásról, kolhozosításról, lágerről vall. Az elhallgatók persze hogy hallgatnak (mint a sír, valamint a csuka) e rettenetes bűnökről.

A hátúszással azért vigyázni kell! Valamikori úszópalántaként s mai gyakorló (heti egy-kétszeri uszodai és körösi) hanyattúszóként jól tudom: ha háttal előre haladva néha nem nézel a célba vett medencevég, illetve a túlsó part felé, összeütközel valakivel, ráúszol a kötélre vagy egy vízibiciklire, a végén pedig alaposan bevered a kezed. Élni sem nagyon lehet úgy, hogy csakis a múlttal foglalkozol; de biztos, hogy nehezebb úgy élni, úgy előrehaladni, hogy nem tudod, honnan, milyen körülmények közül, milyen alapról indulsz. A bármiféle önkényuralmak legfőbb törekvése, hogy a múltból csak arról tudj, ami a hatalmukat igazolja.

Az (igen jellemző módon a Balkánon) utolsókat rúgó huszadik század sokunknak a fürtelem évszázada volt, az Osztyájt, a Fajt és a Pénzt az oltárra emelő aljanépség eluralkodásának kora. S nekünk mindezek ellenére kellett s valamennyire lehetett is boldogulnunk Mert e rettenetes (mellesleg a magyarságot miszlikbe aprító) század egyik tanulsága - van-e ennél régibb s igazabb mese? -, hogy nincs olyan mély bugyor, melyből ne emelhetné ki az embert a hit, hogy mégis érdemes élni.

Erről lesz még néhány szavam, ha a Sors kegyes lesz hozzám. Erről fog szólni most készülő könyvem is, amely a Fekete-Körös-völgy magyarságának e századi élethalálharcát szeretné fölmutatni.

- Lehet még történelmi regényt írni, bizonyítottad az Eszterberkével. Még mindig izgat a történelem, s ha igen, melyik korszak?

- Az Eszterberkét azért írtam, mert a szovjet hódoltságban élő alattvalóként, fölszabadulást alig remélve magával ragadott a török hódítással hol erővel, hol ésszel szembeszálló, a közelmúltig mondákban fölemlegetett békési-bihari népi hősök helytállása. Példát mutatnak ők mindmáig a

magyarságnak. Hogy ne feledkezzünk meg róluk, számos okot ad rá szemünk előtt születő huszonegyedik századunk, amely, nem akarok vészmadár lenni, de ígér némi kellemetlenséget a hozzánk hasonló (nem százmillió) népeknek.

Ha lenne rá időm, a teljes (tízezer éves?) magyar múltat végigpásztáznám. Ez azonban lehetetlenség, úgyhogy maradok „Zaránd”-nál, „Csöbörösök”-nél, „Iratos”-nál.

- Rózsa Sándor is egy kazal mélyén lapult az 1848-49-es szabadságharc leverése után, akárcsak Kazal című regényed hőse. Vannak még ilyen megíratlan „kazalaink”?

- Ilyen „kazal-rengeteg” az orrunk előtt születik a történelmi Dél-Magyarországon, Délvidéken, s van némi „kazal-veszély” a Kárpátok alatt mindenütt, úgyhogy nemcsak a távoli meg a közeli múlt, a jelen is termi, s ahogy elnézem, teremni fogja, sajnos, ki tudja meddig a jövő is. Ameddig él e nép? A megnyomorítottakért szót emelő akárkire épp elégszer várt „kazal”, hova bújt volna 1957 rémuralma elől 1956 embere? Ki-ki a maga kazlába. S vajon nem valamiféle „szellemi kazal” vár-e mindenkire, akinek nem tetszik, hogy míg az elmúlt majd' fél évszázadban a Párt döntötte el, mi igaz, mely újságcikk és könyv jelenhet meg, egyáltalán mi történt s mi nem, ma ugyanezt Pénz őfőméltósága, Mammon ócsászársága, Lóvé-Isten őmagassága tegye?

- Nem érzed úgy, hogy vidéki íróként - képletesen szólva - te is egy „kazal” mélyén élsz, távol az irodalmi élettől, a különféle csoportoktól, eseményektől?

- Nem veszed melldöngetésnek, hisz te is vidéki író vagy: igen jól érzem magam „távol az irodalmi élettől, a különféle csoportoktól, eseményektől”, hisz efféle környezetben születtek (mondjuk) Madách és Tolsztoj művei is. Úgyhogy nem ezen múlik, sokkal inkább a tehetségünkön. Meg persze azon a tágabb környezetben, amelynek kell, vagy nem kell a munkánk.

Az a kazal, amelybe bújtam (bocsánat, ha túl nagyot mondok): az a nép, amelynek tizenötmilliójából tizenhárommillió a mienkéhez hasonló körülmények közt próbál életben maradni. Földalattiból lett metró, egy szomszéd nép Duna-hídjainkra aggatott zászlai, Királyi Vártatanítás, Budapesti Világkiállítás-leállítás nélkül, kényszerűségből elsősorban a maga sáros kisvilágába kapaszkodva.

- Egy időben, 1989-91-ig, szerkesztetted a Jászkunság című folyóiratot. Nem kéne egy folyóirat? Egy csapat? Egy műhely?

- Közös ismerősünk, K. L. főszerkesztőségekor a szolnoki irodalmi lap segédszerkesztőjeként igyekeztem abban közreműködni, hogy igazi folyóirat szülessen a Tisza-parton. Debreceni főiskolásként a Kelet '67 szerkesztésében segédkeztem, igazi szerkesztője pedig csak a csabai Keresztény Napnak lehettem. A fél évszázad után az ország első megyei keresztény havi lapjaként megszülető folyóirat körül egy pillanat alatt igazi műhely alakult ki. Egy évet éltünk, talán azért csak ennyit, mert túl komolyan vettük a lap felekezeti fölöttiségét.

Hogyne kellene egy lap, egy műhely! Valahol elkotyogtam: hadnyi egyszemélyes szabad csapat vérzik Pozsonytól Kézdivásárhelyig. De hát ha az igen jól szervezett, kőkemény hadrendben álló ellentábor arra tanít (nem eredmény nélkül) bennünket, hogy a szekértáborba állás maga a bűn?!

- Milyennek látod a magyarság jövőjét, s mit tehet megmaradásunkért, jobbulásunkért az irodalom?

- Nemrég valaki azt mondta (azok közül a politikusok közül valaki, akiknek szurkolok), hogy a 20. század a magyarság sikertörténete. Mert ennyire bízunk népünk boldogulásában, hogy annyi megpróbáltatás ellenére talpon vagyunk, a nyugati közösség tagjaként van jövőnk

Hogyne, nagyon bízom a magyarságban! Ahogy (mellesleg) reménykedem abban is, hogy hozzánk hasonlóan ép, egészséges nemzet marad a szlovák, a ruszin, a román, a horvát, a szlovén, az osztrák, s hogy ép elméjüket visszanyerik szerb testvéreink. De hogy Trianon, a két világ- és országégés, a többszöri megszállás, forradalmaink vérbe fojtása, Kun Béla, Szálasi Ferenc, Rákosi Mátyás és Kádár János Magyarországá mit tett velünk, arról azért (fékevesztett örömeinkben, hogy végük, béke poraikra) kár megfeledkezni.

A földön nem négykézláb járva, nem is a föld felett röpködve, az áldott anyaföldet két lábbal tapodva, a mennyet két kézzel tapogatva, ezerszer leteperve, de hitünket megőrizve csak arra gondolhatok: meg kell maradnunk. Hogy az emberiség e drága (magyar) csapata a maga nyelvén, a maga tapasztalatainak átadásával, a maga kincseivel, értékeinek fölmutatásával, egyszerre keleti s

nyugati hagyományainak megújításával, az egyetemesbe illesztésével (ahogy, a maga módján, minden más nép is) egyedülálló feladatra képes.

Föladni? Soha

Az igazi irodalom erre tanít. A többi...? Engem legalábbis nem érdekel.

Térey János

Apám és a fegyelem

Huszonnyolc éves, akárcsak én.
Gépészeti előadó Miskolcon, 1961-ben.
Ez idáig büntetve nem volt
és fegyelmi eljárás alatt sem állott.
December. Munkakönyve, mint a patyolat.
Most kellene rápirítani, hogy legyen éber.
A talapzaton, melyen megvetette a lábát,
végigfut az első hajszálrepedés.
Három nap sem elegendő,
hogy végrehajtsa a kazánok
meg a légtartályok nyomáspróbáját.
És eközben - bár munkaköri kötelessége -
nyilvántartási kartonokat sem vezet.
Zárkózott, a társaságot (különösen
a női társaságot) kerülő egyén lévén,
barátságatlanul viselkedik a kollegináival.
Szobatársnőjét betolakodónak nevezi.
Nem hajlandó - idézem - „parkett-táncos
módjára" illegetni magát a gépírók előtt,
hogy azok határidőre tisztázzák a beadványokat.
Ha nem, hát nem. Apám zsebre vágja
a felmondást, és az Avas lejtőjén
járkál sötétedésig, akkor még
szőlőhegy az egész. Kedvese nincs,
és ahogy ismerem, kocsmázni sem jár.
Fellebbezésében előadja,
hogy munkáltatóját személyes ellenszenv vezette.
Az osztályvezető, aki még egyetemre jár,
rávette apámat, hogy készítve el
helyette az iskolai rajzait.
Mióta apám erre nem hajlandó,
kellemtlenségei vannak.
A járásbíróság helyt ad a fellebbezésnek.
Ez egyszer. Ötven dosszié tartalma,
ami a fegyelem tárgyköréből hátravan.
Arra a bizonyos talapzatra
felépitmény is kerül,
és fut tovább a hajszálrepedés.
A doktornőhöz is elér, akit
apám a miskolci strandon szólít majd meg.

A kislányhoz is, aki házasságukból
fog születni és fél évet él.
A rokonokhoz, akik tüzet látnak, de félrenéznek.
Fut tovább, és én következem.

Istenkedés

Az istenkedés alkonyati gesztus.
Nem lehet vérbeli isten, aki
öngyilkosságra készül, és azt hirdeti:
utolsó körben mindent szabad.

Visszategezni az iskolamestert,
így vetve véget a csendőrpertusak.
Új borzongást teremteni
az alkonyszimfónia ütemeivel.

Széthordani az építményt az utolsó szögig.
Kibérelni egy egész lakosztályt
valamelyik Sheratonban, nagyon messze.
Ott ízlelgetni a bürökpoharat.

Nem lehet isten, aki megbékél vele,
hogy nélküle is fölállhat az élboly.
Fejébe szállt a mindenhatóság, de
a bírói szék tövéből szétszéledt a nép.

Az istenkedés a ruháiktól megfosztott öncél,
a csakazértis-buzgóság. A pusztá dac.
A megbízást, ha volt, az igaziak visszavonták,
valaki tévedésből odafönt maradt.

Vörös István

A beszélő hatalma

Úgy tanultam éveken
át három nyelvet is, hogy biztos voltam
benne, egyiket se fogom megtanulni.
Csak a jelen érdekelt, nem láttam
több évre előre, és csak a múlt,
az a tíz év, amit már éltem, az
a tizenegy. Sosem volt kevesebb
az evolúciónál, a kezdete
volt a kezdet. A vége? Mikor
végre csakugyan beszélni kezdtem

más nyelven.

Akkor minden véget ért.
Az idő, mint szalonna a lábasban,
kiolvadt, sisteregve táncolt
körülötte a hagyma. Mi készül
itt? A felnőttkor, mocskos mulandóság,
konyhaszag, ami beszivárog
a szobába. Végre két-
három ember lettem, és mindegyik
rohant a dolga után. A jelen nem évek
óta tartott, hanem legfeljebb
néhány órája. Amit a beszédbe lehetett
volna foglalni, már rég benne
volt. Nézhettem, hogy hová lett
a szőlőnk, a régi lakás, az ébredések
tíz óra felé. Hová a tíz év
múlva esedékes hó?

A pontatlanság dicsérete

Ha azt el tudnám mondani,
amiből valószínűleg most sem sikerül
semmit megragadnom, ha tényleg találnék
egy pontosan a titokba sikló szót,
mintha hegy alá beömlő patakon
úsztatnék egy papírcsónakot, amit előzőleg
órákig hajtogattam - de talán
a halhatatlanság reményében, bár
ezt bolond lennék elárulni, ha
sikerülne a hajtogatás, ha a hajó
gond nélkül eltűnne a sziklában,
mint árnyék vége a bútor alatt,
akkor talán rögtön a tudatom
veszteném, vinne a víz, a barlangban,
minek falára semmi árnyék nem vetődik,
várnám, hogy utánam jön-e a világ,
ide a semmibe, vagy legalább
egy faágat utánam nyújt-e,
ha sikerülne, és nem beszélnék most is
egészen másról, mint amit terveztem,
akkor a víz elapadna a hegy túloldalán,
nem bukkanna föl rajta a papírhajó, már
szétázva és lassan az örvénybe pördülve,
nem lenne férfi, nő: mint két megrémült
sündisznó gördülnének egymás mellett,
és belezuhannának a kiszáradt mederbe.

Juhász Ferenc

Rott József balladái

Akár az Alvilág! De micsoda alvilág! Fordítottan fekete a feketében. Olyan fekete, hogy már szinte narancssárgán dereng, mint egy alkonyatkor lehulló falevél. Ebben az alvilágban nem indigópapírból kivágott, függőlegesen lapos, vagy görbére görnyedt árny-alakok nyüzsögnek, vagy izzanak a mélység vérző szeplőiként, de itt Matildok, Kristófok, Matyik, Rozáliák, Gergelyek élnek, szenvednek, szeretnek, isznak, hánynak, dolgoznak, lakodalmaznak és szívük minden lüktetésében, a vér-robbanásban egy-egy epecsöpp, és keserű ránc a nagyon is létező alvilág-időn, mint egy kitin-ér a szitakötő rezgéhártyaszárnyán.

Ez a bányavilág! Ez az üreges, féregjárat-hálós szenvedés, ez a gödrös és fűbuckás magány, ez a kiszolgáltatottak csillagfája: befelé a földbe. Ez a mocskos élet! Ez a gyönyörű élet! Ez a világító zene, fénypontsötétség a lenti félvilágban, üregek és fűbuckák emberszép sivatagában. Hullaszag és angyalszag egymás mellett a szenvedélyben, magányban, árva létben. Bányavilág! Fekete habzás. Lenti sors-idő, amely mégis magasan lebeg, mint Arany János balladájában a levegőben lebegő lepedőn a zene, a zenészek az éjszakában.

Novelláskönyv, balladáskönyv ez a Rott József-összefoglalás.** És valami Sipka Istvánnal rokon lila titok. Tüskés bogáncsvirág a száraz könnytelen köveken alkonyatkor, amin egy darázs alszik szemhéjtalap lakkbársony szemekkel. Több, mint tíz éve olvastam először Rott József rövid írásait. És elkapott az ihlet, mint gyerek a lepkét a réten. Végre egy igazi novellista, végre az írás igazi ragyogása! Végre valami hit az érdeemesben, még ha önmagába göngyölve is, mint Rilke zászlója. Mert emberek attól leszünk, ha elhisszük, hogy ember-küldetésünk több, mint a létállapotok egésze. Mert a megvalósulás erkölcsi virága nő ki szívünkéből.

Rott József

Bányatűz

(regényrészlet)

Ősz

A városszéli erdők föltartóztatták az építkezések szél által elragadott porát, és elnyelték a gépek lármáját. Aki beljebb merészkedett a keskeny ösvényeken, érintetlen vadonban találta magát. Hajnalonta öreg erdőkerülők hajtották szét az ágakat, és a Csobolyó párás völgyétől a Bökörnye sziklaszurdokáig átfésülték a tölgyesek és bükkösök avartól zörgő alját, hogy néhány óra múlva törekeny özlábgombát és kemény húsú vargányát pakoljanak ki a piacon a kosarukból.

Aztán valamelyik októberi alkonyon, egy fáradt fuvallatot követően susogni kezdtek a fák a vonuló felhők árnyékában. Fonnyadt galagonya potyogott a gazba, a megsárgult, zsugorodó levelek a szél fátylába kapaszkodtak, és a város felé sodródtak, ahol beterítették a tereket és kapualjakat.

Az újvárosi építkezéseken csizmás, esőköpenyes művezetők caplattak, hátukat a szélnek fordítva, összehajoltak a tervrajzok fölött, noszogatták és fenyegették a kátrányos hordók tűzénél melegedő segédmunkásokat. A félkész bérházak nyirkos falakkal várták a belső munkálatokat, a darutornyok belevesztek a ködbe. A szekérutakat csupán a hajnali fagyok szilárdították meg, ilyenkor a kátyúk is

* Rott József: A Kánya-haraszt balladája című novelláskötete az idei könyvhétre jelenik meg.

behártyásodtak, ám alighogy meglangyosodott a levegő, újra cuppogni kezdett a sár. A teherautók fölhoradták az utakat, már a Templomtér macskakövét is betakarta a csúszós, cipőtálphoz ragaszkodó sár.

Bot begubózva ögyelgett a pavilionsoron, este megmelegedett a mozi oszlopos előcsarnokában, ahol a lámpák bágyatag fényében addig bámulta a plakátokat és a bekeretezett színészportrékat, míg az utcakölykök fölnevettek a háta mögött.

A pénztáros lány mindig ugyanabban a szürke köpenyben ült az üvegfülkében. Vértelen ajkával és kerek szemüveglencséjével úgy festett, mint tátozó ponty a part alján. Csupán elrévedő tekintetében sejlett föl időnként némi érzés: mintha táplálékot vagy iszapos gödröt fedezett volna föl a messzeségben.

Az elsőtétülő nézőtérén kellemes borzongás kerítette hatalmába Botot a Rákóczi-induló dallama hallatán. Szerette nézni, amikor Rákosi elvtárs megjelenik a vásznon. Fölállt a közönséggel, és tapsolva figyelte, miképp ragad kaszát a perzselő melegben a napszitta aratok között. A rossz fogú, vézna marokszedő asszonyok a szájuk elé kapták a tenyerüket ijedtükben, ám amint az első kaszavágás nyomán ledőltek a kalászkok, mosoly suhant át az arcukon. Máskor a Vasműben bukkant föl a Nagy Tanító, a kísérete élén, öles léptekkel szemlézett a vibráló levegőjű öntödében, szót váltott a brigádvezetőkkel, és verítékben fürdő, csatakos arcú olvasztárokat ölelgetett. A következő héten egy fővárosi szövőgyárban bukkant föl, aztán fejőnőknek osztogatott kitüntetések.

Bot fázós magányában hetek óta nézegette az ófalui cipőbolt fő látványosságát, egy bundabéléses, vastag talpú bőrbakancsot. A télvíz közeledtével vonzalma nőttön nőtt a lábbeli iránt. Elbattyogott a boltig, és megállt a gyalogjárón, a kirakat előtt. A vékony üvegen átkandikálva, lassanként hódolója lett a húsos testű eladónőnek is. Harminc környéki, megbocsáthatóan tohonya asszony volt, tintakék köpenye recsegve ráfeszült széles farára, ha az alsó polcokon rendezkedett.

Elgémberedett kézzel lenyomta a kilincset, aztán belépett a polcokkal fölosztott, lámpafényes helyiségbe. A szél füttyentve belökte mögötte az ajtót, és máris maga körül érezte az apja hajdanvolt műhelyének az atmoszféráját a hajópadló olajos szagától a paszta, bőr és csiriz összekeverődő, bódító illatáig. Ha pendelyes korában mezítláb berontott, hogy pénzt kérjen medvecukorra, sosem akadt szálla a talpába. Bot Bálint föl se nézett a munkájáról, csak a bádogdoboz felé biccentett, melyben az aprópénzt tartotta.

Megállt a polcok szűk utcájában, testében az emlék zsidbasztó érzésével. Az eladónő a raktárajtó homályába húzódva beszélgetett egy jól öltözött asszonysággal, aki a pulton pihentette kesztyűs kézfejét.

Bot eltévelyedve ácsorgott a polcok között.

- Mit akar?

Az eladónő máris közelebb került, és megfitymálta félretaposott, sárrágtá cipőjét.

- Magára bizony ráfér egy tisztességes lábbeli!

Leporolt egy régen eladhatatlannak hitt fekete lakkcipőt, és a férfi elé ejtette.

- Lépjen bele.

Lomhán megfordult, mintha röstelné a próbát figyelni. Kinézett a széles utcára, figyelte a köveken bukdácsoló faleveleket, aztán visszafordult a férfihoz.

- Ugye passzol?

Bot engedelmesen fizetett.

Hereszagot, rikácsolást és fanyar szappanillatot hömpölygetett a bányafürdő gőzgomolya a belépők arcába. Száz és száz zuhanyból záporozott a meleg víz a fekete bőrű bányászokra, fapapucsok csattogtak, nevetés harsant és kulcsomók zörögtek a távozók kezében, az öblös csatornalyukak hangos kortyogással nyelték a szürke habos vizet.

Dancs betaszította a fürdőajtót, előrehaladott szilikózisra valló görcsösséggel felköhögött, majd befurakodott a legközelebbi zuhanyrózsa alá, ahol megvetette görbe, szőrös lábát.

- Gilisztád van, hogy ennyire riszálsz? - méltatlankodott a szárazra taszított bányász.

Dancs kipúposította a hátát a vízszugár alatt, és recsegőt szellentett.

- Van zuhany ezer, miért a büdöshöz ragaszkodsz?

A többiek harsányan, fröcsköelve mártóztak a szomszédos tusolók vizébe, aki tehetne, menekült a közelükből. Beszappanozták a kezüket, tisztára dörzsölték az arcukat, nyakukat, a szénpor foltokban folyt le nyúzott hús módjára vöröslő bőrükről.

- Figyelitek Botot? - kiáltotta Rozsdás. - A fejét feketén hagyja, nehogy elüssön a belsejétől!

Bot tenyere visszazökkent az arcára.

- Te meg használj rozsdamarót!

- Jól beszél - helyeselt Dancs -, ha anyád késik a szüléssel, még belé is rozsdásodsz!

- A családja jobban járt volna - röhögött Setét. - Tegnap a Kapcában bekaptunk vagy nyolc-tíz sört, az első kört még te hívtad, Dancs, aztán átruccantunk a Gyémántba, adj neki pálinkát, ami a torkunkon lefér, de ennek ez sem volt elég, gyerünk föl hozzájuk, van bora...

- Neked persze könyörögni kellett?! - üvöltötte túl Dancs a lármát, vízcsobogást.

- Bora lehet, hogy akad, csak megfélemedezett róla mire fölértünk az emeletre, én meg azt hittem, laktanyában vagyunk, mert a család vigyázzban állt előtte, ő meg üvöltött, hogy melegítsék a levest, és már szórta is le magáról a ruhát, gondoltam, melege van, de ez a barom már pucér volt, a leves gőzölgött, lógó pöccsel szórta rá a borsot, aztán nyelte prüszkölve, röhögöm kellett, de az anyósa pissegett, nehogy fölhergeljem, mert olyankor bolond csak igazán!

- Talán úribb vacsorákhoz szokták

- Tüzelt az arca, vöröslött tetőtől talpig, amikor a sültet elébe tették, tömte a gyomrát, ráordított a gyerekekre, aztán elkapta az asszonyt, és becibálta a szobába.

- Azt is megvártad?

- A hóhér!

- Szerencséd - csitította Dancs -, még téged is megfarkalt volna a végén!

Ezzel kilökte Rozsdást a víz alól, és hátba csapta a szappanhabos tenyerével. A többiek fősorakoztak Dancs mögé, és serényen csutakolták az előttük álló hátát. Végül Rozsdás a sor végére lépett, és munkába vette Vinkót, aki terpeszállásban igyekezett megőrizni az egyensúlyát.

A fürgébbek már a hajukat szárították az előtérben, a lengőajtó újabb és újabb bányászokat engedett ki a fülledt öltözőből. Dancs elégedetten simogatta viseltes ruháját a tükör előtt, ingét nyakig begombolta.

Brant árnya sötét felhőként vetült a párás, tükörbéli tájra. Mondani akart valamit, de meggondolta magát, és kilökte az öltözőajtót.

Hópelyhek kóvályogtak a szemerkélő esőben, lágy, olvadás pelyhek, melyek táncba kezdtek a Bökörnyéről lesüvítő szél meg-megújuló rohamaiban. A Templomtéren megfogyatkoztak a gyalogosok, a szekerek elé fogott széles hátú muraközi lovak párafelhőt leheltek, patkócsattogásuk volt az egyetlen zaj, mely Bot fülébe jutott. Aprópénz után kutatott a zsebében, s megvette a helyi újságot.

Szét se kellett hajtania, mindjárt a címoldalon a saját ábrázatával találkozott: csapatuk élre ugrott a Vörös Fény mozgalomban. Bányászgúnyában örökítették meg őket, ahogy kiszállás után, koromfeketén átsietnek az aknarakodón. A fölfedezés kisöpörte fejéből a borongós gondolatokat.

Futva tette meg az utat a moziig, lakkcipője szétfröccsentette az útjába akadó tócsákat, tüskés haját a koponyájára mosta az eső.

- Ez én vagyok - dugta zihálva az újságot a fülkébe.

A pénztáros lány sokáig nézte a képet.

- Ez a köpcös?

Fájó szorítást érzett az ágyékában.

- Nem ismer meg?

Két csontkarika meredt rá.

Tél

A bányában nincsenek évszakok, a napszakok sem egyebek, mint az egymás mögé sorakozó sikták; a nap itt nem hizlal árnyékot, ahogy szél sem neszez és eső sem szemerkél a vágatokban,

az alkonyt, pirkadatot és früstökidőt mégis számon tartja az emberi szervezet, ahogy a szelet a léghuzattal, a főtéből csöpögő bányavizet az esővel, a hegymeleggel szövődő lámpafényeket pedig a napsütéssel helyettesíti a képzelet. Néhány hét múltán olyan biztonsággal közlekedik a vágatok labirintusában a bányászember, mintha a Templomtéren sétálna, órával a zsebében.

Az egyik vágatra a szállongó szénportól terhes levegő, a másikra, a kőben haladóra az akácfa-ácsolat friss illata a jellemző; a fejtésben megizzad, kiszárad az ember, ami telente akár jóleső érzés is lehet, a fővágatban pedig tüsszög és szenved a behúzó légáramtól, akár nyáron is. Az egyik kereszteződésben a főtébe szerelt lámpa halványsárga fényudvara ad eligazítást, máshol az ácsolat begyűrődése vagy egy kitaróan szuszogó szivattyú. Ahol tücskök ciripelnek a repedésekben, az iszapoláshoz használatos szalmát tárolták egykoron, ahol a csótányok szaporodtak el, ott falatozni szoktak a bányászok, vagy az ételmaradékot hajigálják el, akár a népes megállóknál. Kiismerhető világ ez, mely csupán addig tarthatja félelemben a bányászt, míg meg nem bizonyosodik felőle, hogy az emberi leleményesség túltesz a hegy erején, s hogy a balesetek, szerencsétlenségek elindítója legtöbbször nem más, mint ugyanaz az elme, mely idő előtt akarja megrabolni a már megzabolázott hegyet.

A farkasfogú tél tépte ország hisztériásan követelte a szenet, az újságok hősöknek nevezték a bányászokat, akik a föld alatt töltötték a karácsonyi ünnepeket. Dancs Antal csapata a fejtés támadóhomlokával az első szintről lefelé haladó légvágatra lyukasztott: az ünnepélyes pillanatot, amikor Putz Pali, az ottani szakvezető vágára és Dancs összeölelkezett, egyenes adásban közvetítette a rádió.

A fiatal riporter, aki a lötyögő vászongúnyában és a hatalmas, betöretlen gumicsizmában száználmasabban festett a legriadtabb újoncnál is, kérdéseket intézett a bányászokhoz. Putz Pali mindjárt visszahúzódott a légvágat sötétjébe, Dancs viszont eleresztve a kérdést a füle mellett, buzdító szótartot intézett a más bányákbeli csákánytársakhoz. A nyakát, arcát ellepő verítékcseppek úgy préselődtek át a bőrére rakódott vastag szénrétegen, szájszéle égővörös volt. Bot meghökölt az orra alá tartott mikrofon láttán, aztán a riporter bólogatásától támogatva bemutatkozott, s még arra is futotta az erejéből, hogy csatlakozzon a csapatvezetője által mondottakhoz.

Az új fejtésben keservesen indult meg a termelés: a széntelep dőlését kísérő irtatlan ereszkedőn úgy csúszdázta a lefejtett szenet, ami az állandó locsolás ellenére is akkora porral járt, hogy szinte megszilárdult a levegő a tárnok erdejében. A kőzetmozgás miatt a légvágat és a szállítógát folyamatosan szűkült, ami újabb tehertélt jelentett a légellátásban és a leművelt szén elszállításában. A csapatosan vándorló, deszkát, támot, dróthálót és szalmabálát hurcoló anyagok, a vágatbővítők és a mindig talpaló lakatosok meg aknászok csak növelték a fölfordulást; a külszíni műhelyekből egybeterelt kiegészítőket és a szerencsét próbáló, tapasztalatlan újoncokat erőnek erejével kellett munkára fogni. Néhány óra múltán így is elhajították a szerszámot, félrelökték a felügyelőket, és kiszökdöstek az aknához. Délután elfröccsözték a siktás gúnyájukat, és elináltak a városból. Sosem lehetett tudni, hogy az élmunkásokon és öregeken kívül kik mennek másnap siktába.

Az új esztendő első heteiben a beszolgáltatás elmulasztásáért és feketevágásért elítélt parasztokat telepítettek a fejtésbe, majd a bányavezetés Dancs csapatát is a termelésbe vezényelte.

Bot a rádiónyilatkozata óta mámoros kedvvel dolgozott; a hajszában megcsontosodott, nyúlánk alakja volt a mélyaknai sötétség középpontja. Szusszanásnyi szünet nélkül lapátolta a szenet, néha szétnézett, szeme indulatosan villant a fekete kárhozatban.

- Hadd jöjjön a szén! -üvöltötte elszántan.

A körülötte mozgolódó újoncokban páni félelem ébredt.

Büszke volt és diadalmas; a róla készült monumentális festmény ott sötétlett az aknacsarnok udvarról és parkból is jól látható téglafalán: vagyis úgy érezte, hogy ő az, ugyanis nem bizonyosodhatott meg róla, hiszen a szénpor fölismerhetetlenné maszkírozta a lapos homlokú, makacs fejet.

Az egyik délelőtti sikta után szívlapáttal a markában berontott a műhelycsarnokba, ahol félszáz lakatos, kovács és forgácsoló dolgozott a bányában meghibásodott gépeken. Az esztergapadok és fűrőgépek monoton zajára a lemezegyengető kalapácsok csattogása és az üllöcsengés válaszolt, a

mosóolajos hordóhoz csapágyakat, fogaskerekeket törölgető segédek igyekeztek.

- Hegesszetek rá magasítót - lökte a munkapadra a lapátot Bot. - Nem homokozni járok a bányába! Távozóban még visszakiáltott.

- Evtásak!

Hárman szorgoskodtak, hogy másnapra elkészüljön a szerszám. Embert olyan észveszejtő iramban lapátolni még senki sem látott. Dancsnak, akit egész sikta alatt az a gondolat kísértett, hogy eltemeti a réselője nyomán lezúduló szén, a csizmaszáráig sem emelkedett a forrat.

Hazafelé egymás mellett törték a kocsiúton letaposott, megjegesedett havat. A magasban lendületesen köröztek az aknakerekek, a halványkék égbolton nem mutatkozott felhő.

- Vasárnap antifasiszta találkozót tartanak a díszteremben - szólalt meg Setét.

Rozsdás kézfeje lendületesen közelített a cigarettával a szájához.

- Tudtommal mindenki antifasiszta, legföljebb Dancs Antal tempója fasiszta. Ő viszont főnök.

- Élmunkások vagyunk - mondta Dancs békülékenyen. Néhány másodpercig a lépteik ropogása hallatszott.

- Lápi üzeni, hogy lesz bor és szendvics - magyarázta Setét. - öltöny kötelező.

Rozsdás megmakacsolta magát.

- Minek folyton ünnepelni?

- Bánjátok majd, ha visszatérnek a nácik! - fakadt ki Bot.

Hányszor járt így! Félrehúzódva fülelte, miről beszélnek a többiek, s az elhangzott szavak, akár a dobon pergő homokszemek, ott lüktettek, vibráltak a képzeletében. Eluralta az idegesség, és ki vele, megmondta a magáét.

Már az ágyán feküdt, ám az élmények nem hagyták nyugodni. Csapattársai családos emberek, sosem tudta, hányadán áll velük. Ófaluban Brant szállt le elsőként a buszról, begörbedve rágyújtott, és elindult az árokszél hamuval leszórt, olvadó haván, válla súrolta a kerítésen kihajló ágakat, melyekről potyogott a hó. Két megállóval odébb Dancsra került a sor Vinkóval, aztán Setét következett. Megváltozó arckifejezésük elárulta, hogy gondolatban már az otthoni teendőkkel foglalkoznak. Brant három fiút nevelt: nyúlánk, igyekvő suhancok voltak, akiket nem egyszer megpillantott a buszablakból villanásnyi ideig látszó udvaron fát vágni, malacot hajkurászni. Vinkó inas, sápadt feleségét és lányát is látta: csak találgatta, melyikük adhatott életet a másiknak, oly egyformák voltak... Aztán Rozsdás. Felesége van neki is, gyerekei, mégis elégedetlenkedik... Lakást kapott Újvárosban, boldog lehetne. De nem! Vagy mégis?... Gazember!. Becsap mindenkit, engem is összezavar...

A folyosón égett a lámpa, a fal mellé tolt fiókos asztalnál ketten kanalaztak valami elhült főzeléket. Kovás, a járáshibás szobaparancsnok nagyokat tépett a kenyérből.

- Mert mondtam neki - makogta a szemben ülő férfi -, megmondtam, hogy ide figyelj, mondom...

- Jól beolvastál neki! - röhögött Kovás teli szájjal, aztán vadul rárikkantott a folyosón összekülönböző csillésekre. - Adj a pofájára!

Bot megsemmisítő pillantást lövellt a szobaparancsnokra, és benyitott a mellékhelyiségbe. Szakállas, csapzott férfi feküdt a hányadékában, körötte förtelmes bűz terjengett. Öklendezve kilökte az ablakot.

- A fejtésbe zavarnám valamennyid

Erőt kellett vennie magán, nehogy azonnal hozzáfogjon a rendteremtéshez. Föl s alá járkált a szobában, belerúgott a szekrénybe. Tekintete megakadt az asztalon kallódó helyi újság kiforgatott, megrongyolt számán. Olvasóink véleménye, állt előtte láng betűkkel a rovatcím.

Egyszeriben felülkerekedett benne a tehetnék. Lesöpörte a morzsás, ételmaradékas asztalt, és papírra vetette a fölgyülemlett keserűségét. Jóleső érzéssel dőlt hátra: most inkább szórakoztatta a folyosóról beszűrődő zajongás.

Az utolsó bekezdésben a további terveivel foglalkozott. Szébbé tenni mások életét, írta hosszas töprengés után, annyi, mint jobbá válni. Mire végzett, a hervatag villanykörte sárgás glóriát font a feje köré.

- Bot evtás! - ölelte át Lápi Mihály az ajtóban. - Hát a többiek? A csapat?

- Nem ígérték biztosra.

A párttitkár makulátlan bányász-egyenruhában fogadta az érkezőket, barna bokszcipőjén vastagon fénylett a kenőcs, mintha faggyúban topogott volna. A díszruha erősen megizzasztotta, a lélegzete szaggatottá vált, s ettől valahogy a beszéde is darabosabbnak tűnt.

- Pihennek Dancsék?

- Elvi ellentétek vannak - vallotta meg Bot a pillanat mámorában. - Meg ilyesmik.

- Ilyes mikk?

- Ellentétek - ismételte meg zavartan.

- Elvi?... Szervusz, Csikortás evtás, egy perc türelmedet kérem! - s félrehúzta a csillést a növények alá. - Hol tartottunk?

- Pihennek - találta föl magát Bot. - Fárasztó hónapokon vagyunk túl.

- De maga nem fáradt?

- Nem mondhatnám.

- Derék! Ébernek kell lennünk. Szerezze meg a vájár képesítést, Bot evtás!

- Szeretek lapátolni - szakadt föl Botból a tiltakozás. - A szállón meséltem...

Lápi elkapta szájától a fölizzó cigarettát.

- Idővel csapatvezető válhatna magából. Fejtési, természetesen.

- Szeretem a fejtést. Eleinte azt hittem, nehéz lesz, de sokkal többet lapátolhatok, mint az elővájásban.

A szállón nem mindennapi meglepetés várta: az újság rovatszerkesztője postafordultával válaszolt a levelére. Kovás hozta föl a portáról a fejléces borítékot.

Bot többször is átfutotta a sorokat, ám az értelmük még nem jutott el a tudatáig, csak a vére vágtatott egyre hevesebben. Kovás a háta mögé sántikált.

- Közölni akarják - mondta.

- Mit?

- Itt írja - bökött rá Kovás a második fejezetre.

A kopasz Semsei csatlakozott hozzájuk.

- Fene nagy ember lettél, Hórukk!

- Aszondják - kísérté Kovás a nikotinos ujjával a sorokat -, hogy írása a népért érzett fokozott félerősség... Mi a szakramentum?... Felelősségtudatából született, és közlésre érdemes.

Bot átölelte őket, és pufajkában, lakkcipőben kirohant az utcára. Ökölbe szorított kézzel, szünni nem akaró ujjongással kajtatta a havas várost.

Este a rongyosra olvasott elismervény egy csokor művirág és egy sebtében megfogalmazott házassági ajánlat kíséretében bevándorolt a pénztárfülke ablakán.

A lány gyanakodva forgatta az irományt.

- Kedves magától, de talán várjuk meg a közlést.

Mintha feldöntött homokórához igazodott volna, a bolondos idő a kételyek legsötétebb vermébe taszította Botot. Naponta megvette az újságot, és párát lehelve bontogatta a lapokat. A szokványos szófordulatoktól hemzsegő cikkek olvastán az az érzése támadt, hogy a ravaszdi árus mindahányszor ugyanazt a számot nyomja a kezébe.

Minden porcikájával kívánta a fejtés melegét, és sikta végére valóban jobban érezte magát. Megállította a párttitkárt a főépület szénportól megfeketedett lépcsőházában.

- Menni fog.

Lápi Mihály fölkapta a fejét.

- Mire gondol, Bot evtás?

- A vájárképzés'

- Csak ha fontosnak találja - sántikált tovább a párttitkár. - Tudnia kell, hogy mi semmit sem erőltetünk.

Vasárnap későn ébredt, sokáig föl se kelt. A levest a tálcán hagyta, a galuska mellől is csak a pörköltet kanalazta föl.

Lesétált a Templomtéren. A vörös szegélyű lapszámot böngészve megint megfordult vele a világ. A Szénnel és szalonnával” című írás alatt a saját nevét olvasta.

Futott a moziba.

- Az ünnepi számban kaptam helyet!

A lány meghunyászkodva vette kézbe a lapot.

- Csak ne gyűrje! - nyomta a férfi az arcát az üvegnek.

Két-három gyönyörű perc telt el így.

- Szép - ismerte el a lány. - Ha akarja, bemutatom a szüleimnek.

Kiss Ottó

Kérem a narancsot az égről

- versek gyerekhangra -

(részlet)

Úgy érzem magam,
mint a hal,
akit kihorgásztak.
Dittával egy zsinór köt össze,
ami láthatatlan,
de mégse lehet elszakítani.

A mélység az ugyanolyan,
mint a magasság.
Csak máshonnan kell nézni.

Amikor a doktor nénihez értünk,
anya levette a kabátomat,
meghámozott,
mint egy narancsot. Milyen édes
ez a gyerek, mondta
egy fehér köpenyes néni,
pedig savanyú arcot vágtam,
és féltem is egy kicsit.
Legszívesebben bebújtam volna
az ágy alá, vagy a szoba sarkába,
hogy csalogassanak elő
a doktor néni vagy a
fehér köpenyes meg anya,
becézzenek meg simogassanak
a szavakkal, hogy érzem:
jön elő belőlük a szeretet,
és megtalál,
hiába bújok el.

A vonatsínek
egymás mellett

mennek,
de valahol messze
összeérnek.
Apa szerint
csak a végtelenben.

Apa és anya
is egymás mellett
mennek,
én meg középen,
mert én vagyok a végtelen,
ahol ők összeérnek.

Amikor hazaértünk,
anya visszahallgatta
a rögzítőt.
Apa üzent a kiküldetésből,
de csak annyit,
hogy szép a Tisza,
olyan, mint egyszer régen.
Anya erre sírni kezdett,
sok víz folyt le
a szeméből,
de nem volt szomorú,
inkább szép volt.
Olyan,
mint a Tisza egyszer régen.

Az este
olyan sűrűn villámlott,
hogy azt hittem,
nappal van. De eső
nem esett,
és az ég sem dörgött.
Gondolom,
nem voltak mérgesek
ott fenn,
csak nem bírtak elaludni,
és kapcsolgatták a lámpát.

A gólya
sokkal okosabb
az embernél,
mert nem csak
a vízben meg a földön jár,
de repülni is tud.
Nemhiába
hitette el mindenkivel,
hogy ő hozza a kisbabát.

Ha nem viselem
mindig a szemüveget,

felőtt koromban sem
leszek előrelátó?

Dittának
meg a biciklinek
vannak hátrányai.
A biciklin nem lehet játszani,
Dittán meg nem lehet biciklizni.

Ami nem történik meg,
az az éjszaka,
és ami megtörténik,
az a nappal. S hogy egyszer
teljes világosság legyen,
előbb-utóbb mindennek
meg kell történnie.

A bábuk közül
a marionett hasonlít
legjobban az emberhez.
Minden ízét
külön zsinór segítségével
lehet mozgatni,
és felülről irányítható.

Amikor a Ditta
anyja meg apja elváltak,
ő kutyát kapott ajándékba.
Mégkérdeztem a papát,
hogy velünk mi van,
de azt mondta,
hogy ők soha nem válnak el,
mert annyira szeretik egymást.

A kutyát már
meg sem említettem.

Magyari Barna

Antik lakóhelyek

rossz idők járnak a mámorra
szobámban a magány furcsa gyom
nélküled nem zöldül a gyönyör
paplanom itt hever parlagon

blúzod szoknyád helyett a csend hull
meg-megzörren a semmi avar
ma magával babrál a költő

nász helyett egy neszkávét kavar

majd hiányodon átkel a vágy
szekerét négy daktilus húzza
testeden antik lakóhelyek
melltartód két szép fehér jurta

Esőre áll a csípőd

melegszik a mámor
bordáim közé beragyog a nap
szoknyából és fényből hajtogatott
harmónia vagy

szavaimból kiszakad a szép
a virág is készen
vallomás ellen nincs vakcina
testeden terjeng az éden

örökzöld ösztönök között
moccan az ág mozdul a levél
esőre áll a csípőd
szívemből szenvedély szemerkél

Nagy Mihály Tibor

Képek a tükörből

„...tükör által, homályosan...”

1.
hullám hullámra
míg elcsitul
minden izgatott húr

hullám hullámra
míg fölborul
a bennetek alvó rend
!!!
kék fagott és zöld hegedű
lassan terjedő
hangzatok
hogyan lássatok hogyan halljatok

2.
öleltem volna elrabolta
8 égtáj és 7 magas

ölelésemet kaszabolta
9 villámló fürgeteg

mindig is enyém mindig másé
születése is elmúlásé
tüzei kialvóban

ajaka íze
felnyög a szóban
HÜLT HELYÉN FEKETE HÓ VAN

3.
csillag hűl arcomon
arcomra fagy
állók
szikrázó
egék alatt

állók egyedül örökös télben
csillagok hűlnek arcomra kéken
kiéleződő arcvonásokkal
hangtalan vallomásokkal
:
csillag - csillagok – csillanások
TÜKÖRSZILÁNKOK HULLANAK
””

Tánc a hold alatt

lassú ringás
lebegő lengés
kék zene
kék szó
mélykék csengés
hulló hullám lágy árapály

szorongáshínár
vérpíros halraj
feltűnik
eltűnik
hűvös mélyben

szüzek négyen
meztelen éjben
liliomtánc
a
hold alatt
ring a parton hallgatag

Magyarok a Gulág-ban

(részlet)

Tovább, Ázsiába

- Na právuju sztoronu! Jobb oldalra!

Az éles kiáltás úgy csattant, mint a korbácsütés. Félálomban tolongtunk a vagon egyik, majd másik végébe, hogy az őrkatonák elvégezzék a soros, az éjszaka folyamán immár harmadik ellenőrzést. Kintről dermesztő hideg áramlott a vagon belsejébe, kiszorítva azt a kevés meleget is, amit zsúfoltságunk termelt az elmúlt néhány óra alatt. Rettenetes fagy lehetett, mert az orrunk és az arcunk pillanatok alatt zsibbadni kezdett.

Az ütött-kopott szerelvény a nyílt pályán vesztegelt, az éjszaka koromsötét volt, csak az örök mécsesei világítottak a sínek mentén. Igyekeztünk valamilyen jelből megállapítani, hol lehetünk, de erre semmilyen támpontunk nem volt. Csak a hó világított haloványan, sehol egy fa, sehol egy bokor. Emberi életnek, településnek semmi nyoma.

Már negyedik napja döcögött velünk a vonat, s a parányi ablakon kitekintve megállapítottuk, hogy Dél-Délkelet felé haladunk. Tehát már Ázsiában vagyunk, hiszen Cseljabinszk közvetlenül az Urál lejtőjén fekszik. Elszorult a szívem, valahányszor arra gondoltam, hogy megint messzebb kerültem az otthonomtól.

Nagyon keserves két és fél hónapot hagytam magam mögött. Ez a nyomorúságos időszak 1949 elején alighanem életem végéig megmarad emlékezetemben, mint lágeréletem talán legszomorúbb, legnyomorúságosabb időszaka.

Ahogy kikerültem a Központi Kórházból, azonnal munkásbrigádba osztottak. Elkezdődött a hétköznapiok lélekölően egyhangú, sivár sorozata, s ahogy múlt az idő, úgy vesztettem el fokozatosan a derűlátásomat. A régi munkahelyre jártunk ki dolgozni, ahol a nyár folyamán a leendő harckocsigyár beton alapjai többnyire elkészültek ugyan, de a falak sehol sem akartak felépülni. Nekem különösen nehezemre esett a kinti munka, hiszen a gyengélkedőben, majd a Központi Kórházban hozzászoktam a semmittevéshez, és ha sikerült is híznom néhány kilót, a szervezetem tovább gyöngült, ellenálló képességem rohamosan csökkent, s a felszedett kilók a kinti munkán gyorsan leolvadtak rólam.

Reggelenként különösen keserves volt a szedelőzködés és munkába indulás. Vacogva, dideregve sorakoztunk a lágerkapu előtt, már egészen közömbösen hallgattuk az őrparancsnok reggeli szövegét, és amikor odáig ért mondókájában, hogy „...aki a sorból jobbra vagy balra kilép,... az őrség figyelmeztetés nélkül lelövi”, már nem szorult össze a szívünk és nem rándult össze a gyomrunk sem. Közömbösek lettünk minden iránt, ami velünk vagy körülöttünk történt, tehetetlen, kiszolgáltatott embercsordaként éltük nyomorúságos rabéletünket. Egy-egy otthoni emlékkép még fel-felvillant előttünk néha, ilyenkor behunytuk a szemünket és igyekeztünk csak arra, csak az elvesztett otthonra gondolni, de ez sohasem tarthatott sokáig, mert valami mindig megzavarta álmodozásunkat. Napjainknak egyetlen igazi ünnepi pillanata volt csupán: a reggeli kenyérosztás, amit olyan éhesen, olyan kinnal vártunk, hogy éjjel 2-3 órától már nemigen tudtunk aludni sem.

Néhány alkalommal a rendelőbe is elnéztem, de ott már új ápolók voltak, akik árgus szemekkel figyelték az embert lázmérés közben.

Egyik este, amikor lefekvés előtt lehúztam a nemezcizmámat, hogy a brigád többi csizmájával együtt a szárítóba vigyék, felfigyeltem arra, hogy a bal lábam nagyujja egészen megfeketedett. Ahogy nyomogatni kezdtem, éles fájdalmat éreztem. Ahhoz már túl késő volt, hogy a rendelőbe menjek, úgy döntöttem tehát, hogy megvárom a reggelt, hiszen egyértelmű, hogy ilyen lábbal nem mehetek ki dolgozni. Lábujjamat megmutattam a velem egy brigádban dolgozó két magyarnak,

Primmer Lajcsinak és Tasi Pistának, s az ő véleményük is „megnyugtató”.

- Öregem, lefagyott a lábad! Ezzel a lábbal hónapokig a gyengélkedőben fogsz feküdni, erre mérget vehetsz - állapította meg az örök pesszimista józ Primmer, akit az esemény egészen felvillanyozott. Én viszont úgy megörültem a hevenyészett szakvéleménynek, hogy legszívesebben összecsókoltam volna a girhes veszprémi fiút.

Éjjel nem hagyott aludni a lábam. Állandóan sajtolt és lüktetett, s én izgatottan vártam az orvosi vizsgálat eredményét, hiszen bármennyire is szerencsés dolognak ígérkezett az újabb gyengélkedőbe vonulás, arra mégsem éreztem sok kedvet, hogy csonka lábbal térjek haza... egyszer, valamikor...

Primmer Lajcsinak igaza volt, az orvos megállapította a fagyást, bekente a lábujjamat valamilyen rossz szagú kenőccsel, majd jókora pólyát rakott rá. Az ügyet azonban nem tartotta annyira súlyosnak, hogy gyengélkedőbe fektessen. Másnap erre is sor került, mert estére alaposan belázasodtam.

Az 1. sz. gyengélkedőben, amely a sebészeti kórház szerepét igyekezett betölteni, fejedelmi életet éltem. Az ápoló egy munkácsi ruszin fiú volt, aki jól beszélt magyarul és láthatóan rokonszenvezett is velünk, magyarokkal. A lázméréssel soha nem volt gondom, Misa - őt is Misának hívták - minden alkalommal hozzáírt a lázamhoz néhány tizedet. A koszt is ehető volt, a parányi kórteremben egyedül feküdtem, s egy csapásra rózsaszínű lett körülöttem a világ.

A lábujjam állapota azonban csak nem akart javulni, s az orvos már egy esetleges műtétet emlegetett, amikor váratlanul szállítmányra jelöltek ki. Eleinte sehogy sem értettem, hogyan kerülhetek én betegen szállítmányba, amikor azonban másnap felöltözve sorakoztam vagy kétszázad magammal, észrevettem, hogy csupa politikai fogoly a társam, a köztörvényesek maradnak. Természetesen velem együtt sorakozott a három magyar is: Primmer Lajcsi, Tasi Pista és Pruzsinszky István, volt honvéd főhadnagy.

A láger előtt hosszú szerelvény várt bennünket. Hamarosan kikísértek, beszállást parancsoltak, a vagonok ajtaját lelakatolták, és elejét vette az a sok száz kilométeres út, amelynek végén 36 rabbal kevesebb érkezett meg új „állomáshelyünkre”, a politikai rabok szpásszki gyűjtőtáborába.

Roskadozó, elhanyagolt állomásépület előtt állt a vonat, amikor az örök kinyitották a vagonok ajtaját és hangos kiabálással kiparancsoltak bennünket. Reggel volt, a nap már jó magasan járt a tiszta égbolton. Amerre ellátott a szem, végeláthatatlan hősivatag terpeszkedett, amelynek széle valahol, irdatlan messzeségben, kékes-lilás csíkkal csatlakozott az égbolthoz. Az állomáson kívül egyetlen épületet sem láttunk seholy, egyetlen fa, egyetlen bokor sem tarkította a riasztó sivár fehérséget.

- Alighanem a Kara-Kum sivatagban vagyunk - jegyezte meg bizonytalanul hunyorogva Pruzsinszky Pista bácsi, miközben arra törekedtünk, hogy el ne távolodjunk egymástól.

Rövidesen kiderült, hogy más lágerekből is hoztak embereket, közel ezren kászálódtak le a hosszú szerelvényről. Közben már felálltak kétoldalt a fegyveres őrkatonák hatalmas, láncon tartott farkaskutyáikkal. A kutyák nyüszítettek, csaholtak, csörgették láncukat, s az őrparancsnok hozzákezdett a számláláshoz. Ahogy közeledett felénk, egymás után léptetve tovább az ötösével felállt sorokat, a háta mögül, egy másik csoportból mintha integetett volna valaki. Felénk integetett, de az előttem állóktól nem sikerült megállapítanom, ki lehet. Megvártam, míg túljut rajtam a számlálás, és helyezkedni kezdtem, hogy jobban szemügyre vegyem az illetőt. És ekkor örömben nagyot kiáltottam: az integető alak Lali volt, az én elvesztettnek hitt „testvérkém”!

- Csend! Állj vissza a sorodba! - ordított rám az egyik őr, és fenyegetően rázta meg a kutyája láncát. Visszaléptem a soromba Primmerék mellé, de nyomban eldöntöttem, hogy amint lehetőségem nyílik, közelebb kerülök Lalihoz.

A halálmars

Az őrparancsnok még vagy háromszor megszámlált bennünket, s amikor végre stimmel a létszám, elhangzott a vezényszó:

- Eleje, indulj!

A hosszú menet megindult. Az idő derült volt, nem fújt a szél sem, a fagy 25 fok körüli lehetett. Ezt a hőmérsékletet még el lehetett viselni, s ha a fagyott lábujjam nem sajgott, nem lüktetett volna, egészen tűrhető lett volna a közérzetem. A vagonban azonban egy teljes hétig nem tudtam lehúzni a csizmámat, s ahogy most napvilágnál szemügyre vettem, feltűnt, hogy a bal csizmám orrán a világosszürke nemez erősen megbarnult, elsötétedett. Valószínűleg átázott a pólya, s a véres genny felszívódott a nemezbe, ez okozta az elsötétedést.

Az első néhány száz métert elég simán tettem meg, alig éreztem fájdalmat, ám később a helyzet megváltozott. Egyre nehezebben emeltem a lábamat, és attól féltem, hogy az átmedvesedett nemezcsizma további fagyást fog okozni.

Közben lassan, fokozatosan, egyik sorból a másikba átlépegetve mind előbbre jutottam, egyre jobban megközelítettem a menet élén haladó Lalit. Ez a művelet komoly óvatosságot igényelt, az öröknek nem volt szabad észrevenniük az önkényes helyváltoztatást.

Közel két kilométert tettünk meg, s a lábam egyre jobban nyugtalanított, minden lépésnél szúró, éles fájdalmat éreztem. Időközben a menetoszlop is megnyúlt, a sorok megbomlottak, összekuszálódtak, de az örök, akik még kezdetben állandóan üvöltöztek, gyorsabb, szabályosabb menetelésre ösztökéltek bennünket, immár egészen elcsendesedtek. Nem kis kárörömmel fedeztük fel, hogy nekik jóval keservesebb a dolguk, hiszen ők tőlünk négy-öt méterre, az „út” két oldalán mély hóban gyalognak.

Az út viszont sima volt, teherautók döngölték le a vastag hóréteget, szemmel láthatólag „toronyiránt” vágva át a sztyeppén egyik településtől vagy ipari létesítménytől a másikig. Villanyvezetéknek, oszlopoknak színét sem láttuk sehol, s még sejteni sem lehetett, merre menetelünk és meddig. Jobbra és balra tőlünk ezüstfehéren csillogott a hó, és nekem az a furcsa érzésem támadt, hogy ezt a végeláthatatlan havas síkságot már láttam valahol. És akkor eszembe villant az álmom a Központi Kórházban: ugyanezeket az irdatlan, vakítóan fehér hómezőket láttam akkor is, de e ..úttal hiányoztak róluk az összetépett magyar nemzetiszínű zászlók...

Na végre! Utolértem Lalit, és nyomban élénk társalgásba kezdtünk.

- Elég hamar felfedeztél - jegyeztem meg, s ezt dicséretnek is fel lehetett fogni. - Sejtetted, hogy együtt jövünk?

- Én már napokkal az indulás előtt tudtam mindent. Egy napon teljesen váratlanul hivatott Zoja Ivanovna. Nem tudtam elképzelni, mit akarhat tőlem a szokatlan órában. Ebéd után úgy három óra lehetett... Egyedül volt a főorvosi szobában, leültetett, vállamra tette a kezét, és sokáig nézett rám. Nagyon szomorúan nézett, és a szomorúsága teljesen őszintének látszott. Iszonyúan berezeltem, arra gondoltam, hogy valami végzetes hírt akar közölni a betegséggel kapcsolatosan. Nem ez történt. Hosszú, kínos hallgatás után szólalt meg:

- „Lolik, nagy baj van! Ukázt kaptunk Moszkvából, hogy minden politikai rabot, bármilyen beteg, készítsünk elő szállítmányra.” - Gondolhatod, hogy megijedtem. Forogni kezdett velem a világ. Képzeld el, amikor már olyan összkomfortosan berendeztem az életemet! Most kezdek mindent előlről. Megkérdeztem, hova visznek.

- „Politikai gyűjtőtáborba. Nálunk ezt úgy hívják, hogy „politizolátor”. Mindent megpróbáltam, sajnos, semmit sem tudtam tenni, hogy visszatartsalak. Lolik, igazán nagyon sajnálom... Megígértem... - itt zavartan abbahagyta, mert, gondolom, nem akarta egyértelműen az orromra kötni kapcsolatát - szerintem viszonyág - Marczinkieviccsel. Persze, ahogy gondolkodni kezdtem, rögtön sejtettem, hogy hamarosan megint együtt leszünk, mert ha engem frissen töltött tüdővel etápra raknak, te se úszod meg odakint, egészségesen.

- Töltik a tüdődet? - kérdeztem meglepetten. - És a mellhártyád?

- A te kirúgásod után néhány héttel már rendben voltam a mellhártyámmal. Előzőleg ugyan még lecsapoltak a jobb mellkasomból vagy három liter gennyes folyadékot. Miután kiszáradtam, megkezdték a pneumatoraxot. Napokig alig kaptam levegőt. Aztán lassan megszoktam.

- És most? - kérdeztem aggódva, mert feltűnt, hogy a hangja szokatlanul gyöngye és furcsán rekedtes. - Tudsz gyalogolni?

- Egyre nehezebben. Estig biztos, hogy nem bírom.

Ahogy most jobban szemügyre vettem Lalit, komolyan megijedtem: az arca betegesen sápadt volt, fulladozva kapkodta a levegőt, és én rémülten gondoltam arra, hogy mi lesz, ha ez a menetelés valóban eltart estig.

- Ahogy elnézlek, te sem híztál meg túlságosan a kinti munkán - jegyezte meg elég bizonytalan hangsúllyal Lali.

Valóban pocsek állapotban voltam, de ő még nem tudta, mi minden történt velem az utóbbi hetek alatt. Néhány mondatban megosztottam vele az elmúlt két és fél hónap történéseit.

- Akkor hát téged is kórházból hoztak el?

- Az 1-es gyengélkedőből. Malinovszkij volt a kezelőorvosom. Emlékszel, ő rakott be bennünket a 2-es gyengélkedőbe annak idején.

- Régi szép idők! - krákolta Lali, miközben megbotlott a teljesen sima úton, és ha idejében el nem kapom, el is esik.

- Mi viszont - folytattam - nem is sejtettük, hogy hova visznek és miért. Nekünk nem volt Zoja Ivanovnáknak, nekünk senki sem mesélt a „politizátorról”.

- Akkor most elárulom neked, ha még mindig nem tudnád, hogy Kazahsztánban vagyunk. Az állomást, ahol kivagoníroztak, Karabásznak hívják. - Ezt meg honnan tudod? - kérdeztem naiv csodálkozással.

- Elolvastam a feliratot - hangzott a kissé gunyoros válasz.

Lám, erre én fel se figyeltem?

Gyalogoltunk tovább, s én egyre jobban sántítottam.

- Nagyon fáj, Árpád? Ha nehéz menned, nyugodtan támaszkodj rám! - szólalt most meg balról mellettem valaki, és én März Leót, a bécsi származású volt SS-örmestert pillantottam meg, ahogy minden bajnak fittyet hányva tapossa mellettünk a hangosan ropogó havat. Vele még lágeréletünk első heteiben összebarátkoztunk. Bármennyire is jól esett a bátorítás, egyelőre elhárítottam a segítséget.

- Köszönöm, még megyek.

- Ismered ezt a jóképű fiatalembert? - fordultam ismét Lali felé, aki vidáman üdvözölte Leót, majd halkán így szólt:

- Te viszont nem is sejtetted, ki talpal itt jobbra mellettem Ő Szása bácsi, az NKVD egykori tábornoka, nagy haverok voltunk a Központiban. Élemedett kora ellenére meglehetősen nevelhető. Három hétig feküdtünk egymás mellett, ez elég volt arra, hogy átmossam az agyát. Most úgy szereti a bolsikat, mint te meg én...

- Ahogy elnézem magunkat, egészen jól összejöttünk négyen - fűztem tovább a szót, főleg azért, hogy ezzel is eltereljem bajainkról a figyelmet. Közben azonban egyre jobban éreztem, hogy a lábam már nem sokáig bírja a gyaloglást. A hosszú menetoszlop ez alatt még hosszabbra nyúlt, az emberek rohamosan fáradtak, le-lemaradoztak, s az örök ismét hangosabbak lettek.

- Lépést nyújts! Felzárkózni! - hangzott szinte pillanatonként, ezeknek a felszólításoknak azonban már nemigen volt foganatja. A közel ezer ember egyre csüggedtebben vánszorgott, az oszlop hátsó végét már nem is lehetett látni.

Dél felé járhatott az idő, amikor balra tőlünk hatalmas sötétszürke felleg tűnt fel és viharos gyorsasággal közeledett. Az óreink eszeveszett kiabálásba kezdtek, a kutyák ugattak, s mindezekből a jelekből arra lehetett következtetni, hogy rendkívüli esemény fenyeget.

Nem kellett sokáig várnunk! Néhány pillanat múlva fölénk ért a felleg, viharos szél támadt, s a sötétbe borult mezőre hatalmas pelyhekben ömleni kezdett a hó. Olyan burán zúdult ránk, hogy az előttünk menetelő sort is alig láttuk. Szemünk, szánk, nyakunk tele lett hóval, s mi elszoruló szívvel készültünk a legrosszabbra. Egyszer csak azt vettem észre rémülten, hogy Lali eltűnt mellőlem. Néhány lépéssel lemaradtam, és láttam, hogy Lali teljesen elváltozott, szederjes arccal kapkodja a levegőt, bukdácsolva támolyog, és amint megfogtam a karját, hogy segítsék, fulladozva, szinte hörögve mondta:

- Eressz el... Nem bírom... tovább...

- Lali, ne hülyéskedj, bírnod kell! - gyözködtem kétségbeesetten, de láttam, hogy teljesen elkészült az erejével.

- Nem kapok... levegőt... Eressz... - dadogta erőtlenül. Vállamat a hóna alá támasztottam, jobb kezemmel átfogtam a vállát, a másik kezemmel a nyakam köré kanyarítottam a bal kezét. Közben éreztem, hogy maradék erőm is fogytán van.

- Lali, nem hagyhatod el magad! - kiáltottam rémülten -, haza kell jutnunk! Téged vár az édesanyád, várnak a barátaink, vár... - elhallgattam, mert a hangom elveszett a vihar általános zajában. A burán változatlan erővel tombolt, bömbölve zúgott a szél, már térdig ért a puha, tapadós hó, alig bírtuk emelni a lábunkat. A felsőbb légrétegekben nyilván melegebb volt, mert a hó puhán és nedvesen csapódott az arcunkra, ahol azonnal megolvadt, de nyomban utána jéggé is fagyott. Állandóan törölgetnünk kellett a szemünket, mert a rárakódó hó- és jégréteg teljesen lehetetlenné tette a tájékozódást. A csizmánk hegyét sem láttuk már, s én ijedten tapasztaltam, hogy egyszerűen nincs annyi erőm, hogy Lalit is vonsozjam. Kiáltottam volna Leónak, vagy Szása bácsinak, de ők már messze előttünk jártak, úgysem hallottak volna semmit.

- Lali, szedd össze magad, utol kell érnünk Szása bácsiékat, hogy segítsenek, nekem már nincs hozzá erőm! - hajtogattam, Lali azonban kezelhetetlennek bizonyult.

- Nem bírok... menni... Hagyjatok itt... - motyogta alig hallhatóan, s én éreztem, hogy igazat mond, néhány pillanat még, és összeesik.

- Fogd meg - kapaszkodtam bele a mellettem haladó alakba, és a kezébe nyomtam a Lali kezét. Hihetetlen erőfeszítéssel meggyorsítottam a lépéseimet, s az előttem haladó homályos árnyakban igyekeztem felismerni azt a két embert, akik még segíthettek rajtunk.

- Leóóóó! Szása bácsiííííí! - kiáltottam eszelős rémülettel, és ha lehet, még jobban megijedtem, mert nem hallottam a hangomat. Közben minden erőmet összeszedve nyomultam előre. Végtelennek tetszett az a néhány perc, amíg utolértem és felismertem barátainkat, és elmondtam nekik, mi történt. Tapogatózva mentünk visszafelé néhány lépést, s a következő pillanatban már ketten is támogatták az összeesni készülő Lalit. Én pedig, miközben sántikálva vonsozoltam magam utánuk, öntudatom pislákoló fényénél arra gondoltam, hogy milyen képtelen helyzeteket tud teremteni az isteni gondviselés: Ázsia végtelen hómezőin, mindent betemető, pusztító hóvihárban egy SS-örmester és egy csekista tábornok támogatja az összeesküvő magyar diákokat, és viszi, vonsoolja előre.

A halálból az életbe...

A burán csak nem akart csendesedni. Körülöttünk sötétszürke volt a világ, s egyszer csak arra tértem magamhoz, hogy megbotlom és elesem valami puha testben. Halk, vinnyogásszerű vakkantás térített magamhoz, s akkor láttam, hogy egy örkutyában estem el! A gyilkos hóvihár egy kupacba sodorta, egymás közvetlen közelébe hajtotta a rabokat, a fegyveres öröket és a láncon vezetett örkutyákat. Nem volt már őr és őrizetes, a puszta létéért ereje végső megfeszítésével küzdő ember- és állattömeg volt csupán, és egészen bizonyos, hogy azokban az órákban a szökésre sem gondolt senki közülünk. Egyetlen homályos cél lebegett csak előttünk, kábult agyunkban egyetlen vágy, egyetlen görcsös akarat élt csupán: elérni az első védett helyet, megmenekülni, életben maradni.

Nem tudom, meddig bukdácsoltunk még félig öntudatlan állapotban. Egyszer csak azt vettük észre, hogy az előttünk haladók megálltak. Messziről kiabálást hallottunk, amely csak nagy sokára ért el hozzánk.

- Mindenki jöjjön ide! Bemegyünk a zöldségtárolóba! - Ezek szerint épületek közelébe értünk, de a burántól még nem láttunk semmit. Az örök egyre közelebb, egyre hangosabban kiabáltak, s terelni kezdtek bennünket valami homályos, sötét épülettömeg felé. A pusztaság kellős közepén tucatnyi barakkféle építmény állt, ezeket az épületeket nyáron zöldségfélék tárolására és elosztására használták, télen azonban üresek voltak, nem dolgozott bennük senki. A hozzánk eljutó hangokból arra lehetett következtetni, hogy az emberek nagy része már bement a barakkokba, lassan ránk is sor kerül, és akkor minden bajnak vége, megmenekültünk. De vajon ideér-e mindenki? Vajon hányan jártak úgy, mint Lali? És volt-e mindenkinek, aki támogassa, vagy egyáltalán észrevegye, ha elesik? Beleborzongtam a gondolatba, hogy sokan elmaradtak és halálra fagytak ebben az ítéletidőben. Vajon mi van a magyarokkal, Primmer Lajcsival, Tasi Pistával, Pruzsinszky Pista

bácsival? Hiszen tőlük még reggel, közvetlenül az indulás után elszakadtam, s azóta nem láttam egyiküket sem. Idáig jutottam a gondolataimmal, amikor mellém ért egy őr és megfogta a karomat.

- Gyerünk befelé, gyorsan!

A körülöttem állókkal meglódultam, és néhány pillanat múlva már bent voltunk az egyik rozoga barakkban. A tágas, alacsony hodályban, ha lehet, még hidegebb volt, mint odakint, de nem fújt a szél és nem ömlött a hó. A zsúfoltság viszont akkora volt, hogy nem mindenki tudott leülni, a holtfáradt, végsőkig kimerült emberek nagy része állni volt kénytelen. Lalinak azonban mégiscsak kerítettünk ülőhelyet, ráültettük egy szénacsomóra és körülálltuk, hogy megnyugodjék és egy kicsit magához térjen. Közben lassan kezdtük magunkat megtisztítani a hótól, amely mindenüvé bevette magát. Ahogy egy pillanatra nekidőltem az egyik oszlopnak, mintha tüzes vasat nyomtak volna a hátamhoz. Benyúltam a buslát, a hosszú vattakabát alá, és több marék havat szedtem le a derekamról.

- Jó, hogy észrevetted, mert mi lett volna, ha elolvad, és vizes ruhában indulsz útnak a pihenő után? - szólalt meg Leó és ő is tisztogatni kezdte magát.

- Ez még a kisebb baj. De mi van, ha a buránban eltévesztjük az irányt, és szépen elmegyünk a zöldségtároló mellett? - aggodalmaskodott Szása bácsi, és ahogy ezt elképzeltük, a vér is meghűlt az ereinkben.

- Nem mondtam még neked, hogy Primmer, Tasi és Pruzsinszky is velünk jön - próbáltam életre kelteni Lalit, közben le kellett hozzá guggolnom, mert ő már szinte elnyúlva feküdt a lábunknál. - Ha ugyan egyáltalán megvannak, hiszen ők majdnem leghátul jöttek.

- Remélem, volt annyi eszük, hogy együtt maradtak - válaszolt Lali élénkülve.

- Legalábbis együtt indultak el - nyugtattam meg.

- Akkor is együtt voltak még, amikor otthagytam őket, hogy felzárkózzam hozzád.

- Hogy van a lábad? - érdeklődött Lali.

- Kezdetben jól volt, alig éreztem, később nagyon kezdett fájni. A végén már ezzel sem törődtem, aztán a meneteléstől meg a hidegtől el is zsibbadt alaposan. Arra vagyok kíváncsi, le tudom-e majd húzni a csizmámat, ha megérkezünk. Ám ahogy elnézem magunkat, nemigen kerülünk egyhamar kinti munkára. Vajon milyen lágerbe megyünk? És egyáltalán, meddig kell még kínlódnunk ebben az iszonyú hóban? - tettem fel a kérdést anélkül, hogy választ vártam volna rá.

Az öreg Cseka-tábornok, mintha megértette volna a kérdésemet, letérdelt Lali mellé, és gyöngéden a vállára tette a kezét.

- Tartsd magad, Lolik, még ugyanennyit megyünk, és megérkezünk a lágerbe. Hatalmas láger, a neve Szpásszk. Bizonyára sokan lesznek földijeitek is, téged betesznek a kórházba, és rendben lesz minden.

Sokáig hallgattunk, alighanem mindannyiunknak a homályos jövő járt az eszében. Közben érezhetően enyhült a hideg, az összezsúfolt embertömeg rövid idő alatt „belélegezte”, felmelegítette a barakkot. Egyszer csak Leó, aki a sapkáját is levette közben, fészkelődni kezdett.

- A fenébe, valahonnan csöpög ránk a víz! - kiáltott fel, s ahogy felnéztünk, láttuk, hogy a hevenyészve ácsolt mennyezet lerakódott hó- és zúsmararétege olvadni kezd, s ránk egyre sűrűbben csöpög a víz. Néhány perc múlva már valóságos tócsában álltunk.

- Tegyetek a lábatok alá valamit, mert ha átáznak a válenkik, végünk, lefagy a lábunk! - figyelmeztetett Szása bácsi, és már le is hajolt, hogy egy szénakupacot kanyarítson a lába alá.

Az élelmes Leó addig fészkelődött, addig mesterkedett, míg egy deszkadarabot kerített valahonnan, arra álltunk rá hárman. Ez a művelet elég sok időbe telt, hiszen a zsúfoltságtól mozdulni sem lehetett, s a türelmetlen szomszédok szitkozódását is el kellett viselnünk. A deszkára még néhányan felálltak a körülöttünk toporgók közül. Közben Leó, aki hibásan, förtelmes bécsi dialektusban, de folyékonyan beszélt Tolsztoj Leóék nyelvét, alaposan kioktatta a leleményességével kisegített hóbörgő szomszédokat.

Órákig álltunk így, időnként le-leguggolva, leüléstről, netán lefekvéstről persze szó sem lehetett. Estefelé végre mozgolódás, zaj támadt, amiből megsejtettük, hogy valami vacsorafélét kapunk. Nem tudtuk elképzelni, honnan kerítették ebben az időben meleg ételt. Szása bácsi azonban

valahogyan kiderítette, hogy a zöldségtárolótól úgy fél kilométerre egy kisebb láger is van, annak a készletéből juttattak a megrekedt társaságnak egy-egy tányér híg zablevest. De hogy a változatlan erővel tomboló buránban hogyan mentek el érte, és főképpen hogyan hozták el, megfejthetetlen rejtély maradt.

A burán ugyanis továbbra sem akart csendesedni. Ez a tény több volt, mint elkésztő, mert ha az élelmezés kérdése a jelek szerint meg is oldódott, a bezártság és a zsúfoltság egyéb gondokkal is járt. Szása bácsi addig furakodott-forgolódott a tömegben, egyre messzebb kerülve tőlünk, míg kiderítette, hogy a barakk egyik sarkában elkülönített hely van egészségügyi szükségleteink kielégítésére. Odáig azonban el kellett jutni, s ez minden alkalommal legalább egy félórát vett igénybe.

Több mint két napig tartott ez a lehetetlen állapot, míg végre híre jött, hogy a burán csendesedik. Harmadnap délelőtt el is állt, s mi parancsot kaptunk a szedelőzködésre. A tömeg megélnélt, mindenki igyekezett mielőbb kijutni a szabadba. A kinyitott ajtón át azonban rettenetes hideg áramlott a barakk belsejébe. Kiderült, hogy az ajtót csak nagy nehézségek árán tudták kinyitni, a hó valósággal betemette a barakkot. Miután az öröknek és néhány rabnak sikerült szabaddá tenni az ajtó környékét a méternyi hórétegtől, kezdetét vette a kivonulás. A barakkok környékén derékig ért a hó, s az örök leállították a mozgást, elindultak, hogy megkeressék az utat. Igyekezetük nyilván sikerrel járt, mert hangos kiabálással sorakozóra szólítottak. Átvergődtünk a puha, süppedős havon, s kiértünk az útra, amelyen valóban nem volt, olyan vastag a hóréteg, mint az épületek között. Megkezdődött a sorakoztatás, amely ezúttal nagyon sokáig tartott. Az út két oldalán felálltak az örök a kutyákkal, amelyek szokatlanul csendesek voltak: a több napos kényszerpihenő hozzánk „szelídítette” az állatokat.

A fagy a 30 fokot is meghaladhatta, s mi a dermesztő hidegben nagyon nehezen viseltük a tétlen álldogálást. Már vagy ötödször számláltak meg bennünket, de az indulás még mindig váratott magára. Szása bácsi addig mesterkedett, míg közelebb került az egyik őrkatonához és beszédbe bocsátkozott vele. Rabokkal is szót váltott, de mi nem értettünk semmit, a hang nem jutott el hozzánk. Végre visszajött az öreg, és megdöbbenő hírt közölt velünk:

- Fiúk, balhé van, nagyon sokan hiányoznak. Bizonyára lemaradoztak és megfagytak az emberek. Most arról tanakodnak az örök, hogy traktort, szánakat kerítenek, megkísérlik összeszedni a hullákat. Egy szán velünk is jönne, vannak ugyanis, akik annyira megfagytak, hogy nem bírnak jönni. Mondják, hogy vagy harmincan hiányoznak. Nem szeretnék az őrparancsnok helyében lenni.

- Atyaisten, és mi megvárjuk, amíg felkutatják és összeszedik őket - kérdezte rémülten Lali, aki ezalatt a néhány nap alatt meglehetősen magához tért.

- Ezt nem tudom. Az ör se tudja - felelte nem titkolt aggodalommal az öreg tábornok.

- Árpád, dörzsöld hóval az orrod, fehéreredik! - szólt rám Leó, és maga is dörzsölni kezdte hatalmas, kampós szaglószervét.

- Eleje, indulj' - hangzott végre a várva várt vezényszó, ami adott esetben a menekülésünket volt hivatott jelenteni. Nyilván az öreink is így gondolkodtak, mert egyre sűrűbben, egyre hangosabban kiabáltak: „Lépést nyújts! Gyorsabban! Felzárkózni!”

Nem kellett sokat nógatni bennünket. Tudtuk, hogy az erőltetett menet most mindennél hasznosabb. Minél gyorsabban megyünk, annál élénkebb lesz a vérkeringés, és ami még ennél is fontosabb, annál hamarabb megérkezünk a szpásszki lágerbe.

De vajon bírja-e a lábam, amely a zöldségtárolóban csak enyhén fájdogált, most azonban újból erősen sajogni, nyilallni kezdett. És vajon bírja-e a hosszú menetelést a fél tüdővel lélegző Lali? Ezekre a kérdésekre azonban egyelőre nem kaphattam választ. Maradt hát a remény, hogy minden jóra fordul, a fő az, hogy elállt a burán, nem fúj a szél, egyre világosodik, hamarosan kisüt a nap. És akkor talán a hideg is enyhül.

Az égbolt valóban egyre világosodott, s végre a nap is előbújt a ritkuló fellegek mögül. Körülöttünk, amerre ellátott a szem, csillogott, sziporkázott az egész világ, a homályhoz szokott szemet vakította a hó, de ezt már egyre javuló hangulatban viseltük. Lehet, hogy csak érzéki csalódás volt, de úgy éreztük, hogy a fagy is alábbhagyott.

- Vajon mennyit kell még talpálnunk? - kérdezte nyugtalanul Lali.

- Az út nagyobbik felét már megtettük, a kisebbiket meg ki kell bírunk valahogy. A nehezen mindenképpen túl vagyunk - vigasztalta Szása bácsi.

- Jó lenne valahogyan megtudni, nem történt-e valami baj Primmerékkal - kezdtem újra a beszélgetést, hogy ezzel is gyorsabban menjen az idő, kevesebbet gondoljunk a saját bajunkra. Lali nem válaszolt, de észrevettem, hogy hátra-hátrapillant, nem látja-e valahol a három magyart, vagy legalábbis valamelyiküket.

- Lali, figyelj csak - böktém meg, de közben megtántorodtam, elveszítettem az egyensúlyomat. Ha lett volna erőm, felordítottam volna, mert a fájós bal lábammal úgy belerúgtam egy keményre fagyott hórögbe, hogy csepp híján elvágódtam, és csillagokat láttam a fájdalomtól. - Amikor kiírtak a Központból, velem jött a rabló, a kártyapartnered. Azóta is sokat gondolkodtam azon, hogy miért nem fogadtad el tőlük a vacsorameghívást.

- A kutyapecsenyére? - élénkült fel Lali. - De kis naiv vagy! Ha elfogadom, azonnal felavatnak, tagja leszek a rablók kasztjának, „zakonnyik”, „törvényes” leszek, s ez beláthatatlan következményekkel jár. Akkor nekem is részt kell vennem a besúgók legyilkolásában, az ilyesmit ugyanis ki szokták kártyázni maguk között. Hát hiányzik az nekem, hogy lágeri gyilkosságért újabb büntetést, vagy ami ennél is rosszabb, új cikkelyt kapjak, vagyis átminősítsenek? Mint politikaival, főleg külföldivel, bármi megeshet velem, de mint gyilkos, a bűdös életben nem szabadulnék a lágerből!

Döbenten hallgattam, nekem ugyanis mindez meg sem fordult a fejemben.

Néhány órai menetelés után már ismét nagyon fájt a lábam. Alig bírtam már menni, és Lalit is egyre inkább támogatni kellett. Az út közben enyhén kanyarodott, a burán alatt átfújt rajta a hó, szinte sima úton meneteltünk, amelyből azonban helyenként kellemetlen fagyott göröngyök álltak ki, s ezekbe nem volt tanácsos belebotlanom. Leó is rohamosan kezdett fáradni, egyedül Szása bácsin nem lehetett észrevenni semmit. Ennek a javakorabeli embernek - közel ötvenévesnek látszott - elképesztő tartása volt. Állandóan tréfákozott, élcelődött, tatárvágású szeme a legkritikusabb pillanatokban is vidáman csillogott, pedig, ahogy Leótól megtudtam, még csak négy évet töltött le huszonöt éves büntetéséből. Elgondolni is rossz, mi lett volna velünk nélküle.

Töprengeni kezdtem, vajon mit követhetett el, hogy olyan magas posztról ilyen mélyre zuhant, s azok között találta magát, akik közül nem egyet talán éppen ő juttatott lágerbe. El is határoztam, hogy alkalmas időben megérdeklődöm a dolgot Lalitól.

Váratlanul elsötétedett az ég, s ahogy felnéztünk, valóságos természeti csodát láttunk: a napot egyetlen felleghoszlány takarta, amelynek szélénél élénk színű szivárvány pompázott. Télen soha nem láttam még hasonlót, megbűvölten bámultam a különös jelenséget, amely néhány pillanatra tartott csupán. A felleget tovasodorta a szél, s a nap ismét sziporkázva szórta ránk a sugarait. A végsőkéig elgyengült, meggyötört embertömeg vánszorgott tovább, s úgy festett a hófehér pusztaság közepén, mint egy hatalmas lomha fekete kígyó.

Szpásszk

Halálosan kimerülve, alkonyat előtt érkeztünk meg a szpásszki láger kapujához. A nap éppen lebukni készült, az ég alja fantasztikus színekben pompázott: sötétlila, narancssárga, bíborvörös és halvány smaragd zöld foltok és csíkok váltogatták egymást és cserélgették pillanatonként helyzetüket és alakzatukat. Odafent erősen fújhatott a szél.

Jócskán volt időnk a természet e csodás színjátékának megfigyelésére, mert a várakozás, ahogy azt a történetek után sejteni lehetett, meglehetősen elhúzódott. A legalább félórányi tétlen álldogálást arra használtuk fel, hogy valahogyan kiderítsük, megérkeztek-e rendben a magyarok, akikről három napja semmit sem tudtunk. Addig-addig ügyeskedtünk, míg végre sikerült felfedeznünk a hosszú sor vége felé Primmer Lajcsi hórihorgas alakját. Jó sokáig integettünk, míg észrevett bennünket, és hamarosan három kéz emelkedett a magasba. Megnyugodtunk. Ezek szerint minden rendben, nem történt semmi bajuk.

A lábam viszont nagyon fájt, alig bírtam állni.

- Jó lenne, ha végre beeresztenének bennünket - szólaltam meg bosszúsan.

- Támaszkodj rám - fordult hozzám Szása bácsi. - Az őrpáncsnoknak nyilván el kell számolnia az elveszett emberekkel, ami nem lesz könnyű dolog, és sokáig eltarthat.

Végre elkészültek az örök, megtörtént a többszöri létszámellenőrzés, és a hosszú sor megindult a láger belseje felé. A láger valóban hatalmas volt, tucatnál is több lapos tetejű barakk alkotta, egyikük-másikuk messziről valóságos hodálynak látszott. Az alacsony, tapasztott tetejű építmények között fehérre meszelt emeletes épület magasodott. Ez volt az egyetlen olyan barakk, amely európai kéz munkájára emlékeztetett. Mint később megtudtuk, valóban európaiak építették.

Őreink az egyik legterebélyesebb, de egyúttal legalacsonyabbnak tetsző barakkba, a 86-osba tereltek bennünket, amelyben sűrű sorokban álltak az emeletes priccsek. Siettünk, hogy a lehetőséghez képest kényelmes helyet szerezzünk magunknak az egyik sor alsó fekhelyein, de a nagy zsúfoltság miatt öten kellett elhelyezkednünk két ember helyén. A fő azonban az volt, hogy végre lefekhettünk, mert a hosszú menetelés és a kimerítő álldogálás a maradék erőnket is felemésztette.

A vacsorára osztott forró káposztalevet pillanatok alatt eltüntettük, s hamarosan ájulásszerű mély álomba zuhantunk. Itt fordult elő hosszú után először, hogy a hihetetlen kimerültség miatt csak a kenyér- és reggelfosztás zajára ébredtem fel.

A lábam kibírhatatlanul fáj, és éreztem, hogy lázas is vagyok. Már éppen azon gondolkodtam, hogy valahogyan elvergődöm a rendelőbe, amikor megtudtuk, hogy tíznapos karantén-zárlatot kell elszerveznünk.

- Valaminek történnie kell, hiszen sokunkat kórházból hoztak el, nem hagyhatnak itt betegen - okoskodott Lali.

Alighogy kimondta, a barakk bejáratánál kiabálni kezdtek: - Akinek a rendelőbe kell mennie, sorakozzon!

Vagy húszan gyűltünk össze, s a vezetőnk után, akiről kiderült, hogy a rendelőben dolgozik, megindultunk a kellemes, viszonylag enyhe időben a láger belseje felé.

A rendelés alighanem csak bennünket, újonnan érkezetteket érintett, mert amikor megérkeztünk, a helyiségben senki sem tartózkodott az orvosokon és az ápolókon kívül.

- Ki jött a sebészetre, - kérdezte egy ápoló, mire én azonnal jelentkeztem.

Meglehetősen tágas és a viszonyokhoz képest jól felszerelt szobába léptem. A szoba egyik sarkában az asztalnál feltűnően apró termetű emberke ült és egy rakás kórlap között turkált.

- Honnan jöttél? - kérdezte érezhetően kaukázusi akcentussal. Élénk szeme bozontos fekete szemöldök alól villogott elő.

- A cseljábinszki 1-es lágerből. A sebészeten feküdtem.

- Mindjárt megnézzük a lábadat - mondta, miután hosszasan tanulmányozta a kórlapomat. - Húzd le a csizmádat!

- Nem tudom - feleltem, és tölem telhetően igyekeztem megmagyarázni, hogy a csizma legalább tíz napja nem volt lent a lábamról, és a lábam hozzáragadt a nemezhez.

Az apró orvos sokáig gondolkodott, majd elővett egy sebészkezt és hozzálátott, hogy csíkokban levagdossa a lábamról a nemezcsizmát. Ez a művelet hosszú percekig tartott, és bármennyire is óvatosan dolgozott, gyakran felszisszentem a fájdalomtól. Ahogy mind jobban szabaddá tette a lábamat, ijedten vettem észre, hogy a bokám környéke vastagra dagadt. Végül elkészült az orvos, és én döbbenet láttam, hogy a nagylábujjamon lúdtojás nagyságú elsötétedett gömb éktelenkedik, amely alól a lábujj tövével feketés-barnás genny szivárogo.

A törpe-orvos megtapogatta az átázott és rettenetes büzt árasztó pólyát és megpróbálta megbontani, ez azonban sehogy sem sikerült. Ahogy megmozgatta a hatalmas gomolyagot, látszott, hogy az egész már csak a kötés tartja. Jódot vett elő, majd jó erősen megáztatta a pólyát a lábujj tövével. Aztán néhány sebes mozdulattal körbevágta a bőrt és lerántotta a tojáshejhez hasonló kötést. A következő pillanatban olyan iszonyatos bűz árasztotta el a helyiséget, hogy az ápoló szinte feltépte az ablakot, az apró termetű orvos pedig, akiről később megtudtam, hogy örmény és Lukaszjának hívják, gyöngyöző homlokkal, féltelátlan hanyatlott az egyik székbe.

Nekem magamnak a műtét nem okozott különösebb fájdalmat, de amint az emígyen lecsupaszított nagylábujjamra - volt nagylábujjamra! - esett a pillantásom, megrémültem: a lábujj helyén egy

közel két centiméteres véres, gennyes csomók meredeztek.

Lukasznál doktor összeszedte magát és hozzáfogott, hogy bekötözze a lefagyott lábujj helyén maradt parányi ujjdarabot. Egyre sűrűbben szisszentem fel, néhányszor fel is kiáltottam, mert minden érintésnél tűrhetetlen fájdalmat éreztem. Amíg a parányi emberke a kötözéssel bíbelődött, egy magas, tatáros képű, ám meglehetősen európai benyomást keltő alakot fedeztem fel, aki kissé távolabb állva, az ajtófélfának támaszkodva nézte végig a nem mindennapi műtétet. Tiszta, már-már frissen vasaltnak látszó fehér köpenye, kis fehér sapkája és igen jó minőségű nemezsizmája arra engedett következtetni, hogy ő is orvos. Ahogy a pillantásunk összevillant, a szemében valami biztatásfélét láttam, s amikor a kötözés befejeztével vastagon bebugyolált bal lábbal óvatosan felemelkedtem, odalépett mellém és megszólalt magyarul:

- Innen egyenesen Mainz doktor osztályára visznek, zárt formájú* TBC-sek közé. A karantén leteltével befektetjük hozzád az unokatestvéreidet is. Ott majd meglátogatlak benneteket. Egyébként Cservény József magyar orvos vagyok, a belgyógyászatot vezetem.

Alig kaptam levegőt. Arra sem emlékszem, hogyan jutottam ki az udvarra, annyira meglepett ez a hirtelen fordulat. Az udvaron egészen enyhe, friss szellő csapott az arcomba. Óvatosan lépkedtem a friss havon, amelyen játékosan csillogtak a március végi nap sugarai...

Nagy Nárcisz

Vállalt vallomás

Halkan, szinte észrevétlenül lopózott be az alkony a csöppnyi szoba rejtett zugai közé.

Háttal ült, arcát félrefordította, így próbálván kirekeszteni magát a valóságból. Most ez volt az egyetlen ösztönös védekezése és tere az elmélyülésnek. Egy villanásnyi idő, mely a saját birtoka. Érzem őt. Körülötte megnyugtató a pulzálás, nem kategorizál. Neki nem kell megerőszakolt toleranciahatárát kelléktárában szétteríteni. Pedig ők várják, hogy kiterelvényesedett egójukkal életnedvként, a kéjesen elfogadott szereprepertoárok egyikét sebesen beszipantsák.

Nekik kell a bizonyosság, elröppent várakozásokkal, felröppenő szürke galambokkal.

Igaza van, a színek élnek, éltenek minket. Mégis feláldozza az életet a többlet, a reális belső biztonság szorosan körbefonja hamis kisugárzás álarcában. Ez az emberi örökség évszázados, elutasított vállalása. De e nem egy elodázott érzélem feszített képkeretben.

Visszhangjaink

Egy fájdalmasan szükséges visszapillantás.

Mégis mindig repetázok belőle, a maradékokból. Emlékszem, lopva mozdultak meg a hangok és belül rekedtek, mert behatárolt minket a szerep s a többlet. S még meg sem érintettem a pillanat gyermekét...

Az ajtófélfáról visszapattanó kurta kérdésemet válasz nélkül, sajátosan fordítottad.

Most pedig már tudjuk, minden napköszöntő ébredésünk a lezáratlansággal temeti az égető holdat, harcossá teliholdunk hiányát.

Így egy távolodó alak lettél te is remegő lebegésben, örök őrlő hagyatékkal.

* nem fertőző

Blue birds

A réseken hangtalanul lopóznak be az árnyak, az illat-színek élményvesztetten hiányérzetükkel zörgetnek meghatározhatatlanul.

Itt a terjesztő halálszag tudat nélküli görnyedésben feláldozó létet harap, s a belső elmélkedés a lelassult idő monotóniájába fullad.

Foszladozó éjszakában behatárolt ütemes nyögések hangjai sávokat bontanak.

Túloldalt kevés a bizalmas spontanitás, megtervezett rendszerben a nevesült fáradtság nem fenyegeti a csüggedő bölceletet. A tisztelt fehérség átszűrődött lényegén cseppnyi kedvességet fájdalmas bájba fonva adnak, adagolás nélkül.

Nem mérhető ajándékok a kék madaraknak.

Tudják ők örökre kívül maradnak, és apró tanítóként lesben állnak odaát. Ez a sorsuk, miattunk.

Vladimír Holan

Éjszakai párbeszéd Hamlettel

(Részlet)

Miközben a természetből a létbe lépünk,
az átmenet fala nem éppen kedves hozzánk.
Ez az a fal, amelyet a tehetségesek levizelnek,
a szellem ellen lázadó heréltek leköpnék,
és semmivel sem kisebb, mikor még nem létezik,
de a magzatot már körbe keríti...

Shakespeare idomuló tökélye
önkéntre csábít. Tartalma,
amely, mint az iszony, ünnep lehetne,
hanyatló idővé
s - az időhiány esetleges jelzése mellett -
olyan lakások uzsorakamatjává süllyed,
amelyekbe, szemtelenül, a rendező költözött be.
Itt csak a csalás bizonyos. A néző,
mint a Szent György-napi kígyó, idő előtt mászik ki üregéből,
a kritikusoknak meg, akik a vágyat is képesek feltérképezni,
könnyű, jóllehet mindegyik indulatos tanúságtétel is:
a barmok folytonosságát tanúsítja...
De a természet mindig jelzés,
mely, ha éppen nem hallgat,
saját magát tagadja. Hisz a hím állat,
ez a bontóvas is azért érez némán,
mert a szellem mindig előrenyomul,
s mögötte minden bezárul...

Ilyen volt ő is... Hamlet!
Egyik karja levágva, s áradt
az este az üres kabátujjában,

mintha egy vak férfi nemi szervén át áradt volna,
melyben előbb a zene vájt utat...
A képességeink aranyhegyén a felfordított
mohadarabokból kőhúgy csorgott, városmegvetésünket
a természet ezzel társította,
s várta, hogy a borhernyó muslincává feseljék,
de hiába várta,
mert Hamlet attól a naptól kezdve, mikor
kénytelen volt a lova üterét felszakítani
s vérrel oltani szomját,
a bort megvetette...
Ez volt az utolsó lökés, eztán a szellemet a palackból kiengedve,
kizárta a látszólag feltáratlan rejtélyt,
s maga és önmaga között állva
a szakadék érdekében kezdett szólni,
s aztán már nem is az érdekében, hanem belőle beszélt,
például akkor is, mikor arról a bizonyos szentről szólt,
akinek már egyebe sem volt, csak a régi kedvesét
idéző emlék fájdalma,
s az is csak olyan kicsi, hogy könnyűszerrel
elrejtette a lukas fogában...

Keveset számít,
hogyan az alvó tücskök
szájából folyó nyálat
az éjféleli hídverők,
a teremtett teremtek
fűjták-e közénk, azok, kik két sírdombot emeltek maguknak,
s maguk fölé pénzért jósoló kísérteteket.
Csak a művészet maradt alibi nélkül...
Az élet is sürgetett bennünket,
de a túlélésünk veszélyével érvelt,
arra az esetre, ha mi is meg akarnánk halni...

Nem volt megállás... Sehol, a tudattalanban sem...
De itt volt ő, Hamlet, aki - mint egy iszákos Mozart -
felfordította az Alpok hegyét, s a palackot bizonytalanul
a halálfélelem nyikorgó lépcsőjére állította,
ő, aki olyan szorosán állt önmaga mellett, hogy kettejük között
az egész öröklét elfért...
S valóban: jelenlétében
a kos-ölésre szolgáló késsel
nem lett volna mit vágni,
s a régi keresztelődencék olvasztott ónja
visszamerevült volna eredeti alakjába.
Csak a szorongás... Ő az öröklét sebében állt,
ahelyett, hogy azt begyógyította volna. Az apja sírjába lépett,
ahelyett, hogy gyermekei fia lett volna... A zene
lelke, szentjei mellett állott,
holott egy örömlány béréért,
vagy egy kutya áráért kellett volna neki...
Ó, nem volt mindentudó, hisz jól érezte,

ha az önzés degeszre falja magát,
nem fial többet, kiöklend magából mindent, s újra kezdi -
Nem volt bölcs, nem úgy, mint az egyetlen
faoszlop a kőpillérek közt,
nem remegett az undortól,
látva a menstruációs-vérrel festett antik padlót -
nem zsugoriságból emlegette a végső dolgokat,
s nem lakott Atreusz sírboltjában,
ahol is a pénztár közvetlen a hullaházba nyílt -
nem mintha fontosnak tartotta volna,
hogy Nagy Sándor görbe nyaka
egyenesített-e valamit a történelmen -
nem, nem, de én egyre látom a vigyort az arcán,
azokat nevette ki, akik számára, ha valami titok,
akkor az mindjárt úr is, s abba dobálják
kiherélt düheiket...

Aki adakozik, még mindig fősvény...
S mégsem hiszünk, még mindig várunk valamit,
s könnyen meglehet, hogy az ember mindig vár,
s csak azért, mer nem hisz... Ő maga felvilágosult,
de nem világít... Vérszegény,
de mintha vérontás nélkül semmi se menne,
már elutasították, de még nem közösítették ki,
kíváncsi, de még mindig nem lelte meg a tükröt,
melyben Helené-Helené
alulról-alulról nézegeti magát -
sőt olyan süket, hogy szívesen meghallgatná
az Úrjézus gramfonlemezre vett hangját...

S mégis, eddig minden, de minden
csak egyszer volt, s ez kész csoda:
egyszer volt Ábel vére,
amelynek a háborúkat kellett volna megszüntetnie,
egyszer a megismételhetetlenség s a gyermekkor tudatlansága,
egyszer van a fiatalság, egyszer az ének,
egyszer a szeretet (mellyel egy időben el is veszünk),
egyszer van - s az öröklődés s a megszokás ellen van – minden,
egyszer oldódnak föl a közös megegyezéssel megkötött csomók,
s a művészetek lényege is egyszer lényeg,
a börtönökkel is csak egyszer feszül szembe minden,
hacsak az Isten nem akar majd magának
házat építeni a földön...

Tózsér Árpád

A műfordító jegyzete

Vladimír Holan: Éjszakai párbeszéd Hamlettel című művéhez

A szerkesztő verset kér, nekem pedig nincs versem. De a szerkesztő korunk mecénása. S lehet egy Maecenasnak azt mondani, hogy nincs? Nem lehet. Feltehetőleg Vergilius is ilyen felkérésre látott neki a Georgicának. Illetve azt nem tudjuk, hogy Maecenas megrendelése hogyan szólt, csak azt tudjuk, hogy a természet és a béke apoteózisa lett belőle.

A kritikusok és irodalomtudósok lassan már kiharcolják jogaikat, elfogadtatják a bugyuta írókkal, hogy különálló irodalomról és kritikáról beszélni végső soron értelmetlen dolog, mert mindkét terület egyszerre történő játékba hozása adja a műfajokon, egységes és rögzített jelentéseken átívelő tartalmakat (vö.: Németh Zoltán: A kapus öröme a tizenegyesnél. AB-ART, 1999., 40. o.), de az élehetetlen szerkesztőknek és mecénásoknak még meg sem fordult a fejükben, hogy ők is követelhetnék részüket a sajtóból. Hisz Maecenas nélkül nincs Georgica, és így tovább, egészen az Erdélyi Múzeum emlékezetes múlt századi pályázataig, és az e századi Soros-alapítványig. Én tehát most ezennel és ünnepélyesen kijelentem, hogy a fentebbi versfordításomat szerkesztői felkérésre készítettem. Igaz, a szerkesztő nem versfordítást kért, hanem saját verset, de hát a szerkesztő feladata az, hogy kérjen, a szerző pedig az, hogy írjon. Ha a szerző valóban szerző és nem szöveggyártó gép, akkor a szerkesztő kérhet bármit, ő akkor is azt a - csak rá jellemző - jelentésinvariánst fogja megírni, amely némely irodalomtudósok szerint egyáltalán nem is létezik, szerintem viszont még a műfordításban is ott van.

Na már most: a cseh Vladimír Holan (1905-1980) Hamlettel, illetve Shakespeare-rel tépelődő, mintegy ezersoros, monumentális lírai-drámai-gondolati kompozíciójából 1983-ban, Éjszaka Hamlettel címmel már lefordítottam 230 sort, s tudtam, hogy egykor még visszatérek a műhöz, s az egészet megmagyarítom. Nem tudom, ez az „egykor” most jött-e el, mindenesetre a pozsonyi Kalligram Kiadó már erősen betervezte a kiadását, a Bárka szerkesztőjének szelíd-erőszakos verskérése meg most megadta a szükséges lökést az újabb Holan-expedícióhoz, s megszületett a Holan-mű bevezető 120 sorának a magyar változata is.

Ajánlom az olvasó szíves figyelmébe, ha jól tudom, ezt a részt itt olvashatja először magyarul.

Ha Petőfi a teremtés felének tartotta Shakespeare-t, akkor én a legszívesebben azt mondanám, hogy a másik fele meg Vladimír Holan. Persze a dolog nem ilyen egyszerű, mert akkor hol lenne az én helyem, a műfordítóé, hol a fordításomat majdan megbíráló irodalomkritikusé, hogy a művemet a töltőtollamból kicsalogató mecénás-szerkesztőről már ne is beszéljek!

Hogy mi, így, együtt lennénk a teremtés kerek sajtjában a luk?! Hát, istenem? A sajt valóban csak a lukkal együtt sajt.

Németh Zoltán

A lélek disszeminációja

(Gondolatkonstrukció a '90-es évek Tözsér-poétikájának értékvtársai nyomán)

Talán vállalható az a vélemény, amely a Tözsér-líra egyik meghatározó elemének a folyamatos korrekciót, pontosabban önkorrekciót tartja. Ha tömören szeretnénk jellemezni ennek a körülbelül negyvenéves, a jelentés szingularitásáért szakadatlanul, lankadatlanul, szívósan küzdő költészetnek a természetét, akkor azt mondhatnánk, hogy ez egy nagy út, nagy utazás, amelynek még korántsem értünk a végére, sőt, a dolgok kezdenek egyre jobban felpörögni. Tözsér maga is „rendkívüli érzékenység”¹-ről beszél, amikor habitusára utal: rendkívüli érzékenységgel figyel a környezetét, gyanakvó, féltékeny,² elismerő „érzékenységgel” nemzedéktársait, illetve nemzedéktársai irodalmi

1 Tözsér Árpád: Mittelszolipszizmus, Budapest, Széphalom Könyvműhely, 1995. 44.

2 lásd a Jalousionisták című opuszt. In: Tözsér Árpád: Leviticus, Budapest, Argumentum, 1997., 56.

teljesítményeit, véresre vakart „érzékenységgel” a családi magántörténelmet, az egész nemzeti és közép-európai desperációt.

Ebben a betegesen érzékeny önvallatásban arra a heideggeri gondolatra, intencióra ismerhetünk,³ amely szerint a költészet vezeti el a földhöz az embert, s tanítja meg a hölderlini „költőien lakozás”, a hon elfoglalásának, belakásának „művészetére”. A poézis innét nézve a múlt, és azon keresztül a jelen teremtésének heroikus vállalkozásává lesz, az örökké újrateremtett jelen pedig ontológiai és episztemológiai távlatot nyer. A létre való rákérdezés az önmagunkról való tudás képét állítja elénk, a létre vonatkozó tudás pedig elhelyez és elkülönít egyben, szituációkat épít az én köré.

Innét nézve lesz tanulságos Kulcsár Szabó Ernő mondata, aki Tözsérrel egyetértően fejti ki a Mittelszolipszizmus kapcsán: „aki csak őrizni képes a múltját, az előbb-utóbb elveszíti azt”.⁴ Tözsér Árpád költészetében nagyon jól megfigyelhetők azok a néha finom, néha tragikus színezetű elmozdulások, váltások, amelyek a szülőföld, a haza, a múlt és a történelem újraszituálásának egy-egy lehetséges módját, s a bennük megteremtődő, illetve megteremtett szubjektumok állapotváltozásait járják körül.

De vajon képesek vagyunk a költészet segítségével élni, és hazát, szülőföldet építeni magunknak? - kérdezhetjük. Képesek vagyunk költőien lakni, élni, létezni, építkezni? - teszi fel a kérdést némileg más oldalról Heidegger⁵ - vagy épp ellenkezőleg - költőietlenül élünk? Ez a kérdés Tözsér számára is a lét megtapasztalása felől vetődik fel, legevidensebben és legegyértelműbben talán a Duba Gyulának címzett Történet egy kripta lakóiról és a mítoszról című versben. A sivár lakótelepi környezetbe egy csőtörés, tehát a nagyváros működésének hibája hozza vissza a költőien megélt lét lehetőségének tapasztalatát.

Mégsem állíthatjuk, hogy Tözsér versei egyedül az elégikusság felől aknáznák ki az ekképp felvetődő poétikai lehetőségeket. Tözsér szövegeiben, szövegei mögött ugyanis egyfolytában ott érezni az írásom elején már említett túlérzékeny, figyelő szubjektumot. Ez a szüntelen figyelés mintha sosem engedné meg, hogy az esztétikai jelentés kizárólag egyetlen dikció felől teremtődjön meg,⁶ a figyelem mélysége és szórtsága mindig tovább bonyolítja az esztétikai hatás esélyeit.

A szüntelen figyelés és önvizsgálat felől már nem érzem erőltetettnek azt a megállapítást, amelyet valahogyan úgy fogalmaznék meg, hogy Tözsér szövegei állandó, folytonos megfelelésben, korrespondenciában állnak azzal a korrallal, illetve azzal a - kortárs szövegek által felrajzolt - intertextuális térrel, amelyben létezniük adatott. A versekben megteremtődő szubjektumok így olyan szövegsubjektumok is, amelyek igényt tartanak a kortárs szövegek felől történő értelmezhetőségre is. Sőt, ezekből a szövegekből teremt magának szubsztanciát és evidenciát, amelyek viszont - és itt érhető tetten a Tözsér-szövegek többszólamúsága és értelmezhetősége - állandó változásban vannak, állandóan más helyzetben vannak, miként a múlttól, elmúlt korokról, régi szövegekről kialakított konstrukcióink is. Tözsér szövegei tehát kvázi együtt haladnak a korrallal, együtt mesélik el annak a bizonyos kornak a jellemző vagy jellemzőnek hitt történeteit. (Talán erre érzett rá Lator László⁷ is, aki recenziójában „állhatatlan költőnek” nevezi Tözsért, s világszemléletének állandó „tágításáról”, „nyitásról” beszél.) Úgy gondolom, a Jalousionisták című vers már szégyenkezés nélkül néz szembe ezzel a ténnyel, annál is inkább, mert az intertextualitásra vonatkozó egyes elméleti munkák egyenesen innét közelítenek az irodalmi hatás, érték és esztétikum alakzatai felé.⁸

A '90-es évek ebből a szempontból egy új, talán mindennél nagyobb kihívást jelentettek a Tözsér-líra számára. Az '50-es évekbeli népiességnek, az ezt követő népi avantgárdnak, a '70-es évek lírai modernséget lezáró redukcionizmusának megvolt a maga logikai sora. Még az ezt követő „új

3 „Das Dichten bringt den Menschen erst auf die Erde, zu ihr, bringt ihn so in das Wohnen.” In: Martin Heidegger: *Básnicky bydlí clovek*, Praha, Oikoymenh, 1993., 84.

4 Kulcsár Szabó Ernő: A jubileum üzenete. In: *Népszabadság*, 1995. okt. 6., 15

5 „Wohnen wir dichterisch? Vermutlich wohnen wir durchaus undichterisch.” In: Heidegger, i. m. 98.

6 Kulcsár Szabó Ernő is szót ejt a „költői beszéd sokszólamú dikciójáról”, i. m. 15.

7 lásd Lator László: Egy állhatatlan költő. In: *Népszabadság*, 1997. aug. 3., 29. Szerintem a Lator által említett nyitás oka nemcsak Tözsér alkotásában keresendő, hanem a megváltozott viszonyokban. S ez nem is annyira nyitás, mint inkább egyre pontosabb, tökéletesebb igazodás - a kor lett egyre nyitottabb, s vele a Tözsér-líra is.

8 lásd Kulcsár Szabó Zoltán: Intertextualitás: létmód és/vagy funkció? In: *Hagyomány és kontextus*. Budapest, Universitas Kiadó, 1998., 5-58.

érzékenység” is illeszkedett egyfajta fejlődési modellbe, amely Tözsérnél egy közép-európai (magánmitológia megalkotásával jelentkezett, s egy többé-kevésbé önmagába zárt korszak keretei között valósult meg. Ebből a szempontból a '90-es évek nemcsak poétikai értelemben kényszerítene ki a változtatás igényét, hanem a megváltozott társadalmi erőter felől is. Míg az ezt megelőző korszakokra jellemző volt egyfajta naiv koherencia, s az irodalmi választóvonalak csak csekély mértékben tértek el a politikaiaktól, addig a '90-es évek megfoghatatlanná tételéhez hozzájárult az efféle választóvonalak megszűnésén túl az is, hogy a kulturális öszkép feldúsult az addig inkább csak nyomaiban megtalálható nyugati irodalomelméleti munkákhoz való hozzáférés nyomán. A '90-es évek egyik „sokkja” az volt szerintem, hogy nagyon kevesen számítottak arra, hogy az irodalomelmélet és -kritika szerepe, pontosabban a különböző elméleti iskolák vitái és bizonyos szövegeket előnyben részesítő hajlamai mennyire hangsúlyosan határozzák meg majd az irodalmi mozgások természetét. A kultúra termékeny szóródása helyett, amely általános elvárásnak tűnhetett a '90-es évek elején, az történt, hogy - jobb esetben - minden elméleti iskola megtalálta a maga számára fontos szerzőket és műveket, s az azon túl levőket figyelmen kívül hagyta, rosszabb esetben pedig az, hogy mindén elmélet ugyanazon szerzőket preferálva próbálta kivédeni a másik oldalról érkező támadást (ebben az esetben egyedül az olyan típusú vita nyújthat vigasztaló kiutat, hogy ki olvassa jobban az adott művet vagy szerzőt).

Tözsér Árpád szerintem pontosan érzékelt a megváltozott viszonyokat, s megtette az előkészületeket az új poétikai paradigma megteremtéséhez. Az egyszer már bevált utat választotta. A '80-as években költészetében végbemenő váltás egyik fontos előjátéka volt a *Körök* (1985) című kötet, amely a váltás előtti utolsó előkészületek nyomait viseli magán. Ez a kötet a visszatekintés, a rendszerezés, önmagunk tudatosításának a kötet. Megtalálhatók benne az életmű hangsúlyos darabjai, mintegy összefoglalva, mit kell a hátunk mögött hagyni, tudatosítva az örökséget, amelyet majd meghaladunk - de benne van az *Adalékok a Nyolcadik színhez* (1982) című kötet reprezentatív sorozata is, ami felől majd megtörténik a régi politikai világkép kibillentése, és az új felépítése, összeállítás. Ennek az új költői világképnek a „mittelség” fogalmát köszönhetjük, a közép-európai sors és ember mitológiáját, illetve azt az erőfeszítést, amely ennek az élménynek az elmondhatóságához, megteremtéséhez fűződik.⁹

A Mittel-lét poétikai megfogalmazása nagy kritikai visszhanggal találkozott, főleg a *Mittelszolipszizmus* (1995) című kötet volt az, amely az érdeklődés középpontjába került.¹⁰ A recenzensek reprezentatív válogatásként értelmezték a *Mittelszolipszizmust*, egy imponáló költői pálya csúcsaként, és szinte minden méltató az esztétikai és poétikai érték létrejötte felől közelített a vizsgált szövegekhez.¹¹ Ezt az egyöntetű elismerést csak erősítette az a már említett tény is, hogy valójában nem egy kötet vált hirtelen fontossá az irodalmi diskurzus számára, hanem a Tözsér-életmű egyik meghatározó vonulata, az 1972 és 1994 között írt versek egy része.

A *Mittelszolipszizmus* értő és egyetértő fogadtatása azonban elfedte a - szerintem - nyilvánvaló szándékot, s nem előkészületként, hanem összegzésként olvasták a könyvet. Ekkor azonban már készüléfében volt a következő Tözsér-verseskötet - gondoljunk csak a *Jalouisionisták* című versre, amely mindkét kötetben megjelent, mintegy összekötő kapocsként vagy köldökzsinórként kötve össze a két könyvet, tehát a *Mittelszolipszizmust* a *Leviticusszal*.

Mi készíthette Tözsért erre a váltásra, miért nem maradt a „jól bevált” Mittel-alteregónál, Miért használta a *Mittelszolipszizmust*, miként éppen tíz évvel előtte a *Köröket* is, a leszámolásra?

A válasz, úgy vélem, magában a Mittel-létben, pontosabban annak geográfiai meghatározottságaiban keresendő. Tözsér egy olyan figurát tett meg kulcsszereplőnek, akinek léte határokhoz kötődik, méghozzá oly módon, hogy a határok közé szorítottság az egyik lényegi komponense létezésének. A bezártságnak, a bezártság abszurditásának, a bezártságból következő groteszk helyzeteknek, tehát a szabadság elemi hiányának a poétikai lehetőségei ugyan a végtelenségig variálhatók, a leszűkített perspektíva azonban a téma és az ihlet redukálását

9 Ugyanez a problematika Mészöly Miklósnál is jelentkezik, lásd Károlyi Csaba: *Rekonstrukciók*. In: *Ellakni, nézelődni*. Budapest, Pesti Szalon Könyvkiadó, 1994., 53.

10 Lásd az *Élmény és absztrakció*. Nyitra, VSP, 1996 című, a hatvanéves Tözsér Árpádot köszöntő kötet tanulmányait.

11 Jómagam negatív kritikával, véleménnyel nem találkoztam, az elismerés egyértelmű volt.

eredményezi egy idő után. Ráadásul a „szlovákiai magyar” szellemiség(?) létének, illetve nemlétének (terméketlen) dilemmáin edződött költő a „közép-európaiság”, „közép-európai” szellemiség(?) kategóriájával találkozva érezhetett ugyan valamiféle nyitást - a tér tágítása természetesnek tűnik -, de a probléma lényege változatlan marad: létezik-e egyáltalán ez a szellemiség, és ha igen, akkor ez vajon előnyére válik-e annak a szövegnek, amely ebben kíván létezni, innét kívánja felépíteni jelentéseit, vagy éppen ellenkezőleg, szűkíti-e a szöveg lehetőségeit a mögötte álló szellemiség? Úgy vélem, a Leviticus című kötet olyan választ ad erre a kérdésre, amely az esztétikum egyedülvalóságát helyezi bármiféle szellemiség helyébe.¹²

Innét érthető csak - tehát a nyitás, az új poétikai paradigma, az esztétikum magánvalóságának ideája, illetve az ezekhez fűzött alkotói elvárások felől - az az elégedetlenség, amelyről Tózsér Árpád beszélt a Leviticus, pontosabban a Leviticus recepciója kapcsán.¹³ A legtöbb recenzens véleményét túlságosan is leegyszerűsítőnek tartja, vagy pedig azt kifogásolja, hogy a Leviticus értékeit még mindig a Mittelszolipszizmus felől próbálják megközelíteni, miközben nem veszik észre, hogy itt már egy új poétika megteremtése folyik.¹⁴

Ennek az új poétikának, új költői világképnek a felvázolásához elkerülhetetlen, hogy ne foglalkozzunk azokkal a nevekkal, amelyek a Leviticusban megjelennek és működnek. Tózsér '80-as évekbeli „nevei” ugyanis elég hangsúlyosan térnek el a Leviticus neveitől,¹⁵ s ez az eltérés jelzésértékű. A nevek „szóródásáról” bátran beszélhetünk a Leviticus nevei kapcsán, hiszen, míg a '80-as évekbeli Tózsér-líra jól láthatóan egyetlen név, a Mittel köré csoportosult, addig a Leviticusnak nincs olyan központi, strukturáló neve, amely az egész kötetre kiterjesztené érvényét. Tobzódás a nevekben, a szerző nevének dekonstruálása,¹⁶ szerepjáték, a név jelentésének megfoghatatlanná tétele - sorolhatnánk az olvasót érhető hatásokat. A névnek, mint magánvalónak a disszeminálása¹⁷ közben azonban észre lehet venni egy explicitté tehető strukturalizáltságot is. Konkrétan annak megfigyeléséről van szó, hogyan osztódik, megy át Mittel úr neve más nevekbe, illetve a nevek tobzódása közben is, mely nevek hordoznak „erősebb” jelentést.¹⁸ Ebből a szempontból számomra a kötet középső, második, centrális ciklusa lesz érdekes, hiszen éppen ez a ciklus viseli címként a kötet címet is. Ebben a ciklusban valósul meg az átmenet a nevek szemantikájában, miután a ciklus elején megképződő hagyományos tózséri témákat, a szülőföld, a nemzet, a (zsidó, szlovákiai magyar) kisebbség, közép-európaiság témáit Mittel úr neve hordozza, szinte észrevehetetlen tökéletességgel vezetve be a '80-as évek Tózsér-lírájának problematikájába. Az ekként felvázolt Tózsér-problematikába robban be aztán Leviticus, illetve az a név, amely - ellentétben egyes Tózsér-elemzők¹⁹ véleményével - szerintem maga is belső hasadtságot takar, s így kettős játékot folytat: egyfelől a Mittel-poétika felé, másfelől egy Leviticuson túlmutató költészet irányába. Ez a belső hasadtság magának a Leviticus szónak a belsejéből, etimológiájából is levezethető. Amellett ugyanis, hogy a Leviticus valóban Mózes harmadik könyvére utal, s ezért felfogható törvényt magyarázatként is,²⁰ magában foglalja a latin leviter, levitas jelentéseit is, s ilyen módon utalhat a lebegésre, könnyedségre, a csapodárságra, állhatatlanságra vagy akár a csiszoltságra is.²¹ Ha az etimológiára figyelünk, akkor láthatóvá válik, hogy itt a héber és a latin

12 A „szlovákiai magyar” „szellemiséget” felváltani a „közép-európai”-val nem más, mint nagyobb kalitkába átköltözni. Ezen túl, természetesen, számomra is evidencia, hogy az irodalmi érték a poétikai megformáltság felől értelmezhető, tehát nem az számít, honnét hozzuk a témát.

13 A „levitáló” Leviticus, Tózsér Árpáddal beszélget Németh Zoltán, jelenleg kéziratban, várhatóan a Forrás 1996/6. számában jelenik meg.

14 „A Leviticus kritikai visszhangjában kezdettől fogva van valami fanyalgás. Pontosabban: mintha a tiszteltkörök még mindig a Mittelszolipszizmusnak, a kelletlenség meg a Leviticusnak szólna.” In: A „levitáló” Leviticus

15 Szaladin szultán, Náthán, Kapitány, pán Vojtek és főleg Mittel úr.

16 A szerző neve, szerk. Fogarasi György-Odorics Ferenc, Szeged, Ictus, 1998.

17 Jacques Derrida: A disszemináció, Pécs, Jelenkor, 1998.

18 A recepcióesztétika eredményei felől belátható, hogy ez a nevekben megvalósuló „erősebb” jelentés csak mint saját, esetleges konstrukció működhet.

19 Például Kántor Lajos vagy Széles Klára

20 Éppen ezt kifogásolja Tózsér egyes értelmezőinél: „mindent akartam, csak törvényt magyarázni nem”, lásd: A „levitáló” Leviticus

21 lásd: A „levitáló” Leviticus

genealógia összecsapásáról van szó, s ha mindezt a Tözsér-életmű egésze felől nézzük, akkor az válik nyilvánvalóvá, hogy kétféle életszemlélet, külön utakon járó kétféle poétika összeütközése zajlik egyetlen szóban, pontosabban névben, a nem létező szerző választott nevében. A jelentés hangsúlyozott rögzítettsége, a kozmikus dimenzió, a metafizikai értelem egyfelől, a dezintegrált, fiktív, felcserélhető, etikai és egyéb meghatározottságait elvesztő individuum másfelől.²²

Melyik név lesz tehát a Mittel-korszak utáni poétika meghatározója? Úgy vélem, a Leviticus név nem alkalmas erre a szerepre, hiszen - az előbbi gondolatmenetből nyilvánvaló ez is - csak a váltásra figyelmeztet, a változtatás mikéntjére, lehetséges irányára (lásd a lebegtetés, könnyedség fogalmait), de nem teremti meg, nem hordozza magában konfliktus nélkül az új minősége(ke)t, nem képes még az építkezésre. Annál is igazabbnak érzem ezt, mert a Leviticus név nem határozza meg viszonyát a többi névhez, illetve amikor meghatározza, genealógiát tesz elénk, nem értelmezést, pontosabban leszűkíti önmaga értelmezhetőségét (a már említett törvényt magyarázó olvasatra). Ezen túl a Leviticus című versben tematizált élmény nem sokban tér el a Mittel-tematikától sem.

„...én egy
pincérről azt hittem Jákob és Lea fia
Levita úr hozzon nekem egy szelídebb
szülőföldet ismételjük meg: megpróbálom
lebeszélni a szülőföldről fessen inkább-...”²³

Ami az új alteregó felé mutat, az a „lebeszélés” mozzanata, s ez egyértelműen a szülőföld, mint téma, kiüresedésére utal.

Az új alteregó neve pedig Euphorbosz lehetne. Ő a Leviticus című kötet központi magjának záróneve: Mittel úr - Leviticus - (Cinna)Euphorbosz. Cinna ebből a szempontból inkább csak variációnak számít Euphorbosz nevére.

De nem szabad mégsem a nevek csapdájába esnünk. Téves elvárás lenne arra számítani ugyanis, hogy a Mittel-univerzum helyébe most Euphorbosz kerül, s hogy Euphorbosz neve ezentúl úgy fog működni a Tözsér-szöveg-univerzumban, mint Mittel úré. Annál is inkább, mert a Mittel név a jelentések koncentrációjával tudott hatni, Euphorbosz pedig a jelentések szétszórásában érdekelt.

Ha Euphorbosz nevének lehetséges konnotációi felől kezdjük vizsgálódásainkat, akkor az ókori görög filozófia irányába kell tekintenünk, mégpedig Püthagorasz felé.²⁴ A püthagoreizmus objektív idealista²⁵ tanítása fogalmazta meg azt az elképzelést, amely szerint a lélek csak az „élet időtartamára egyesül a testtel”, s a test halála után továbbvándorol más testekbe. Egy Platón-tanítványtól, Hérakleidészről pedig azt is megtudhatjuk, hogy Püthagorasz is azt tartotta magáról, hogy Hermész fiaként, Aithalidészként élt, majd amikor Hermész megígérte, a halhatatlanság kivételével bármely kívánságát teljesíti, azt kérte, hogy emlékezessen testének halála után is a vele történetekre.²⁶ Emlékezete tehát megmaradt, teste pedig vándorolt tovább, egészen Euphorbosz testébe, aki Homérosz Iliászában is szerepelt mint trójai katona, s tudjuk róla, hogy ő sebesítette meg Patrokloszt, majd végül Menelaosz ölte meg. Ezután a lélek Hermotimoszba, majd egy déloszi halászbá, Pürrhoszba költözött, s csak ezután lett Püthagorasszá. Diogenész Laertioszról azt is megtudhatjuk, hogy Euphorbosz arra is emlékezett, mennyi növénybe és állatba költözött be a lelke, valamint arról is beszélt, mit látott az alvilágban, s mi történik ott a többi lélekkel.²⁷

Nem véletlen, hogy ennyit időztem Euphorbosznál. Euphorbosz ugyanis, innét nézve, a nevek sokféleségének lesz az ikonja, gyűjtőneve, a lélek sokféleségének, az önazonosság hiányának lesz a metaforája, az érintésnek („a lenge Poética most szép, / érintgetve szeret csak”²⁸), és nem a

22 vö: Németh Zoltán: (Leviticus). In: A kapus öröme a tizenegyesnél. Pozsony, AB-ART, 1999., 122.

23 Tözsér Árpád: Leviticus, 32.

24 Külön köszönettel tartozom Csehy Zoltánnak, aki értékes észrevételeivel felhívta figyelmemet erre a szálra.

25 Pais István: A görög filozófia, Budapest, Szerzői Kiadás, 1988., 72-90.

26 Diogenész Laertios: Zivoty, názory a vyroky proslulých filosofů. szerk.: Antonín Kolár, Pelhrimov, Nová Tiskárna, 1995., 318.

27 Diogenész Laertios, 318.

28 Tözsér Árpád: Leviticus, 37.

megtettesülésnek. Mindig távol lenni, önmagunkat a Másikban megkeresni, majd újra elveszíteni - ez Euphorbosz üzenete. Az emlékek sokféleségének útján mind több lelket teremteni önmagunknak, feloldódni önmagunk sokszínűségében, változtatni a lelket, lelkünket a végtelenségig - ezt is Euphorbosz üzeni. Változtatni a nevet, neveinket, sokféle lelket tartogatni neveink számára, amelyek mind mi vagyunk és mégsem mi - ahogyan Euphorbosz Aithalidész is, meg Hermotimosz meg Püthagorasz is, és végeredményben mind Hermész gyermekei - így lehetünk csak a hír, a megértés, a (lélek)tolvajlás örök lovagjaivá, sugallja Tózsér a '90-es évek olvasóinak, kortársainak.

Nem kegyetlen felismerés ez a létet erkölcsi oldaláról is megélni kénytelen ember szempontja felől? Hol található akkor, mindezek ellenére is, az a hely, amelyet magunkba építve elfogadható még euphorboszságunk is?

Höderlinhez, s rajta keresztül Heideggerhez térjünk vissza a válaszáért, amely rövid és velős lesz, ahogy az egy éppen kétezer éves recept kimunkáltságához illik: ha a szeretetet el tudjuk helyezni szívünkön,²⁹ nem lehetetlen, hogy Euphorboszként is isteni mértékkel mérhessük magunkat.

Ennek értelmében pedig Leviticus valóban törvény: az örök nyugalanság, állhatatlanság, a keresés jogának a törvénye.³⁰

29 „...So lange die Freundlichkeit noch
Am Herzen, die Reine, dauert, misset
Nicht unglücklich der Mensch sich
Mit der Gottheit...”. In: Martin Heidegger, i. m. 100.

30 Ezzel a tanulmánnyal lehetőséget szerettem volna adni egy olyan értelmezésnek, amely némiképp feloldja az eddigi Leviticus-recepció kétirányúságát. Egy másik, bevallott célom pedig az volt, hogy lehetőséget adjak magamnak felülről saját, (Leviticus) című tanulmányomat.

Befogadó retorika

(H. Nagy Péter: Redundanciák retorikája)

„A találó szavak és nyelvi fordulatok kedveléséből eredő szószátyárság: nem ritka Goethe prózájában. S lehet valaki azért is szószátyár, mert mélységesen jólesik neki az érzelmek lármás zűrzavara.”

(Nietzsche: A vidám tudomány)

Önmagammal mérsékelt egyetértésben latolgatom: vajon nem minden retorika tartalmaz-e redundanciát? A redundancia vajon nem alapvetően megkülönböztető tulajdonsága-e a retorikának? Ám később az sem hagyott nyugodni, hogy H. Nagy Péter bemutatandó (előlegezem a végeredményt: szellemes, okos, megfontolást érdemlő, kiváló irodalomérzékre valló) tanulmánykötetében a retorika immár nem mindig szónoklattant jelez, miképpen még én az anti-világban tanultam (és gondoltam), hanem a jelentésmező elcsúszik a beszédmód, a modalitás, az előadás irányába. Akkor viszont a túlhábzó, túlságosan telített, netán szószaporító, egészen tudományosan: Gerede-típusú (mondjuk így) előadás értékminősége szintén megváltozik a szikár stílust üdvözlésre tartó szerzők felfogásához képest; a Magyar értelmező kéziszótár tömörítő, távközlési szociolektust idéző meghatározása szerint majdnem érdemnek minősíthető, hogy a redundancia (fettel szedve) „közlésben az egyértelmű megértéshez elvileg elegendő minimumon felüli többlet” (nk: latin); „stilisztikailag” ez lehet pozitívum. Nem jutottam messzire töprengéseimben, hiszen ha van, ami ellen H. Nagy Péter értelmező fegyverét oly vitézül forgatja, az az „egyértelmű” megértéshez elvileg elegendő(?) minimum tételezése, egyáltalában az a fajta magabizó (magabiztos?) jelentéstulajdonító magatartás, amely a számára nem bensőségesen, érzelmesen, személyesen meghitt jelenségeken túl zagyvaságot, zavarosságot, semmitmondó, zűrzavart vél föltárulni. Illetőleg: mi az, hogy elvileg, Kinek az elvei szerint? Jóllehet, bőségesen akad (ön)tudatos (ön)jelölt, aki tévedhetetlen ítélkezésre, elvek „egyértelmű” osztályozására vállalkozik. Becsukom a kéziszótárt, és a Világirodalmi lexikonhoz fordulok, ám nem írhatom ki a címszót, mert egyfelől három, egymással összefüggő, bizonyos pontokon szétartó értelmezést kapok, másfelől egyik jelentésajánlat sem illeszhető teljesen rá sem H. Nagy Péter kötetcímére (amely kötet cím akarva-akaratlanul iránykijelölő, „intencionáló”, hangsúlyozó), sem a címadó tanulmányra, egy Darvasi-interpretációra, amely a fiatalabb magyar próza egy reprezentánsának elbeszéléskötetét bemutatva olvasásstratégiai, recepciós, szerkezeti-retorikai sajátosságok jelzésére vállalkozik, anélkül, hogy (s ez nem bírálat, pusztán tényközlés) a címben foglalt szintagma közvetlenül megjelenne a recenzió szövegében (a redundancia egy ízben, ám akkor kurziválva), míg feltehetőleg a recenzió a címet is értelmezi. Annál is inkább, mert a redundancia kérdése másutt is előkerül, éppen nem kifejtett formában ugyan, a kötetcímből azonban a kötetegészre rávetülő módon. Másik segédkönyvem, a Világirodalmi lexikon előbb megadja az elsődleges jelentést: 'terjengősség', ez nemigen fogadható el dicséretként, a klasszicizmus/klasszika elméleti gondolkodása a barokkot vádolta ezzel, majd a romantika és a naturalizmus ellenzői hasonlóképpen fordították bírálatuk tárgya ellen (mit is? a redundancia retorikáját?). A továbbiakban a szócikk kibernetikai, illetőleg információelméleti fogalomként szól a vastag betűs redundanciáról - méghozzá egy célszerűen nyakatekert, ám értelmezői helyzetemnek talán megfelelő mondatban: „Azt a körülményt, hogy két, különböző hosszúságú jelsorozatnak ugyanakkora információtartalma van, úgy szokták kifejezni, hogy a hosszabb jelsorozat a rövidebbhez képest redundáns, vagyis több jelet tartalmaz, mint a feltétlenül szükséges minimum. Ebben az értelemben a redundancia növeli az információátvitel biztonságát.” Mielőtt tovább töprengenek a címadás rejtjelein, „üzenet”-én,

valamint tanulmány- és kötet-(és nem ciklus-)cím összefüggésein, ugyanabból a lexikonból és ugyanabból a kötetből következzenek a retorikára vonatkozó idézetek: 1) „A retorika a félreértésnek és ellenszereinek tudománya.” (1. A. Richards 1936-os könyvéből); 2) „a beszéd minden egyes részletében, akár csak az életben, tekintetbe kell vennünk, mi a helyén való. Ez magától a szóban forgó üggyől függ s a szereplőktől: azoktól, akik beszélnek, és azoktól, akik hallgatják.” (Ezúttal a tanulmányozásra mindig méltó Cicerótól kölcsönöztem egy ugyancsak érdemes tanácsot.)

Nem (rész)összegzésként, inkább a magam gondolatainak összefoglalásául írnám le: H. Nagy Péter természetesen nem nyelvújító, inkább egy értelmező közösség szociolektusában fogalmaz. Ennek következtében hol lényegesebb, hol kevésbé lényeges jelentésárnyalatokkal gazdagodik (ritkábban: szegényedik) egy-egy fogalom, hagyományos értelmezéshez kötött megjelölés gondolati tartalma, ugyanakkor a kötetben újra szövődik egy szigorú, akár zártnak is minősíthető fogalmi háló, amelynek egyik pontján a „nyitott mű”, általa, hozzá közel a „rizomatikus szerkezet” vehető észre, egészében azonban a szó- és fogalomhasználat szigorúan és határozottan egységes, viszonylagos pontossággal megnevezhető irodalomtudományos „iskola” „retoriká”-ját követi; és nem utolsósorban a művek kiválasztásában és értékelésében (jóllehet kifejezetten értéket megnevező passzusokkal ritkán találkozhatunk) jól érzékelhetően érvényesül ama bizonyos értelmezői közösség irodalomtudományos rendje. Azért nem rendszert írtam, mivel az érték- (és nem érdek-)érvényesítés nem egy életben inkább a szemrevételezett és körülírt negatívumok elutasításában nyilatkozik meg. Félreértés ne essék: egyáltalában nem anarchisztikus, csupán helyenként játékos, nyelvi sokrétű, bár korántsem „regiszterváltó” H. Nagy Péter „beszélőjének” (ez kedvelt fordulata a szerzőnek) „retorikája” (ez is?), ami egyben azt is jelenti, hogy a szubjektum egészültségét helyreállító, olykor redundáns rekonstrukció illuzórikus voltát nem győzi hangsúlyozni. Talán a szükségesnél erélyesebben utasítja el a klasszikus modernség szubjektumfelfogását, költőiség-irodalmiság-képzetét; s a Kazár szótár megosztott elbeszélői és egymás igazságát vitató történetmondói, elbizonytalanító és elbizonytalanodó magatartásának horizontjából teszi mérlegre a vele párhuzamos történetmondásokat, amelyek egyikéről-másikáról kitetszik, hogy nem is történetmondás, inkább részek, részletek, epizódok fölmutatása, ezek egymásba tűnhetnek át, s ha áttűnnek egymáson, lényeges epizódok (vagy a történet fővonalának egyes részei) maradhatnak árnyékban. Igen jellemző, hogy H. Nagy Péter a Jauss által is joggal becsült Milorad Pavicra hivatkozik, elsősorban a Kazár szótárra (novellái számomra valóban kevésbé tűnnek ide idézhetőeknek és „iskolateremtők”-nek), ugyanakkor szóba sem kerül a Jauss által szintén megbecsüléssel, bár szinte csak utalásszerűen, ám egy idézet erejéig mégis hangsúlyosan emlegetett Carlos Fuentes Áttetsző tartománya. Lehet hogy azért, mivel a H. Nagy Péter által is hivatkozott Italo Calvinóval együtt a posztmodern „klasszikus”-ai közé számítható (számítandó, együtt a szintén nemigen idézett Danilo Kessel?) - és egyáltalában: a Kazár szótárnak inkább szerkesztési, narrációs elemei jelentik a hivatkozás forrását magyar szerzőkről szólva, nem pedig „nemzeti” vagy regionális irodalomba/kultúrába ágyazottsága; a nyelvi megjelenítés talán főleg azért nem kerül előtérbe, mivel magyarul tud a kötet beszélője, szerbül (Jaussal együtt) nem. S ha az elbeszélői én megosztottsága a Kazár szótár egyik szembetűnő sajátossága, vajon nem kellene arról az egyszerű magyarázatról is elgondolkoznunk, hogy a szerb barokkról, Gavril Stefanovic Vendoviéről könyvet, költészetéről tanulmányt publikáló Milorad Pavic a 18. századi nyelvi kettőzöttséget alkalmazta a történetmondói oszcilláció jelzésére. A 18. század szlavenoszerb (orosz-szerb) nyelven, azaz egyházi-„mű” nyelven beszélő szerb papja másként szólt „tudós” közönségéhez, másként a néphez, akár diglossziáról is beszélhetnénk, de tudathasadásról is, hiszen különböző szerepekben különféle nyelven kellett beszélnie, egy inkább mesemondói-nevelői és egy inkább „retorizáló” megszólalás között telt élete, miközben terminológiája innen oda csúszott és vissza. Egy személy volt, mégis kettő, s így műfajok, közösségek, retorikai formulák széttartó, ritkán érintkező normái és anti-normái, hagyományai és hagyományt törő megnyilatkozásai között hanyódott, egy szétszóratott, több (többnyelvű) birodalomba vetődött nép fiaként. Ehhez képest Fuentes látomása a keveréknép/nemzet-létről, a különféle kultúrák keserves egybeszővődéséről, az eredetiséghez való eljutás, eredetiség-teremtődés antinómiáiról valóban látszólag

egyszerűbbnek, áttetszőbbnek tűnik, valójában ugyanúgy az emberiségi korszakküszöb tudatosulása, mint ahogy a Pavic-látomásé is az, még akkor is, ha H. Nagy Péter itt csak „Pavic művét” minősíti „interkanonikus helyzetüként”. Más kérdés, hogy Pavic irodalomtörténeti kutatásainak tapasztalatait tudta regénnyé továbbgondolni (például az általa válogatott és sajtó alá rendezett, jegyzetelt 18-19. századi szerb memoáirodalmat), továbbá azt a szituációt volt képes szöveg és befogadója interakciójaként elfogadtatni, amit részint Cicero fogalmazott meg retorikai utasításaiban. Tudniillik azt, hogy a szónoklat mineműségét legalább oly mértékben határozza meg hallgatója, mint előadója, s így a szónoklat nem fogalmaz meg hallgatói szerepeket, inkább „odaérti” a szónoklatba a hallgatót (mint tette azt Gavril Stefanovic Venclovic, a képzett pap a népnek beszélve), részint azonban a narrációs stratégia szubverzivitásával nem pusztán más típusú elbeszélésmódokat tett zárójelbe, hanem mintegy létre segítette hívni a maga posztkanonikus ellenzékét is. Mint ahogy a Pavic-tyal részben párhuzamos, részben őutána következő szerb prózai epika egyik-másik szereplője, reprezentánsa, Pavicot mintegy megkerülve („mögé kérdezve”), Danilo Kis kérdésfeltevéseit igyekszik a maga módján újragondolni, nem utolsósorban szabadabb szellemű regionális meghatározottságait tematizálni.

Mindezt azért mondtam el ily „redundánsan” (eredeti jelentés), hogy H. Nagy Péter Pavictól kiinduló, Pavic-alapú prózai epika-felfogása mellé (és semmiképpen sem elé) vázoljam föl a másik alternatívát, amelynek a magyar irodalmi történések során szintén föllelhetjük képviselőit, például Esterházy Pétert. Mert igaz az, hogy H. Nagy Péter biztos ízléssel választ, az újabb magyar prózából sikerül rálelnie azokra a szerzőkre, akikre pillanatnyilag a legtöbb reménykedéssel tekint a kritikusok jelentékeny része, Bodor Ádámra, Péterfy Gergelyre, Ficsku Pálra, Solymosi Bálintra (Géczi János és Talamon Alfonz értékelésében némileg eltér a véleményem a H. Nagy Péterétől, bár argumentálásának eleganciáját, logikus voltát elismeréssel nyugtázom); ugyancsak fontos irodalomtudományos/kritikai vállalkozásokról ad „számot, vitatkozó elismeréssel beszélve Angyalosi Gergely kötetéről, kevésbé elismeréssel, sokkal inkább vitatkozó hevülettel Nagy Páléről és Kenyeres Zoltánéről, teljes elismeréssel (joggal) Szegedy-Maszák Mihályéről.

A nevek felsorolása önmagában fölületes ismereteket közöl, a névhez fűződő képzetek, előítéletek, netán tévképzetek aligha tájékoztatnak megbízhatóan. H. Nagy Péter egyik fontos tétele, miszerint az írói életrajz bármily tüzetes föltárulásából nemigen vezethető le írói életmű, feltehetőleg a kritikus/irodalomtörténeti biográfia és kritikátörténet egymáshoz való viszonyára is áll. H. Nagy Péter életrajz-ellenes, éleselméjűen mutat rá: miféle esetlegességekhez, érzelmi és nem értelmi viszonyuláshoz vezethet egy anekdotikus „szerző” (?)-szemlélet. Mielőtt továbbhaladnék, kitérőképpen Babits Mihályra hivatkozom, aki nemcsak az irodalmi „indiszkreció” újraértelmezésével szólt modell és mű egymásra vonatkoztatása ellen („A kritikus jogkörébe csak az tartozik, ami a műben alkotás.”), hanem szabálytalan, mert mindenféle kronológiát felrúgó, ám sem nem áttetsző maszkot készítő, sem nem személyes „adatok”-at fölismerni engedő, az írói/alkotói „maszkot” levető módszert nem igenelve, a személyiség) és az író egybeesésének tézise ellen is tiltakozott, és az írói életmű) összetettsége és rétegzettsége kései modern gondolatának adott hangot: „...mindannyian többek vagyunk, mint amik vagyunk, s minden íróban sok más író él azon az egyen kívül, akit az élet és körülmények kialakulni engedtek.” Amikor H. Nagy Péter pusztán sejteti, hogy Talamon Alfonz fiatalon meghalt, és több, általa írt, összeállított kötet már nem születhet meg, egyben arra utal, hogy ugyanakkor az írói életmű nem zárul le, esetleg filológiai értelemben igen (bár talán még úgy sem, hiszen egy másképpen összeállított kötet „fényében” máshonnan vetődhet világosság az egyes művekre, más elrendezés, más típusú antológia megint újfajta olvasatra ingerelhet), „hiszen már maga az olvasás menete megnyitja az életmű határait, egyes részleteit más szövegek horizontjához közvetíti”. Vagy - Babitshoz visszatérve - az egy személyben lakozott több író közül ki az egyiket, ki a másikat véli főszereplőnek, anélkül természetesen, hogy gátakat emelne további fölfedezések előtt. Darvasi novelláinak talán legfontosabb jellemzőjét kritikusa abban véli föltárulni, hogy az elbeszélések egy csoportjára a redundancia metaforája

alkalmazható. A redundanciához ebben a felfogásban az ismétlődések kapcsolódnak, „melyek szétjártsszák az ismételt alakzat identitását (a kontinuitást törések mentén képezik) és az ismétlés mozzanatában (az automatizmus elhárításával) önreferens jeltartományokat építenek ki, melyekben a polivalenciák horizontokat nyitnak az interpretáció számára.”

Az idézett mondat azért tűnik jelentősnek, mivel azt a fajta szépprózai stratégiát körvonalazza, amely (és erre a kritika csattanósa kihegyezett záró passzusából következtetek) az esztétikai érték képződésében rendkívül fontos lehet. Hiszen eszerint a mű nemcsak nyitottságában, hanem az ismétlések révén akár az „emblemikus” szerepbe kerülő ; szegmensek variabilitásában is megteremtheti a kon- és a dekonstrukció szükséges összjátékát ahhoz, hogy önértelmező gesztusaival egyként megkönnyítse és elbizonytalanítsa értelmezői munkálkodását. Ez a fajta műszemlélet előnyben részesíti a 20. században egyébként változó sikerrel megalkotott „szöveglabirintusokat”. A kritikus állításaival szemben általában olyan igény fogalmazható meg, hogy „ne egyfajta véglegesnek beállított jelentéshálózat megtalálásában és rögzítésében, hanem éppen ennek defigurációján keresztül a szövegvilág univerzumának megnyitására” legyen érdekelt. Amit a magam részéről akként értek, hogy H. Nagy Péter írásainak „beszélője” úgy kezd dialógusba az általa kiszemelt vagy a szerkesztők által recenzensi feladatként kijelölt művel, hogy benne az esztétikai minőségek megjelenésének hogyanját keresi, igyekszik feltárni, ezzel párhuzamosan elhatárolódik az ideológiai meghatározási kísérletektől, sőt, ez utóbbiak leleplezését éppen az esztétikai érték képződésének elemzésével végezve, az „esztétikai” továbbgondolhatóság kimunkálásán fáradozik. Így nemcsak a mű, hanem a róla szóló beszámoló vagy bírálat is „nyitott” lesz (vagy kellene, hogy legyen). A „totalizáló narratíva” ellenében olyan hermeneutika látszik célszerűbbnek, amelyben az „önmegértésként artikulálódó párbeszéd során egyben annak kockázata is fölmerül: miért éppen így értjük azt, amit érteni vélünk?”

Mindezzel feltehetőleg nincsen ellentétben, hogy H. Nagy Péter törekedni látszik egy koherens irodalomelméleti (irodalmi) fogalmi rendszer következetes alkalmazására, és ennek külső jeleit is szemrevételezhetjük: perdöntő, kitől mit és milyen mennyiségben idéz, azaz szakirodalmi hivatkozásai elárulják „vonzásait és választásait”; talán ezért érzem úgy, hogy a kötet különböző időben, különböző céllal szerzett írásaiból mégis egységesnek tűnő könyv született, és az egység biztosítéka, hogy egy és ugyanazon elméleti megfontolás horizontjából szemlélődik a szerző, nyelvhasználatát tekintve szintén szigorú következetessége a „differentia specificá”-ja. Nála a „fogalmiság” és az ezt „háttérbe szorító mesterséges ködösítés” alapvető ellentéppárként jelenik meg. Más kérdés, hogy ez utóbbi pontosabb leírása nem történik meg azzal az alapossággal, amellyel az előbbit fejti ki H. Nagy Péter. Mindazonáltal egyik-másik írásából kiolvasható: mit ért rajta, s a magam részéről megértem (ismerve a kritika tárgyait, célzásait) az indulatosabb fogalmazást (is). Az olvasó (értelmező) hangsúlyosabb szerepéről több ízben esik szó, például ilyenformán: „Új regénykorszakról (...) akkor beszélhetünk, ha a szövegek olvashatóságának feltételei rendeződnek át.” Mindhárom szó a maga nemében fontos: a szöveg, az olvashatóság (amelybe feltehetőleg az olvasói szándék, az olvasói befogadás igénye is beleértendő), valamint a feltétel, amelynek külső és belső tényezői egyként számításba jöhetnek. Még egy (nemcsak H. Nagy Pétert, hanem a vele egyívású, már nemcsak sokat ígérő, hanem sokat is teljesítő kortársait jellemző) tulajdonság, ami kiemelését érdemel. ennek a kötetnek szinte nincsen olyan darabja, amelynek ne volna elméleti „betét”-je, vagy éppen ne egy elméletinek minősíthető tézisből indulna ki, pontosabban: a műelemzések szilárd elméleti alapozásra épülnek. Ennek elismerése ma még nem vitán felüli kritikai életünkben. Belátás, jó/rosszindulat, rokon/ellenszenv alapján minősíthető ez a fajta bírálói attitűd. A magamfajta olvasó elismeréssel emlegeti, hogy ifjú kritikusok mily tüzes irodalomelméleti tudással rendelkeznek. Egy másfajta szemléletű olvasó (vajon csak a „ködösítés” célzatával?) azt rója föl, hogy az elemzendő mű csupán ürügye az elméleti fejtegetéseknek, egy tétel, tézis igazolásának (ráadásul idegen vagy idegen eredetű szakkifejezésből is több van, mint szerinte szükséges volna). Igaz, ilyenkor elfelejtődik, hogy a H. Nagy Péter által bemutatott művek egyikében-másikában, így Ficsku Páléban vagy Péterfy Gergelyében szinte teoretikus mondatokat kapunk. Péterfy egy szövegrészlete például „az írás képzetének felidézésén keresztül utal a nyelv materialitásának tapasztalatára is”. Ilyen esetben a kritikus nemigen térhet ki a feladat elől:

értelmeznie kell (szépelgéssel nem sokra megy), mi lesz a teória vagy a teóriával telített szövegdarabok helyi értéke a műben, hogyan alakul teória és szépirodalmi „retoricitás” viszonya. Ehhez módszert, célszerű eljárást kell kidolgoznia, olyan fogalomrendszerben kell gondolkodnia, amely az újszerű (vagy annak ható), a kísérletező, mindenesetre a nemcsak kronológiailag újabb irányok leírását segítő kritika és nyelve alkalmazását lehetővé teszi. H. Nagy Péter „beszélője” sem hisz a konkrét szövegértelmezést nélkülöző „elméleti” eszmefuttatások relevanciájában; azaz az irodalomtudományt olyan „interpretatív” tudományként gondolja el, amely „mindenkor applikációjának sikerességét teszi kockára”. Egyetértve ezzel a megállapítással a posztstrukturalisták által is szívesen hivatkozott német korai romantikusokhoz fordulok, hogy szöveg és interpretáció (elmélet) viszonyát más oldalról is megközelíthessem. Friedrich Schlegel (Tandori Dezső tolmácsolásában) figyelmeztet: „Az egyoldalú elmélet könnyen követelhet magának még több jogot: különbeket, mint amilyenek akár az általános érvényűt megilletik. Az elfajult művészi érzék viszont a maga torz irányát kényszeríti a tudományra, nemhogy attól várna helyes irányutatást.” August Wilhelm Schlegel (Bendl Júlia magyarításában) még érzékenyebb pontokat érint, kritika és elmélet elválaszthatatlan kapcsolatait hangsúlyozva: „A kritikusi reflexió tulajdonképpen állandó kísérletezés azzal a céllal, hogy elméleti tételekre bukkanjunk. Másrészt pedig csak a kritikán keresztül válik a művészet meglévő anyaga a művészettörténet tárgyává, és ezáltal közvetve az elméletben is feldolgozhatóvá.”

Mindezeket a fejtegetéseket megfontolva, ezeknek fényében minősítem jelentősnek H. Nagy Péternek a tőle megszokott határozottsággal megformált állásfoglalását, amely szerint kritika, elmélet csupán „szoros olvasás”-ra épülve funkcionálhat, illetőleg az ő szavaival: olyan interpretációt igényel, amelyben „a konkrét szövegelemzésekben működtetett, a szoros olvasáson alapuló retorika teszi láthatóvá a kimondatlan előfeltevések azon diszkurzív alakzatait, melyek az elméleti eszmefuttatások esetében elsősorban explicit utalásokként tematizálódnak”... A szoros olvasás a biztosítéka (lehet) annak, hogy a kritikus szövegközeiben marad, a „kimondatlan” (H. Nagy Péter kötetében mégis több ízben kimondott) „előfeltevések” az előadás, a retorika következetességét, a kritikusi világgép és a művek találkozásának esélyeit növelik. Az interpretáció - Paul Ricoeur szerint - kedvező esetben „olyan diskurzusmodalitás, amely két mozgás - a metaforikus és a spekulatív - átfedéseként lép működésbe”. H. Nagy Péter kötete engem arról győzött meg, hogy szerzője immár nem csupán úton van a nyelvhez, hanem rátalált a hangra, ezzel a hanggal jól gazdálkodik, megközelíti Ricoeur interpretáció-elvárását, retorikája pedig nem redundáns.

Elek Tibor

„Az méltó csak az emberhez...”

Székely János drámáiról*

Korai drámai kísérletek

Székely János életművének kiteljesedése, pontosabban inkább nyilvánosságra kerülése szempontjából jelentős időpont az 1972-es év. Ebben az évben jelenik meg a költői pálya lezárásaként A hallgatás tornya című válogatott verseskötet, ugyanakkor az eddig inkább csak költőként ismert, de ekkorra költőként már el is hallgató Székelyről bebizonyosodik, hogy kitűnő próza- és drámáiról is, ugyanis az 1969-ben már kiadott Soó Péter bánata most egy másik kisregény, Az árnyék társaságában jelenik meg, az Igaz Szó 1972. 6. száma pedig közli a Caligula helytartója

* Egy hosszabb tanulmány első fejezete

című drámáját. Ekkor azonban nem tudhatják még az olvasók, hogy nemcsak a prózai művek lappangtak évekig Székely műhelyében, de a Caligula helytartója sem az első drámája. A későbbi folyóiratközlésekből s leginkább az 1979-ben megjelent Képes krónika című, öt drámát tartalmazó gyűjteményből derül ki csak, hogy már 1954-ben megírta a Profán passiót, 1958-1966 között dolgozott az Irgalmas hazugságon, és e kötet már drámai monológként teszi közzé az 1964-ben még poémaként megjelent Dózsát is. Az író halála után három évvel a Látó 1995. 4. száma pedig közli a hagyatékából előkerült, 1960-ban készült Varázstükör című színjátékot. A közzétevő Szász László a dráma elé írt tanulmányában arra is utal, hogy a hagyaték tartalmaz még egy vaskos színművet, Isti bácsi címmel, 1955-ös keltezéssel. Mindebből látható, hogy a Caligula helytartója megírását szerzőjének a drámai művemben való csaknem két évtizedes útkeresése előzte meg, s utána már csak a Protestánsok (1976), a Vak Béla király (1981) és a Mórok (1989) készült.

Nem felel meg tehát a tényeknek az a közkeletű vélekedés, mely szerint Székely a vers után fordult a dráma felé, a drámai életmű egyik fele a versekkel egyidejűleg formálódott, s a két művem közötti közvetlen átjárás lehetőségéről árulkodnak az eredetileg elbeszélő költeményként közölt Dózsa mellett például az olyan monológversek, mint az Ardzsuna kérdez, vagy az olyan dialógusversek, mint a Férfikor és az is, hogy az Irgalmas hazugságból Rufus Decius monológját, a Caligula helytartójából Probus monológját, a Vak Béla királyból Béla imáját a Semmi - soha című kötetbe a drámák keletkezésénél jóval korábbi keltezéssel versként helyezi vissza szerzőjük. A drámák sok-sok lírai szépségű részlete, metaforikus eljárásokat is alkalmazó szerkesztésmódja alapján sem hinném azonban azt, amit néhány kortárs kritikus előszeretettel hangoztatott, hogy Székely a drámában és a prózában is elsősorban költő. Ilyen alapon azt is állíthatnánk, hogy lírájának különösen a hatvanas években fölerősödő, a belső lelki vívódásokat, intellektuális problémákat feldolgozó dialogizáló, diskurzív karakterében az igazából logikai érvelésekben, párbeszédekben gondolkodó drámaírói szemlélet lepleződik le. Ezért én inkább a két műnem szoros összetartozását, egymásba való átjárhatóságát, egymásban is létezését hangsúlyoznám. Székely maga azt mondja egy 1990-es interjúban: „Abban a műfajban írom meg a mondandómat, amibe kíváncsi vagyok. A mondanivalóknak természetük van. Írhattam volna szonettet a Caligula helytartójából, csak az nem lett volna jó szonett. Írhattam volna drámát a Bolyai hagyatéka című szonettkoszorúból, csak az nem lett volna jó dráma. (...) Az anyag meghatározza a műfajt. Hiába akarnál fából gömbszobrot formálni, a fa alakja nem szívesen adja ki a gömböt, a hosszúkást adja ki. Ahogy az anyag meghatározza a formát, amit belegendolsz, úgy a téma természete meghatározza, milyen műformát választasz. Hogy nem lesz tiszta forma? Bánom is én?! Azért műveltem ennyiféle, mert ennyiféle kívánt az anyagom.”¹ Székely János némileg misztifikálja itt a kérdést, bár személyes véleményként természetesen elfogadható ez is tőle, életműve ugyanakkor számos példát mutat arra, hogy ugyanazt vagy nagyon rokon mondanivalót, filozófiai gondolatot próbál meg különböző műnemekbe, műfajokba előadni. Amellett, hogy a 20. század irodalmában világtendencia a műfaji határok felbomlása, elmosódása, átjárhatóvá válása, talán ez is a magyarázata a „nem tiszta” formáknak, a műnem keveredéseknek. Székely szóhasználatánál maradva: a mondanivalók, a témák viszik a maguk „természetét” egyik műnemből, műfajból a másikba. Lírája drámai és epikus, drámái lírai és epikus, epikája lírai és drámai és mindhárom esszéisztikus karakterjegyeket is mutat a saját uralkodó műnemi sajátosságain túl. A műnemnek, műfajok egymásban létének leglátványosabb példája az életműben a Dózsa, de akár az utolsó dráma, a Mórok is, aminek címe alá a szerző azt írta: „történelmi esszé öt felvonásban”, s amit éppúgy hagyományos jambikus lejtésű versbeszédben ad elő, mint a Profán passió, a Vak Béla király és a Varázstükör kivételével az összes többi drámai témáját. Igaz, a vers ebben az összefüggésben inkább csak technikai forma, mint a líraiság hordozója. A többi drámai műfaj meghatározása is azt mutatja, hogy a szerző pontosan tisztában volt az általa létrehozott műformák műnemi bizonytalanságával, átmeneti, „nem tiszta” karakterével: a Profán passió „húsvéti játék”, a Dózsa „monológ öt helyzetben intermezzókkal”, az Irgalmas hazugság „verses dráma”, a Caligula helytartója „dráma három képben epilógussal”, a Protestánsok „tragédia felvonás nélkül”, a Vak Béla király „jámbor történelmi példázat - afféle moralitás - négy felvonásban”.

1 Visky András: A világ lelkiismerete (Beszélgetés Székely Jánossal). Látó, 1990. 6. 698-709.

A modern korban (főként a 20. században) a dráma műneme rendkívüli változásokon ment keresztül, összefüggésben a hagyományos drámai forma válságának feloldására tett kísérletekkel. A modern társadalomban élő individuum helyzete alapvetően változott meg a korábbiakhoz képest. Kiszolgáltatottsága a racionalizált, bürokratikus struktúráknak, elidegenedés-élménye, identitásválsága, az egyén és a közösség, a szerep és a személyiség, a feladat és az egyéniség valamikori összetartozásának megbomlása, szétválása megkérdőjelezi a klasszikus dráma lételemét jelentő valódi emberi cselekvés lehetőségeit, s így színpadi megjelenítésének lehetőségeit. Az emberi cselekedetek érvényessége megkérdőjeleződik, mert nem egyéniségéből következő szuverén döntéseitől függenek, és erősen behatároltak, korlátozottak, ezért a drámaiság kevéssé jelenhet meg külső konfliktusok, akciók formájában. A személyiség a társadalom konfliktusait is saját bensővé tett konfliktusaiként vívja meg. A drámai cselekvés problematikussá válása, a drámai konfliktus egyre inkább az emberi bensőbe, a tudatba való visszahúzódása pedig a drámai forma átalakulásához vezet. Számos nagy hatású elmélet mutatja be azt a folyamatot, amely a drámaiság, a tragikum halálához vezetett, és írja le azokat a formabontó kísérleteket, amelyek a dramaturgiai értelemben alapvetően drámaiatlan kor drámai ábrázolására születtek a világirodalomban.²

Székely János az öt drámáját egybefoglaló Képes Krónika fülszövegében tett vallomásában azt a látszatot kelti, mintha az elmúlt huszonöt év alatt nem lett volna tudomása arról, hogy a dráma hagyományos konvenciói már az ő indulásakor fel voltak bomolva, azóta pedig végképp devalválódtak, így most azzal a „bánatos tudattal” bocsátja útjára művét, hogy „eszközeiben és írói szemléletében máris kész anakronizmus”. Az én századvégi olvasatomban viszont Székely János drámaírói pályája pontosan a fent említett egyetemes érvényű tendenciák és a drámaforma átalakulásával számoló világirodalmi törekvések összefüggésrendjében értelmezhető, művei, különösen pályája első korszakában, éppúgy kísérletek a modern életérzésnek a drámai formában való korszerű kifejezésére, mint a kortárs világirodalmi drámák. Legtöbb darabját Székely maga is kísérletnek minősítette, még a Caligula helytartóját is. Az ő létérzékelését természetesen nagyban befolyásolták a II. világháború utáni kelet-európai viszonyok, a totalitáriánus diktatúra természete, a romániai szocializmus társadalmi, politikai sajátosságai, és az ő formabontását korlátozta az a személyes világkép és esztétika, amit részben éppen az előbbire válaszként alakított ki, s amiben kitüntetett szerepet kaptak a hagyományok, s aminek szellemében mindig arra törekedett, hogy a hagyományos formákat tegye alkalmassá az ő foglalkoztató filozófiai és morális problémák pontos kifejezésére. A maradiságával összefüggésben minden alkalmat megragadott annak hangoztatására is, hogy az ő drámái nem igazi drámák, könyvdrámák, menetüket az eszmék konfliktusa, küzdelme adja, nem pedig a cselekvésé, hiányoznak belőlük a jelenetekben, poénokban, várható színi hatásokban gondolkodó színműírói fogások, épp ezért színpadon kudarcra vannak ítélve, de őt nem is érdekli a színpadi siker (mint ahogy általában is kerülte a sikert, mondván: korrumpál), mert számára mindennél fontosabb a gondolati érvényesség, s így drámáit is inkább olvasmánynak szánja. Egyebek mellett ezért is rokonítható Németh Lászlóval, aki szintén a gondolatot, „a mondanivaló szenvedélyét” tartotta a legfontosabbnak a drámában, s aki „papírszínházát” kezdetben szintén olvasásra szánta: „egy jó dráma miért volna unalmasabb olvasmány egy jó regénynél”.³ Székely János önjellemzése sok igazságot tartalmaz, de sem ő, sem a darabjait hasonló okok miatt bírálók nem látszanak tudomást venni arról a sajátos ellentmondásról, ami a művek egyéni karakterében rejlik: bármennyire törekedett ugyanis a szerző a hagyományos drámaforma alkalmazására, a tragédia feltámasztására, ez valójában csak a műveket felvonásokra, jelenetekre, színekre tagoló szerkezeti-formai elemekben és a többnyire verses formához való ragaszkodásban, a témaválasztásban nyilvánult meg, a modern dráma fentebb említett benső változásaitól az ő művei sem lehetnek már mentesek, épp ezért kétséges az elmarasztalás indokoltsága, ha azokkal a

2 Gondoljunk csak Lukács György: A modern dráma fejlődésének története, Martin Esslin: A modern dráma elmélete, Peter Szondi: A modern dráma elmélete, Georg Steiner: A tragédia halála című műveire! Az újabb magyar drámaelméletek közül Ungvári Tamás: Modern tragikum - Tragikus modernség és Bíró Béla: A tragikum tragédiája című műve érdemes leginkább figyelmünkre, ez utóbbi azért is, mert a korábbi elméletek tanulságait éppen a romániai magyar történelmi tragédiákra próbálja vonatkoztatni.

3 Németh László: Színház papírból. In: Uő: Két nemzedék. Bp., Magvető-Szépirodalmi 1970. 660.

normákkal és elvárásokkal szembesít, amelyek például a hagyományos drámai cselekvéssel és konfliktussal összefüggő drámaiságot kéri számon. „A tragédiának nincs közös mítosza, anyanyelve. Nincs dramaturgia, csak dramaturgiák születnek, vagy még inkább egyes művek, melyek egyetlen témára szabott belső formával és struktúrával lesznek úrrá körülményeken, anyagon.” - írja Ungvári Tamása *Modern tragikum - Tragikus modernség* című művében.⁴ Székely minden lehetséges formában, számtalan alkalommal előadott magyarázkodásra, a színpadi siker esélyét hátrító, tagadó gesztusa sajátos személyiségjegyein túl abból a pontos szakmai felismerésből is táplálkozhat, hogy az ő darabjai a drámaiság hagyományos követelményeinek csak kevéssé felelnek meg - ez azonban nem feltétlenül kérdőjelezi meg a művek értékét, mint ahogy színpadi sikerének esélyeit sem. A Képes krónikából ugyanakkor még nem tűnhetett ki az - mert egy utólagos koncepció alapján rendeződtek egymás után a művek a kötetben, mert a Varázstükör akkor még nem volt ismert, és mert még később is született két dráma -, hogy Székely drámaíró pályája nem egységes, benne két szakasz elég határozottan elkülöníthető egymástól: az ötvenes-hatvanas évek kísérletező és a hetvenes-nyolcvanas években megtalálni vélt drámai forma, a történelmi tragédia korszaka. Műveit, dramaturgiáját ezért sem célszerű általános érvénnyel jellemezni, de az egyes darabok drámapoétikai természetében, belső formájában, különösen az első korszakban, egyébként is jelentő eltérések vannak.

Az első, 1954-ben írott mű, címe: *Profán passió és műfaji meghatározása: húsvéti játék* alapján, akár a középkori passiójáték modernizált változata is lehetne, de nem Krisztus megkínzásának, halálának és feltámadásának történetét dolgozza fel, hanem Jézus elárulatásának, és elfogatásának ad sajátos értelmet egy Tamás apostolnak tulajdonított fiktív evangélium nyomán. Ebből is sejthető, hogy szerzőjének, ellentétben a passiójátékok egykori szerzőivel, célja nem a katolikus világkép szellemiségének és érdekeinek megerősítése a keresztény üdvösségtörténet kulcsmítoszáinak művészi ábrázolása révén. Székely már ebben az első drámai művében is saját korának jellegzetes, de akkor még csak kevesekben tudatosult kérdéseivel szembesít: Hová vezet a nemes eszmében való kételytelen hit? Van-e határa a szent ügy érdekében hozott áldozatoknak? Fontosabb-e a Mű, mint az ember? Összeegyeztethető-e az emberi személyiség autonómiája a hatalom által teremtett helyzettel? A darab (ahogy általában a későbbiek is) megőrzi a dráma hagyományos szerkezeti-formai elemeit, a lineárisan haladó történetet felvonások, színek, jelenetek tagolják, a tulajdonképpen epikus jellegű cselekményből hiányzik viszont a hagyományos drámai konfliktus, a szituáció és az abból kibomló tett-váltás-sorozat. Az első felvonás funkciója csupán a különböző cselekvési lehetőségek és magatartástípusok bemutatása: Péter az emberek közötti viszonyrendszerben jól kiismeri magát, gondolkodása „földi természetű”, fegyveres felkelésre készül a hatalom megszerzéséért; Tamásban viaskodik a hit meg a kétely, ezért „két részre szakadva” él, de ő az egyetlen, aki érti, mire készül Jézus; Júdás hite „véghetetlen”, Jézus feltétel nélküli, fanatikus követője, aki az ötvenes évek kommunizmusának alaptételével bélyegzi meg Kajafást: „nincs velünk, tehát ellenünk van”; Kajafás sztoikus bölcsességgel keresi a békét, a konfrontáció elkerülésének lehetőségeit, pártatlanságra törekszik, de szíve mélyén valószínűleg a zsidók mellett áll; a második felvonás második jelenetében színre lépő Jézus az, aki leginkább hűnek látszik a bibliai kanonizált evangéliumok alakjához, aki kész vérét ontani, hogy Isten igazsága mindörökké világoljon, „Hogy a próféták beteljesedjenek. Hogy a mű épen megmaradjon és mindörökké ragyogjon.” Ezen apokrif feldolgozás szerint azonban továbbmegy önmaga feláldozásánál, azt az áldozatot is meghozza, hogy elfogadja mások áldozatát, Júdás ugyanis az ő ellentmondást nem tűrő parancsát követve válik árulóvá. A történetben elvileg benne rejlő konfliktusforrások (a nem evilági királyságra néző Jézus és a földi hatalom megragadására vágó értetlen tanítványok közötti, az embertelen parancs miatt Jézus és Júdás közötti) a műben valójában kiaknázhatatlanok, mert Jézusnak nem lehet igazi ellenfele, neki csak engedelmeskedni lehet, rövid ellenkezés után Júdás - aki lelke legmélyéből szereti - sem tehet mást. Pontosabban éppen ő az, aki feltétlen hite miatt nem tehet mást. A mű hőségévé mégis ő válik, azáltal, hogy tudatosan átéli és megszenvedti a tragikus dilemmát, amit az eszményeit megtestesítő, megkérdőjelezhetetlen külső hatalom parancsának és az eszmények szerint élni vágyó lélek benső

4 Ungvári Tamás: i. m. 165.

parancsának szembenállása teremt. A morális megsemmisülés elkerülhetetlen, a feloldhatatlan helyzet Júdás, az egyén szempontjából értelmetlen, sőt „iszonyú és elviselhetetlen”. A benső dilemma színpadi megjelenítésére a szerző legfőbb eszköze a párbeszédnek álcázott monológ. Júdás előbb Kajafásnak tárja fel a lelkét: „Hogy lehet, hogy valami, és épp az ellenkezője? Hogy lehet, hogy hűségem szerint el kell árulnom őt, és hűtlenné leszek, ha el nem árulom?”, majd Tamásnak végrendelkezik: „vidd hírül az utódoknak: ilyesmire a földön senkinek joga nincsen?”, tudniillik: áldozatot követelni, halálba küldeni, gyilkosnak lenni. Kajafás nem értheti meg Júdást, hiszen még maga Júdás sem érti önmagát, így nem lehet valódi vitapartner sem, ő is csak a magáét mondja, így válnak mindketten akarataik ellenére Jézus akaratának eszközévé. Tamásnak pedig azok után, amikor már minden elvégeztetett, nem lehet hatékony érve; az autonómiáját a Jézussal való szembefordulásban visszanyerő Júdás számára a „Parancsra tetted.” nem adhat felmentést. Nem véletlen, hogy a korábban is egyfajta rezonóri szerepet betöltő Tamás utolsó szavai, válaszul Júdás Jézust elítélő végrendeletére, ezek: „Ki tudja, emberek, ki tudja.” Korábban az első felvonásban akkor mondta ugyanezt Júdásnak, amikor az saját végzetlen hitének boldogságteremtő erejéről akarta meggyőzni Tamást. A mondatok, a helyzetek, a fordulatok szintjén számtalan ehhez hasonló összecsengés, visszajára fordított ismétlődés jellemzi a művet, a dramaturgiai laza, széteső szerkezetben olyan rejtett összefüggéseket, metaforikus kohéziót teremtve, amely inkább a lírai és epikus művek sajátja. Ennek is nagy szerepe van abban, hogy a mű hagyományos értelemben, a normatív esztétikák elvárásai szerint nem jó dráma ugyan, de összetett gondolatiságával az ötvenes évek légkörének és „tragikumának eszmeileg talán legpontosabb művészi megfogalmazása”.⁵ A morális dilemma, az életműben szokatlanul nyitott befejezés mellett azért válik igazán elbizonytalanítóvá és önismeretre ösztönzővé, mert a kérdés végletesen sarkított, a tét felmérhetetlenül nagy, amihez képest Júdás tragikus sorsa akár elenyészően kicsinynek is tűnhetne.

A történelmi drámákról ismertebb Székely János-képbe a legkevésbé a hagyatékból 1960-as keltezéssel előkerült Varázstükör című mű illeszthető (talán ezért sem került bele a Képes Krónikába). Nemcsak azért, mert abszolút jelenkori a darab („történik 1959-ben egy vidéki városkában” valahol Kelet-Európában), hanem azért is, mert a korabeli realitások, egy irreális világ ábrázolása során a realista mellett maga is irreális, fantasztikus kifejezőeszközökkel él. A darabot közlétező Szász László azt írja: a Varázstükör „ábrázolásmódját és világképét tekintve abszurd dráma”, s idézi Szilágyi Júliát is, aki szerinte, a Semmi - soha előszavában „költemények során bizonyítja, hogy Székely abszurd szerző”.⁶ Az életmű kitűnő ismerőinek álláspontja ebben a kérdésben mindenképpen árnyalást igényel. Először is, Szilágyi Júlia nem bizonyítja versek során ezt (nem is bizonyíthatná, mert nincsenek idevágó versei Székelynek), csupán kijelenti, annak kapcsán, hogy Székely is műveiben bizonygatja az alkotás hiábavalóságát, mint az abszurd szerzők. Ezzel azonban maga még nem válik abszurd szerzővé, az ő lírai kifejezőmódjának nem sok köze van a költői irracionálizmushoz, de „ábrázolásmódja és világképe” az epikában és a drámában is távol áll az abszurdokétól, kivéve talán A másik torony című esszéregényét. Bár létérzékelése, a műveibe rejtett lételmélete több ponton rokon az egzisztencialistákéval, az abszurdokéval (leginkább a Camus-éhoz hasonló abszurd érzékenység és abszurdal szembeni lázadás nyomai ismerhetők fel az életműben), de egyéni világképe és művészi kifejezőmódja legalább annyi ponton különbözik is azok többségétől. Például azért, mert a „valódi világ”-ot bár ő is értelem nélkülüként írja le, ő maga mégsem mond le a világ racionális értelmezési lehetőségéről. Ionesco szerint: „Abszurd az, aminek nincs célja... Az ember elszakadt vallási, metafizikai és transzcendens gyökereitől és ezért elveszett; minden cselekvés értelmetlen, abszurd, fölösleges lesz.”⁷ Martin Esslin az abszurd dráma szellemi forrásvidékét a régi és rendíthetetlen hittételek, bizonyosságok megrendülésének tudatában látja, szerinte az abszurd világ „a központi magyarázó elv és jelentés nélküli világ”.⁸ Székely azonban, bár maga is érzékeli az emberi lét, azonkívül a kisebbségi lét abszurditásait, az egykori bizonyosságok, saját eszményei elértéktelenedését, műveit értékelméleti

5 Bíró Béla: A tragikum tragédiája. Bukarest, Kriterion, 1994. 122.

6 Szász László: Varázstükörben rejtőzködő Székely János. Látó, 1995. 4. 29-36.

7 Idézi Martin Esslin: Az abszurd dráma elmélete című művében. Bp., A Színháztudományi Intézet és a Népművelődési Propaganda Iroda közös kiadványa, 1967. 8.

8 Lásd Nicolae Balota: Abszurd irodalom című művét! Bp., Gondolat, 1979. 11.

nihilizmus helyett mégis az értékállítást morálja jellemzi, életműve pedig éppen a magyarázó elv, a jelentés keresés és a jelentés adás jegyében értelmezhető. Mindez a maga abszurd élményeinek kifejezésére drámában sem teszi lehetővé az abszurd művészi eszközök használatát. Még ha többnyire modellhelyzetekben is, sohasem társadalmi közegén és korán kívül vizsgálja hőseit (akiket határozott személyiségjegyekkel is felruház), mint általában az abszurd szerzők, és ellentétben velük, nem rombolja szét a hagyományos drámai formákat, és a kommunikáció hagyományos eszközét, a nyelvet sem bontja szét, nem teszi groteszkké, összefüggéstelenné. A Varázstükörben sem, még ha szerkezete inkább emlékeztet is egy jól felépített novellára, kisregényre, mint drámára, és még ha a szerző a rá oly ritkán jellemző nyelvi humor, a jellem- és helyzetkomikum eszközeivel is él benne. Elemzése során Szász László maga is elismeri, hogy a mű különbözik a „klasszikus abszurdtól”, de számomra meggyőzően azt sem tudja igazolni, hogy Székely itt az abszurd valamilyen kelet-európai változatát teremtené meg. Ahogy az általa joggal említett világ- és magyar irodalmi elődei, Goethe, Thomas Mann, Babits - nem is beszélve az általa nem említett romantikusokról, például Musset-ről -, nem volt abszurd szerző, úgy Székely sem, még ha olyan elődeivel, mint Kafka, Camus, rokonítható is.

A téma a modern kor emberének identitásválsága, a személyiség megbomlásához, tudathasadáshoz vezető lelki meghasonlottság élménye. A Székely-életmű alapélménye, aminek gyakori kifejezőeszköze a tükör által megkettőzött Én archetipikus motívuma. Az 1949-es versben még a „Tükörkép, tisztább, teljesebb világ: / Aki vagyok s akivé nem lehettem.” (Tükör előtt), a drámával egy időben keletkezett vers (Önarckép 1960) tükréből viszont már egy „meggyötört alak”, egy „meggyötört arc” (ami „egy gyógyíthatatlan betegség / Első jeleit”, a halál perspektívájába állított életet mutatja) néz vissza a lírai énre. Ahogy a színdarab Nagy Jánosára, egy szocialista építővállalat főmérnökére is, azok után, hogy létezését egy írónoki tévedés következtében (egy vele egy évben született névrokona halálakor az ő nevét húzzák ki az anyakönyvből) a hivatalos szervek kétségbe vonják. (A vers és a drámajelenet közötti gondolati és szó szerinti egyezések alapján feltelezhetjük a két mű egy töről, Székely személyes sorsának válsághelyzetéből fakadását.) Az elbürokratizálódott embertelen társadalomban az egyéniség) szinte nem is létezik, csak egy kartoték adat, egy tollvonással kihúzható, megsemmisíthető. Az ötvenes évek Kelet-Európájának álságos látszatvilágában, a hamisat valóságosnak, a valóságosat hamisnak beállító, szorongást keltően bizalomhiányos, feljelentgetésekkel teli világában minden nem is olyan képtelenség. Az apró tévedés az addig felépített élet biztonságát, a folytonos építésben önmagát kiteljesítőnek és boldognak érző személyiség egységét egyetlen pillanat alatt megbontja, a társadalmi létből való kiiktatás ténye a társadalmi szokások, a hagyományos erkölcs, a jogok és a kötelességek világából való kilépés előbb csak elméleti lehetőségét villantja fel. A tükörből a mephistói kísértés modern változataként kilépő Nagy II alakjában, illetve az általa képviselt életelvekben és cselekedetekben ugyanakkor a gondolatok már realizálódnak, tárgyiasulnak is. Székelyre nagy hatással volt a kanti filozófiai rendszer, ezért találóan írja Szász László: „Nagy I. és Nagy II. ekkor már úgy állnak egymással szemközt az élet értelméről folytatott szópárbajban, mint Kant legfőbb antinómiái: az akaratszabadság és a természeti okság elve.” Ha pedig Székely A valódi világ című művében, igaz húsz évvel később összefoglalt saját antropológiájára és világképére gondolunk, akkor azt is mondhatjuk, hogy kettejük vitája a képtelen események nyomán Nagy Jánosban zajló lelki-tudati vívódás kivételése a primer természeti törvények által motivált cselekvő, dominancia-orientált ember és az erkölcsi törvények által vezérelt gondolkodó, kontemplatív ember között. Nagy II. Nagy I. nemléteért, haláláért cserébe minden vágya, kívánsága beteljesülését, természetes ösztönei kielégítését ígéri: „Eleget tenni természetednek: ez az élet. Élvezni és uralkodni: ez az élet, nem pedig az, amit te csinálsz.” Az erkölcsi relativizmus által önmagukat felmentő, a gyengébbeken, ha kell, erőszakkal keresztülgázoló erősek és gátlástalanok életmódja és a saját addigi, ebből a nézőpontból akár konformistának és élehetetlennek is tűnő, életmódja között kell választania Nagy Jánosnak.

Hiába tárgyiasul azonban a fantasztikum révén a benső dilemma, mégsem tud megjelenni a színen drámai küzdelem formájában, mivel Nagy János minden tiltakozása ellenére kezdettől hajlik Nagy II. csábítása felé, hiszen már annak léte is eredendő hajlamának következménye, és végül el is

bukna, ha a szerelem megtartó ereje vissza nem rántaná, s a tükröt össze nem törné. Utolsó mondatai ugyanakkor a megoldás eredményessége iránti kételyeket ébreszthetnek, szorongást keltően elbizonytalanító befejezést teremtve a műnek, összhangban Székely azon a későbbi esszéiben megfogalmazott nézeteivel, melyek szerint az ember bármit tesz, bárhogyl él, törvényt szeg meg, vagy a természet törvényét, vagy a társadalmi morál törvényeit, s ennek következtében meghasonlottan, boldogtalanul, büntudatban él. Az igazán irreális, képtelen elemeknek, jeleneteknek (Nagy II. önállósítja magát a külső világban, majd Nagy I. barátjának és szerelmének, Margitnak is megjelenik, sőt össze is verekednek) azonban nincs igazán valóságteleplező funkciója, az első felvonás a mesteri retardációval, feszültségfokozással együtt is feleslegesen túlírt, miközben a következő két felvonással nem eléggé összekötött, a szerelmi szál pedig kidolgozatlan, mindezek következtében erőtlens a darab egésze. Ez az epikus cselekményt dialogizáló kísérleti drámaforma nem tudja kellő hitellel közvetíteni azt az örök emberi drámát, amelynek kifejezésére szolgálna. A szerző maga is érezhette ezt, nem lehet véletlen, hogy az 1960-as, feltehetően politikailag is motivált visszautasítás után a későbbi évtizedekben már nem tette közzé művét, s a későbbiekben nem is próbálkozott többet a benső dilemma hasonló eszközökkel történő színrevitelével.

Nem sokkal eredményesebb ugyanakkor a Varázstükör előtt elkezdett, de csak évekkel később végső formába öntött másik jelenkori társadalmi dráma, az Irgalmas hazugság sem. A cselekmény ugyan 1952-ben, a koncepciók perok légkörét idéző világban játszódik, de ez Romániában az ötvenes évek végén, vagy a hatvanas években még éppúgy jelenkorinak számított. Ebben a művében Székely a realizmus keretei között marad, és tüntetően a leghagyományosabb formai elemeket újítja fel: jambikus versbeszéd, szerzői prológus, előjáték, epilógus. A Prológus funkciója a Székelyre jellemző önironikus mentegetőzésen túl a fokozott személyes érdekltség kinyilvánítása: „Miért írtam hát? Csupán hogy szabaduljak / Terhétől, amely nőtt akár a rák. / Úgy írtam ki, úgy löktem ki magamból, / Mint eleven nő halott magzatát.” Az Epilógus pedig, ha a tanulságot nem is mondja ki, az emberi lét egyetemes vezérlőelvévé növeszti a témaként megnevezett emberi hazugságot, és a mögöttes jelentésrétegekre is felhívja a figyelmet. Az azokban az években megszenvedett személyes élmények mellett a dráma kiindulópontját Gaál Gábor tragikus sorsa kínálta Székely számára. Az 1981-es Találkozások G. G.-vel című kisesszéjében vallja meg, hogy a marxista tudós, irodalompolitikus, egykori egyetemi filozófiatanára életútjában a történelem mozgására, századunk történetére példaszerűen jellemző sorsot pillantotta meg: „segített megalkotni egy malmot, ami aztán őt magát örölte meg.”⁹

A darab előjátéka megteremti a drámai szituációt, mely szerint az infarktust kapott Paál Ákos professzor barátja és kezelőorvosa, felesége, anyósa elhatározzák az orvos javaslatára, hogy szeretett Ákosuk elöl elhallgatják a halálos betegség tényét, irgalmas hazugságokkal veszik körül, annak ellenére, hogy ő egész életében az igazságért küzdött és halálos bűnnek tartotta a hazugságot. Ráadásul nemcsak a valódi betegségét hallgatják el, hanem egyre átlátszóbb hazugságokra kényszerülnek a betegszobán kívüli világról is. Azért, hogy állapota ne romoljon, leszereltetik a telefonját, cenzúrázzák a leveleit, elhallgatják előle, hogy munkahelye után a pártban is megrágalmazták, támadást indítottak ellene, majd ki is zárták a pártból és a munkahelyéről is elbocsátották, a fegyverét is bevonták stb. A professzor egy idő után kezd átlátni szerettein, de jó szándékuk viszonzásaként teszi magát, mintha hinné, amit hazudnak neki, de ők is tudják már, hogy Ákos tudja az igazságot, mégis úgy tesznek, mintha hinnék, hogy hisz nekik. Egy 1990-es interjúban mondja el Székely, hogy az értelmetlenségnek ezzel a logikai láncával a korabeli szocialista valóságot kívánta modellezni.¹⁰ A gyanakvás és a bizalmatlanság ördögi logikája ahhoz vezet, hogy a drámai események tetőpontján, amikor a professzor a hazugságburkot már elviselhetetlennek érezve, modern Ödipuszként szembe akar nézni az igazsággal, számára már végleg összezavarodik a látszat és a valóság, az igaz és a hamis. A személyiség identitása megbomlik, és nemcsak egykori énjét, kommunista múltját tagadja meg, de szeretteibe vetett hitét is elveszti, a feleségét és barátját összepárosítja, újszülött fiát pedig az ő gyermeküknek véli (ami elvileg nem is annyira képtelen feltételezés, mert évekkel korábban

9 Székely János: A mítosz értelme. Bukarest, Kriterion, 1985. 26.

10 Székely János: „Itt az íróasztalom mellett...” Vinkó József interjúja. Valóság, 1990. 5. 61-76.

valóban szerették egymást, sőt, önmaguknak is bevallatlanul, máig is szeretik), majd öngyilkosságot követ el. A kritikusok egy része a Képes krónika megjelenése, illetve a színpadi bemutatók után elsősorban amiatt marasztalta el a művet, mert dramaturgiai tekintetben nem találta megoldottnak a két drámai helyzet és konfliktus (a társadalmi-politikai és a klasszikus szerelmi háromszög) egyesítését,¹¹ illetve a közéleti mellett feleslegesnek, oda nem tartozónak ítélte a magánéleti szálát.¹² Az én olvasatomban inkább az a probléma, hogy a szerző ezt a két szálát nem is bontotta ki igazán, pontosabban nem sodorta bele eléggé a fő konfliktusba. Jóllehet a történet kiindulópontjából a totális diktatúra áldozatává vált kommunista sors szolgált, a mű végül is nem erről szól. Paál Ákos nem egykori tanítványaiból lett törtető elvtársaival áll szemben, bár közvetett módon, utalások formájában, az emberséges küldöncök képviselőjében kétségtelenül jelen van ez a szál is, az ő gonosz világuk mégis csak a történelmi, atmoszférikus háttérrel adja a személyiség összeomlásához. Klasszikus szerelmi háromszög történetéről pedig azért sem beszélhetünk, mert csak a múltban, csak Paál Ákos megzavart tudatában és csak potenciális lehetőségként létezik, a drámai cselekményben nem bontakozhat ki. A tragikus véghez vezető konfliktus az igazság iránt elkötelezett professzor és a jó szándékú, de rossz eszközöket választó, hamis világot építő többiek között feszül kezdettől. A szituáció és a konfliktus lényege és természete azonban nem eredményezhet valódi drámai küzdelmet, és végül a hagyományos értelemben vett tragédia és ennek híján a katarzis is elmarad. Nem elsősorban azért, mert Paál Ákos halála úgyis bekövetkezett volna, vagy mert az öngyilkosság a szimpatikus fiatalok lehetséges boldogsága előtt hátrítja el az akadályt, hanem azért, mert bukása nem jár (nem is járhat) együtt a kiközösített idő vissza-, az igazság helyreállításával, a cselekvésképtelenségre kárhozott hős esélytelen ebben a hamis világban. „Könnyű meghalni értelmes halállal. / Az én halálom hasztalan halál.” - mondja legvégül, de a szerző talán éppen Paál Ákos öngyilkosságának antikataritikus értelmetlenségével akarta a mű befogadóját felrázni és elgondolkodtatni. A klasszikus formaelemek, az emelkedett versbeszéd kiáltó ellentéte a modern életanyaggal akár ironikus hatású is lehetne, de nem az, így funkciótlan, külsődleges eszköznek megmaradva csak rontja a mű összhatását. Az epikus lassú és terjedős cselekményvezetés sincs szinkronban a hagyományos drámai formával, aminek felbomlását jelzi Bíró Béla szerint az is, hogy „a dráma Paál tragédiájának külső motívumait is merőben epikus eszközökkel ábrázolja, belső drámáját meg csupán a líra eszközeivel képes feltárni egy versfordításnak álcázott monológban meg egy kisebb monodrámban.”¹³

A drámai helyzetben magára maradt személyiség benső vívódásának kifejezése volt a célja Székelynek a Profán passió dialógusnak álcázott monológjaival, a Varázstükör tudathasadásos hősnének szembenálló alakmásaival, és erre szolgál a Dózsa (1964) monológosorozata is. Néhány évvel később fogalmazta meg K. Jakab Antal a Korunk drámaelméleti vitájának indító cikkében, hogy a világirodalom legnagyobb drámaírói mindig is „lélektani drámákat” írtak, önmagával állították szembe az egyént, és tulajdonképpen „a monológ az egyetlen közlésforma, amely megfelel a drámaiság szellemének”.¹⁴ Látszólag mintha ezt ismertette volna fel Székely János is a Dózsa megírásakor, de valójában inkább csak arról lehetett szó, hogy a költő mondanivalója túlnőtte az általa kedvelt kötött, illetve epikusára terjedős hosszú versformák keretét. Nem feledkezhetünk el ugyanis arról, hogy bár Nemes Levente 1969-től monodrámaként adta elő nagy sikerrel Románia-szerte, s 1977-ben a Gyulai Várszínházban is, eredetileg mégiscsak, még ha Shakespeare-i blank verse-ben is, elbeszélő költeménynek készült a mű. Erre utal a szonettbe foglalt szerzői előhang is, és nem véletlenül üdvözölte a kortárs kritikusok többsége bölcséleti költeményként, s a költői pálya nagy fordulataként.¹⁵ Ugyanakkor Sóni Pál már 1965-ben így kezdi méltató írását: „A címlap poémának mondja, valójában dráma - egyetlen szereplővel.”¹⁶ Igaz, hogy az ő olvasatában „Dózsa megidézése, tetteinek, gondolatainak és hallgatásának szavakba öntése, a költőével egybefonódó megnyilatkozása - ez a dráma. (...) a megelevenítés

11 Például Pomogáts Béla sem: Hitviták az etikáról. Új Írás, 1980. 5. 119-120.

12 Például Bécsy Tamás: Székely János: Képes Kritika, 1980. 7. 30-31.

13 Bíró Béla i. m. 123.

14 K. Jakab Antal: Buridán számára. In: Uő: A névmás éjszakája. Bukarest, Kriterion, 1972. 145.

15 Mózes Huba: A Dózsa-poéma. Korunk, 1965. 4. 581-582.

16 Sóni Pál: Dózsa. In: Uő: Művek vonzása. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1967. 316.

nagy feladatát vállaló költő harcának tükre is egyben. A megnyilatkozás azáltal válik drámaivá, hogy minden egyes mozzanatában e feladat teljesítéséért vívott harc is. Erről nem esik szó a műben, de ez a tulajdonképpeni drámai cselekvés.¹⁷ Jóllehet Dózsa sorsa alkalmat adott a szerzőnek a legszemélyesebb gondolatai kifejezésére is, és a műben valóban érzékelhető a megjelenítésért folytatott alkotó küzdelem is, mégsem ez az, ami drámai karaktert kölcsönöz a poémának, hanem az, hogy Székely öt olyan szituációban szólaltatja meg Dózsát, amelyben ellentétes érzések, gondolatok, lehetőségek között vívódik. Az életút öt fontos kimerevített pillanata - öt kicsi dráma. A párbajban a mindaddig verhetetlen török vitéztől, „a biztos halál”-tól való félelem és a közösség, az ország iránti felelősségérzet áll szemben egymással; A vezérben a feladatra önmagát méltónak érző személyiségnek alkalmatlansága biztos tudatán kell úrrá lennie; A lázadóban a had szétesztelését követelő úri parancs teljesítése, azaz a korábbi embertelen és hazug élethez való visszatérés és az urakkal való szembefordulás, azaz a szabadság 'között kell választania, vagy másképp a sors előli megfutas és annak vállalása között; a Temesvárbán a pusztulás tudása", a jövőtlenség tudata, a további küzdelem értelmetlensége, de ugyanakkor a harc abbahagyhatatlansága kínozza Dózsát; hogy végül A trónusban az örjítő testi és lelki kín fölött győzedelmeskedjen a tudat, a hősiesség örökérvényű jelképét megteremtve ezáltal. „Megmérgezi a töprengés a tettet, / Itt nem tünődni: cselekedni kell.” - mondja hamleti elhatározással a vezérszerep vállalásán töprengő Dózsa, s ez az ellentmondás az, aminek következtében a drámai monológforma eredetileg elbeszélő költeménynek tűnhetett még a szerző számára is. Ugyanis ő Dózsa egész tragikus sorsának megjelenítésére vállalkozott, s így az élettörténet szükségszerűen túl kell, hogy lépjen újra és újra a dilemmatikus monoszituációkon. Nemcsak Dózsa belső vívódását kell feltárnia, hanem a külső cselekvésekről (például a török vitéz legyőzéséről, a „trónra” ültetésének körülményeiről stb.) is be kell számolnia (erre szolgál a két intermezzo és a ceglédi beszéd is, és ennek egy kevésbé hiteles művészi megoldása a püspökkel való csonka párbeszéd), ami viszont már az epikus művek sajátja. A Dózsa mindezért pontosan meghatározhatatlan műfajú alkotásnak látszik, de sikere nem is a sajátos műformával volt összefüggésben, hanem a gondolatokat, cselekedeteket költészeté alakító nagy nyelvi kifejezőerejével, a szöveg morális indulatával és a mű egésze által sugalmazott üzenettel. Ez már a maga korában sem volt egysíkúan egyértelmű: mást olvashatott ki például az elbeszélő költeményből a hatalom, a politika igényeit is szem előtt tartó kritikus, és mást hallhatott ki a monodramából a diktatúrában a szabadság és a nemzeti sorskérdések iránt fogékony néző. A poéma kortárs értelmezője így összegezte véleményét: „Aki a nép nagy ügyéért harcol, nem hal meg. Aki a néppel azonosul, örökké él - íme a négy és fél százados forduló apropóján túl Székely János Dózsájának időszerűsége és mondanivalója szocialista jelenünk számára.”¹⁸ A mélyebb, filozofikus elemzést adó Földes László felismerte, hogy Székely János itt „kollektív kényszerűségről és egyéni felelősségről”, „egyetemes meghatározottságról és az akarat szabadságáról, a valóság adottságairól és az eszmény megvalósításáról, jó szándékról és a pokol tornácáról” beszél, s elsősorban azért üdvözölte a művet, mert úgy látta, a szerző leszámolt benne korábbi fatalista világvéleményével, felismerte a valóságra ható szubjektum, az akarat, a tudat szerepét, s ezáltal képes kimenteni a kényszerűségből az eszményt. A korábbi nagy versekben a folyó, a fák által hirdetett s beletörődéssel, türéssel szemben a lázadva helytállás magatartás- és életeszmenyét.¹

⁹ Földes László általában nagyon jól értette Székely művészetét, csak azt nem akarta például észrevenni, hogy már a folyó, a fák kényszerű magatartásában is több van a passzív beletörődésnél, türésnél. Székely János ebben a parasztfelkelés 450. évfordulója alkalmából írott, de korántsem alkalmi művében valóban megfelelni látszik a korabeli hatalom elvárásainak is, megalkotva a korán jött forradalmár portréját és magáévá téve az osztályharcos szemléletet, melynek értelmében a gyilkolás, az embertelen pusztítás is szükségszerű a nép szabadsága érdekében: „Harcban teremtünk itt egy új világot?” A mű végkicsengése azonban nem ez, és inkább a szerző illúziótlan

17 Uo.: 318-319.

18 Sóni Pál i. m. 320.

19 Földes László: Az ember sorsa - két látószögből. In: Uő: A lehetetlen ostroma. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1968. 118-129.

történelemszemléletét követi, mint a korabeli vulgármarxista tételeket. Dózsának ugyanis rá kell döbennie, hogy „valami nincs kész a világon”, és „semmit sem javult meg, / És minden úgy van, mint előbb.”, hogy valójában maguk sem tudják már, hogy miért viaskodnak, hogy hadjáratot vezettek a semmibe. Székely nem a forradalmi népmozgalom tragédiájával vet itt számot, hanem a történelmi kényszerűségek közepette önmagát kereső hőse egyszemélyes tragédiájával. Dózsa szembesül a világ megjavíthatatlanságának tényével, és mégis végigéli sorsát (saját akaratának szabadsága csupán ebben áll), mert „Az méltó csak az emberhez, ha már / Felismerte egyetlen fátumát / (Amely övé csupán és senki másé), / Hogy elvállalja és elébe menjen.” (Ahogy Szisziüphosz is Camus mítoszában, de a Profán passióban Tamás is azt mondja Jézusról: „Egy ember, aki elébe megy a sorsnak”, és az 1958-as nagy vers parti füzes alakjában, megszemélyesített lírai énje is vállalja sorsát, „Mivelhogy csak a vállalt élet / Erős és méltó önmagához.”)

Valóban meghaladni látszik ugyanakkor a korábbi versekben vallott, az élet érdekében vállalt, kényszerű alkalmazkodás magatartáselvét is, a minden helyzetben nehezebbet választás Bolyai János-i elvét, a reménytelen helyzetben való önfeláldozó helytállás morális győzelmét példázva. Ilyen értelemben valóban a fordulat, a tragikus katarzisz művészi felmutatásának a lehetőségét jelzi a mű, Dózsa messiási sorsa „az emberfeletti mértéket, ember feletti erkölcsi erővel vállaló hűségének”²⁰ felmagasztosulása azonban nemcsak az életben volt szinte egyedülálló, de Székely dráma művészetében is. Az emberi egzisztencia helyzetével való illúziótlan számvetés megakadályozta abban, hogy a lázadó hős tragikumával, a katarzisz rejtő heroikus bukás lehetőségével kísérletezve hasonló példákat állítson. Tovább viszi viszont későbbi drámáiban a történelmi tematikát, a történelmi látásmódot, azt a Dózsa megírása közben megtapasztalhatott felismerést, hogy a történelmi erőterbe helyezett hősök sorsa, az általános emberi mellett, közösségi érdekkel és érvényességgel gazdagíthatja az individuum létkérdéseit.

20 Kántor Lajos-Láng Gusztáv: Romániai magyar irodalom 1945-1970. Bukarest, Kriterion, 1971. 111.

Haász János

Egy Max Weber halott avagy gondolatok tudományos szellemidézésről és a bizalmi vákuum betöltéséről

(Fukuyama kapcsán)

Halott Weber, szellemidéző utódok

Max Weber halott. És ezt most abban az értelemben tessék érteni, amely értelemben „Lenin élt, él és élni fog” - hogy a 10-15 évvel ezelőtti vezető ideológiát hívjam egy rövid időre segítségül. Max Weber szellemisége, az általa és követői által vallott értékmentes, pozitív tudomány - értendők ezalatt, ezúttal csakis és kizárólagosan, a társadalomtudományok, s azok tudományágai - nem más, mint teoretikusok által megalkotott írott malaszt. A pozitív tudomány eszméje a természettudományok tudományelméletén alapszik, s vallja, hogy a társadalomtudományok is dolgozhatnak ehhez hasonló eszközökkel és módon. Azonban már Leo Strauss filozófiai és politikai filozófiai munkássága megkérdőjelezi - még hozzá erőteljesen - ennek a társadalomtudományokból az emberi szubjektivitást kizáró értékmentes tudomány létjogosultságát, s ez, ha jobban belegondolunk, érthető is. Hiszen, amíg például egy botanikus megteheti, hogy bármiféle érzelmi kötődés nélkül vizsgálja a mikroszkópja alá került metszeteket, addig egy társadalomtudós nem kerülhet minden esetben érzelmileg hasonlóan semleges állapotba egy-egy elemzése során.

Ha nem is tudatosan, de talán a dilemmának, ennek az ellentmondásnak a feloldására még a huszadik század utolsó harmadának elején is születnek olyan jelentős szociológiaelméleti munkák, amelyek egyfajta „szubjektumkirekesztő” alapokon nyugszanak. Igaz, ezek középpontjában nem az egyén, hanem az egyéneken túlnyúló társadalmi struktúrák állnak. Mi több, a szociológiaelmélet talán legjelentősebb alkotása, Talcott Parsons munkássága is ilyen rendszerelméleti megalapozottságú. Ez a teória a század egyik legjelentősebb társadalomelméleti modellje, s egyben ki nem mondott, sőt, tudatosan talán végig sem gondolt kísérlet Max Weber „pozitívista” elméletrendszerének „feltámasztására”, szellemének megidézésére.

Parsons modellje azonban alapjaiban elhibázott, még hozzá mind a társadalom gazdasági szférájára, mind az össztársadalomra vonatkozó dimenzióban. Ennek elsődleges oka pedig Parsons érdeklődésének az idők folyamán bekövetkezett változása. Az amerikai szerző ugyanis az emberek társadalomban betöltött szerepét és viselkedését vizsgálta munkássága első időszakában - s ezek a cselekvéseméleti művek jelentették aztán Parsons rendszerelméleti társadalomkutatásának alapját. A rendszerelmélet alapja pedig nem más, mint a szociális világ szereplőinek kirekesztése az elemzésből. Parsons tehát „elárulta” a cselekvéseméletet, megfeleledkezett a szereplőkről és pusztán a „játéktérre” irányította figyelmét. Ez a hiba okozta elméletének relatív hasznavehetetlenségét és korrigálhatatlanságát.¹ Ha ugyanis azt mondjuk, hogy a társadalom gazdasági alrendszerének a szervezőereje - parsonsi szóhasználattal élve: cseremédiума - a pénz (ahogyan például a politikáé a hatalom), azzal nem mondtunk semmit; pontosabban semmi újat.

A dolog mindannyiunk által felfogható dologról szól, miszerint a gazdaságot a kifizetések és a bevételek feszes rendszere működteti: ami nekem kifizetés, az a másik szereplőnek bevétel és viszont. Akinek több a bevétele, mint a kiadása, az rentábilisan működik, akinek kevesebb, az nem. Előbbi „nyer”, utóbbi „elbukik”. A dolog ilyen egyszerű, mondhatnánk, csak hogy itt jön a kérdés: ha egyszer az elméletekben nincsenek a társadalmi aktorok, akkor ki fizet kinek, ki nyer, ki veszít, ki bukik el, satöbbi, vetődik fel a kérdés, amelyre a rendszerelmélet - és a hetvenes-nyolcvanas évek

¹ Az egyetlen korrekciós lehetőség a cselekvés- és a rendszerelméletek egyfajta kombinálása lehetne, ám erre az elméleti feladatra eddig még senki nem vállalkozott.

legalább tudat alatt Parsons munkáján alapuló gazdaságelmélete - nem tud válasz adni.

Ez a gazdaságelmélet ugyanis egészen a nyolcvanas évek közepéig a gazdaság működése - és így elsődlegesen a fejlődés - meghatározó tényezőinek elsősorban az „objektív”² erőforrásokat tartotta, s kevésbé voltak fontosak az elméleti szakemberek számára a „szubjektív” összetevők. Visszakanyarodva az objektív erőforrásokhoz, a fontosabbak az alábbiak voltak: a különféle ásványi erők, a technikák-technológiák, és természetesen a pénztőke vagy a politikai hatalom. Az ezen az elméleten alapuló teória, a gazdasági növekedési funkcionális elmélete - melynek alapja az volt, hogy a tőke oda megy, ahol megfelelő objektív feltételek (energia, nyersanyag, munkaerő, potenciális piac) vannak - igen gyorsan elvesztette magyarázó erejét akkor, amikor a tőke tendenciózusan nem az ilyen, mondjuk úgy: magas humán és műszaki-gazdasági infrastruktúrával rendelkező térségekbe áramlott. Ugyanakkor mind gyakrabban állítottak szembe vele egy másik, a társadalom mikroszerkezetére koncentrálnó fogalmi rendszert.

Holott ez a megközelítés nem volt újszerű dolog, régebbi volt a parsonsi rendszerelméletnél. A sors különös fintora, hogy ez is Max Weberől származtatható (még ha szakemberek egy jelentős része nem is tőle származtatja). Weber munkásságát ugyanis a huszadik századi társadalom- és szociológiaelmélet két egészen ellentétes irányba fejlődő ága használta fel önmaga tudománytörténeti megalapozására - jogosan. Mind a cselekvéseméleti gondolkodók, az elemzéseket a társadalomban szereplő egyén középpontba helyezésével elvégző szerzők, mind pedig a korábban már jelzett elméleti alapon álló rendszerelmélet „hívei” Weber egy-egy gondolatmenetéből indulnak ki, mint-egy megidézve a „mester” szellemét. Ennek a tudományos szellemidézésnek a része valamilyen szinten Francis Fukuyama legújabb munkája, a Bizalom című vaskos kötet is. Fukuyama ugyanis az objektív erőforrásokkal foglalkozó gazdaságelmélet - sekként a pozitivisták tudományelmélet - „lesöprésére” tesz elementáris erejű kísérletet, amikor az emberi cselekvéseket, érzéseket helyezi az elemzése középpontjába.

Francis Fukuyama neve sokáig nemhogy a szélesebb közönség előtt nem volt ismert, a szakmán, a politikai filozófián belül sem igazán tudtak róla sokat. Egészen addig, amíg meg nem jelent a sokak által a politikai gondolkodás mérföldkövének tartott műve, A történelem vége és az utolsó ember. Fukuyama rövid idő alatt heves viták keretében találta magát tézisei miatt, amelyek középpontjában az áll, hogy a fejlett európai államokban, illetőleg Észak-Amerikában kialakult liberális demokráciák jelentik az emberi társadalomfejlődés végét, az optimális társadalmi berendezkedést. Nagy vitát kiváltott könyvét nem követte folytatás, megjelent viszont a Bizalom. Ez a munka a világhírt eredményező könyvvel szemben látszólag a társadalom egy „békésebb” területére kalandozott, amikor a politika világa helyett a gazdasági mechanizmusokat vette szemügyre. Hangsúlyozom: látszólag. Hiszen éppen a Fukuyama által leírtak fényében válik a napnál is világosabbá, hogy ez a kettő korántsem választható el olyan élesen egymástól, mint azt a korábban (?) uralkodó rendszerelméletek zárt alrendszerekből összeálló struktúrái jelentették. A politikai preferenciák és prioritások igenis megjelennek a gazdaságban, így bármennyire is gazdaságelméleti kérdéssről van szó, az elemzés jellege nem teszi lehetővé, hogy ne átfogó társadalmi kérdésekkel és problémákkal foglalkozzunk. Ezt jelzi az is, hogy a kötet „elődjéhez” hasonlóan hamar világhírű lett, ehhez egyéb tényezők is hozzájárultak.

Fukuyama megközelítésmódja ezúttal nem a politikai és társadalomfilozófia talaján áll, s annak hagyományos iskolái által teremtett kérdésfeltevésekkel dolgozik. Ezúttal a gazdaságot egy sajátosabb szemszögből közelíti meg: nem a gazdasági intézményrendszerét vizsgálja, nem a gazdaságban lezajló, személyektől független mechanizmusokra, hanem inkább a társadalom mikroszerkezetében megfigyelhető jelenségekre koncentrálna, s ezzel egy, a hagyományos felfogással jó egy évtizede szakító gazdaság- és társadalomelméleti trendbe illeszkedik bele.

A gazdaságelméletben részben ennek a megközelítésmódnak a hatására uralkodott el az a nézet, amely csak a „kemény” szociológiai résztvevőit nézi a gazdasági folyamatoknak, és elsősorban makroszintű jelenségekben gondolkodik. Ezzel áll élesen szemben ez az új irányzat, amikor a

2 Érttem ez alatt azokat az erőforrásokat, amelyek megléte nem elsősorban egy adott közösség tagjainak cselekvésétől, hanem különböző társadalmi intézmények működésétől vagy természeti adottságoktól - esetleg a közösségen kívüli társadalmi erők működésétől - függ.

mikroszintet helyezi középpontba és fel meri vállalni az egyént, a magányos³ és a kisközösségekben élő egyént. Ahogyan nem létezhet tehát csak pozitív tudomány, úgy nem létezhet csak a kemény szociológiai tényezőkre koncentrááló társadalom- (és gazdaság-)elmélet sem - mondhatjuk Fukuyamával mi is. Max Weber - hogy pontosabb legyek: egy Max Weber - tehát halott, még ha gyakorta kísérleteznek is szellemének megidézésével. És ezek az asztaltáncoltatások olykor sikeresek...

Egy sikeres szellemidézés: az új cselekvéstípus

Fukuyama szerint a gazdasági életben ma már nem elegendők azok a bizonyos objektív erőforrások, amelyekről korábban már volt szó, hanem legalább ilyen fontos - sőt, fokozódó súlyának köszönhetően hovatovább fontosabb lesz - a személyek közötti viszony; az, amit ő a bizalom szóval ír le. A bizalom megléte egyfajta garanciát jelent a gazdaság felvirágzására, ám amennyiben ez a bizalom nem tud „intézményesülni”, akkor a gazdasági felfutás sem képzelhető el hosszú távon, a társadalom által elfogadható keretek között. Mire is lehet itt gondolni? Ha az „üzleti bizalom” nem lépi túl a családi köteléket, akkor a családi típusú gazdaságok létrejöhetnek ugyan, ám ezek nem válnak, nem válhatnak a nagyobb közösség gazdaságának húzóerejévé. Sőt, ahogyan a tapasztalat is mutatja, ezek a családi „gazdaságok” mindinkább kicsúsznak a tényleges termelésből, az állami vagy nemzeti szintű termelésből, és a feketegazdaság felé, a törvénytelen működés felé indulnak el. Így válhat a családi kapcsolaton és a családi kapcsolat bizalmán alapuló összefogás bünszövetkezetté (lásd a „családfő” iránti feltétlen bizalmon alapuló maffiát és abban a keresztapa szerepét), vagy szegényedhet pusztán önfenntartó kistermelői tevékenységgé.

Ahhoz tehát, hogy gazdasági - és épp így társadalmi - szempontból értelmezhető bizalom-fogalmunk legyen, a családi szinten túlnyúló bizalommal kell foglalkozni, az „intézményesült” bizalommal. A társadalom egyes szereplői között ugyanis időről időre megjelennek olyan bizalmon alapuló kötődések, amelyek túlmutatnak az egyes egyéneken vagy az egyének alkotta csoportokon, s időben - gyakoriságuk okán - mintegy állandósulnak. Ezek az állandósuló vagy állandósult kapcsolatok a társadalmak egyes szegmenseinek fontosabb szereplői között persze különféle formákban megjelennek (például egy beteg és az általa választott orvos között, vagy az egyetemista és az általa választott egyetem között), s ezek leggyakrabban kölcsönösek. Csakhogy ezekből az eseti példákból nem lehetne átfogó képet kapni a bizalom „intézményesüléséről”, „intézményrendszeréről”. Ezt a célt szolgálja azonban az az elméleti modell, amely a szociális világ három fő struktúrájának kapcsolatából gyökerezteti a judeo-keresztény kultúrkör bizalmi intézményének kialakulását. Természetesen ez az elméleti modell sem abszolút érvényességű a szónak abban az értelmében, hogy csak a modern társadalmak kialakulását megelőlegező társadalmi berendezkedésekre alapozható. A napjainkban is meglévő, elszigetelt törzsi társadalmakban, éppúgy mint a nem judeo-keresztény kultúrkörhöz tartozó kultúrákban, szintén kialakult a bizalmak intézményrendszere, s ezekben is jellemző volt az, hogy három fontosabb tartós csoport vett bennük részt.

Fukuyama persze ezt ebben a formában nem mutatta ki. Ő elsősorban közgazdász, gazdaságelméleti kutató, nem szociológus, s végképp nem kultúrantropológus. Ezáltal gazdaságelméleti munkáinak inkább csak hozadéka, mintsem tudatos „végterméke” az általában vett társadalomelméleti következtetés. Holott ezek a fejtegetések azok, amelyek igazán sok elméleti izgalomra okot adnak. A bizalom ugyanis éppen napjainkban vált a társadalmi élet egyik legfontosabb kategóriájává. A korábbi, a posztmodern kezdetéig leírható korban ugyanis volt egy nagyon masszív, nagyon szilárd háromszög, melynek egyik csúcsában a társadalom - az adott közösség tagjainak összessége -, illetve annak makroszintű megjelenése, a család áll, másik csúcsában az egyház, a harmadikéban pedig a „politika”.⁴ A már korábban jelzett, más kultúrkörhöz

3 Ez alatt természetesen nem pszichológiai értelemben vett magányt kell érteni, hanem döntését egyedül meghozó, a társadalomban lejátszódó összes folyamatról információval nem rendelkező egyént.

4 Értve ez alatt a modern politikatudomány által a nem feltétlenül a politika kategóriájába besorolt államhatalmi

tartozó társadalmakban ugyancsak ez a három szereplője volt (van) a társadalom bizalmi intézményrendszerének, még ezek kapcsolata kisebb mértékben más is volt (van), mint a keresztény társadalmakban.

Ez a hármás a modern társadalmakban - s mostantól csak a judeo-keresztény kultúrkörrel lesz szó - azonban az utóbbi időszakban erősen bomladozik (köszönhetően sok szempontból éppen a modernitásnak). A posztmodern kora sok más mellett a bizalmi vákuum, a bizalmi válság kora is: az emberi létezés többek között azáltal lett a „magányos ember létezése” - vagy rövidebben: a „magányember” - a korábbi „közösségi ember létezésével” szemben, mert eltűntek azok a biztos morális és erkölcsi kategóriák és támaszok, amelyek korábban a közösségi lét legfőbb sarokkövei voltak.

A politika így elveszítette egyik legfontosabb morális támaszát, az egyházat, s egyelőre úgy tűnik, elveszíti hasonlóan fontos másik morális támaszát, a családot is. Az egyház által a politikának „felkínált”, illetőleg nyújtott morális támogatás végigkísérte e két társadalmi intézmény történetét, s tulajdonképpen, ha csökevényes formában, de ma is létezik (gondolhatunk itt a keresztényi alapon politizáló pártokra például). A kapcsolat megvan, ám sokkal kevésbé tartalmas - magyarázható ez részben a hagyományos egyházaktól való elfordulással, részben pedig azzal, hogy magának a politikának is megváltozott a jellege. A katolikus vallás mára már nem feltétlenül jelent egyet hitű politikai kötődéssel, s viszont: keresztény-konzervatív pártok sem csupán a „templomokból gyűjtik” szavazóikat.

A számtalan kisegyház és szekta létrejötte a háromszög másik két csúcsa közötti kapcsolatot törli szét:⁵ az emberek mindinkább elveszítik a bizalmukat a vallással szemben, hiszen egyre többször azt tapasztalják, hogy az egyházak nem a családi egységet fokozó tényezővé válnak, hanem éppen ellenkezőleg: családdellenes, családdromboló funkciókat töltenek be. Természetesen ezek a szekták vagy kisegyházak a maguk arrogáns térítői módszerei miatt a hagyományos egyházakkal is szembekerülnek, nem is beszélve arról, hogy a politika támaszai sem lehetnek (s persze - szemben a hagyományos egyházakkal - nem is akarnak azok lenni).

Végezetül a társadalom⁶ (illetőleg a család) és a politika közötti bizalmi viszont megszűnéséről kell néhány szót ejteni. A politika, mikortól saját logika szerint működő társadalmi rendszerként jelenik meg, értelemszerűen beindít olyan folyamatokat, illetve működésbe hoz olyan törvényszerűségeket, melyek korábban nem jellemezték a „politikát” (éppen azért azt nem is nevezhetjük a mai értelemben vett politikának). A politika mint az adott társadalmi közösség életviszonyainak legfőbb szabályozója kíván megjelenni, s a modern kor kezdetétől ekként is jelenik. Ez a szabályozás azonban a politikát egyfajta társadalmi intézménnyé, a hétköznapi életből mintegy kiemelkedő entitássá teszi (hiszen ha annak része lenne, nem szabályozhatná azt). Ezzel aztán automatikusan bekövetkezik a politikának a társadalomtól való elszakadása: egészen a monarchikus berendezkedések „végéig” a család és a politika szerepe valahogy szimbolikusan is (és persze a gyakorlatban is) összekötődött. A legszembetűnőbb változás tehát ezen a téren van, ugyanakkor itt maradtak meg talán legerősebben az összekötő szálak. Hiszen a politikai legitimitációt korunkban éppen hogy a társadalmi támogatottság biztosítja, amihez alapvetően szükség van egyfajta bizalomra is. Hogy milyen ez a bizalom, ami társadalmi szinten korunk egészére jellemző? Ehhez használhatjuk fel segítségként Fukuyama értelmezését.

Ő ugyan a gazdasági életben megjelenő (vagy onnan éppen hiányzó) bizalmat vizsgálja, ám gazdaságelméleti elemzéseiben sem kerülheti meg Max Weber szellemét (lásd: A protestáns etika című kötet vonatkozó passzusait). A magunkkal hozott társadalmi tradíciók, s ezen belül, többek között, vallásosságunk ugyanis sok mindenre választ ad, ami a gazdasági (s a politikai) folyamatok elemzése során érdekes lehet.

A modern vagy posztmodern korban a bizalom nem más, mint a „magányember” egyfajta túlélő eszköze az őt körülvevő, emberlétén és ember-létének jellegén túlbujázó társadalmi intézmények

intézményeket is.

5 Ez a bizalmi viszony szűnt meg egyébiránt leghamarabb, pontosabban ennek falán jelentkeztek először repedések a kartézianus gondolkodás megjelenésével, majd a műszaki és természettudományok robbanásszerű fejlődésével.

6 Ahol a „társadalom” fogalma a habermasi értelemben vett civiltársadalmat (sic!) jelenti, a szociális világban élő egyének, mint egyének összességét.

dzsungelében - mondhatjuk, ha a dolgot a probléma rendszerelméleti oldala felől akarjuk megközelíteni. A társadalmi szerepeket betöltő egyének egyfajta kommunikatív racionalitása, egyfajta ésszerű, ám mégis etikai megalapozottságú cselekvése, feltételezve, hogy a cselekvési szituáció másik résztvevője (vagy többi résztvevői) is hasonló etikai alapokon nyugvó, optimális cselekvési lehetőséget választ⁷ - adhatjuk meg a választ, ha a kérdést a cselekvésemélet szemszögéből vizsgáljuk.

A bizalom tehát napjainkban már nem kötődik korábban megszokott és kialakult struktúrákhoz: a válások, a csecsemő-, gyermek- és szülői korszakok jelzik: a család mint társadalmi jelenség, kiüresedőben van, ezáltal a családi bizalmi kötelékek is a semmibe vesznek. Otthonról nem hozhatunk bizalmi köteléket, s egyelőre nyomát sem látni annak, hogy ezt az űrt az egyházak be tudnák tölteni (ez nem bántás, hiszen ez nem is lehet elsődleges céljuk). Végezetül a harmadik „ab ovo” bizalmi kötődését is elvesztette a posztmodern „magányember”, hiszen a politikai pártok ma már nem ideológiai alapokon működő osztálypártok, hanem a társadalom valamennyi szeletéből meríteni kívánó „vállalkozások”, s mint ilyenek, sokkal kevésbé rendelkeznek közösségteremtő erővel, mint ahogyan azt „elődeik” tették. A (poszt) modern társadalmakban a bizalom tehát nem arra szolgál, hogy az egyének közösségekbe kerüljenek, ott megszilárdítsák helyüket - pontosítsunk: elsősorban nem arra -, hanem arra, hogy új közösségeket, új kapcsolatokat teremtsenek (igaz, ezek a közösségek és ezek a kapcsolatok korántsem olyan hosszú életűek, mint a korábbiak voltak). A bizalomnak ez a kapcsolat- illetve közösségteremtő jellege az, ami a gazdaságban és a társadalomban komoly szerepet tölt be. Ez ugyanis felkínálja az egyéneknek a másik egyén felé való nyitás - és később a kötődés - lehetőségét. Ez a lehetőség hasonlít a gazdaság szférájában megfigyelhető üzletember-találkozók kínálta lehetőségre - hogy zárógondolatként visszakanyarodjunk Fukuyama elméletének kiindulási területére -, hisz az ugyanerre a logikára épít: az egyének közti bizalmon alapuló együttműködés lehetőségére.

Ez a bizalom pedig túlmutat önmagán, akár a személyek közötti interaktív cselekvés szintjére, akár a bizalom társadalmi-gazdasági hasznosságára gondolunk. Ez a bizalom ugyanis egy magasabb társadalomelméleti szinten, a cselekvéseméletek szintjén is értelmezhető. A cselekvéseméletek korábban ugyanis nem tudtak elmozdulni a racionalitás gondolatáról, s emiatt igencsak hézagosak voltak a nem „nyers” racionalitással magyarázható jelenségek. S bár erre a problémára Habermas már kínált egy megoldást a kommunikatív és instrumentális racionalitás fogalmának bevezetésével, ez a dichotómia empirikusan nehezen volt alkalmazható. Ha azonban a Fukuyama által elkezdett úton - pontosabban az út egy apró ösvényén - indulunk el, akkor talán a mindennapi életben is felhasználható megosztását, s egyben összekapcsolását kapjuk ésszerű és bizalmon alapuló cselekvéseknek.

7 A bizalom kérdéskörének nagyon jó elméleti modelljét jelentik a különféle cselekvéseméleti játszmák, melyek az optimális választás lehetőségével foglalkoznak. A játszmák résztvevőinek úgy kell különféle alternatívákból választaniuk, hogy nem tudják, hogyan dönt a másik „érdekelt”. Lehet eleve „Önzön játszani” - ebben az esetben abszolút veszteséges, ha a másik is „önző”, abszolút nyereséges, ha a másik együtt szeretne működni -, valamint lehet együttműködően, ebben az esetben az esetleges nyereség és veszteség is kisebb.

Szilágyi András

Jákob létráján

(Vágréti János festőművész vizuális üzenetei)

„Arcom kötésén foszlik a hit lophatnék csendet
magamnak is Várnak az átszabható percek megcsalt
idejű - árva lelkek”

Vágréti János Békéscsaba városában élő, úgynevezett „őshonos” képzőművész, aki művészeti szubkulturális közegetől távol, elszigetelve - szellemi-vizuális csoportosulás nélkül - hozta létre életművét. Mégis (vagy ennek ellenére), e rendhagyó pályáiv „boltíve alatt” kifejlesztett, egy nemzetközi színvonalú lírai absztrakt festészetet, amely szorosan kapcsolódik a mai ember értékkereső világához.

A Munkácsy Mihály Múzeumban, 1998 augusztusában megrendezett műegyüttes egészéből valósággal sugárzott: a „művekbe vetett bizalom”, az alkotói közlés „megváltani” akaró ember-hite.

A kiállítás vizuális szellemterében megjelent előttünk egy apostoli festő, aki JÁKOB LÉTRÁJÁN járva - KÉPTÁRGYAIIVAL (vizuális üzeneteivel) - igyekszik összekötni a földi és égi tereket - a befogadó lelkek számára.

Vágréti János 1925-ben született Békéscsabán. Nagy családban nőtt fel. A szociológiai tényen túl, nála mégis többet jelentett az, hogy nyolcan voltak testvérek, mert a szeretet, mint megtartó erő, legyőzte, „meghaladta” az élet valóságos nélkülözéseit. Ez a ma már romantikusnak tűnő érzelmesség keresztény szellemiségen alapult, ami a későbbiekben túlnőtt a felebaráti szereteten, és a képzőművészetben tárgyasuló lélekaktivitásban talált formát. Ifjúkora óta vonzotta a festőművészek (a teremtők) misztikus világa, amelyről első benyomásait azoktól a helybeli festőktől kapta, akik műveikhez - asztalosmester édesapjánál - kereteket (rámákat) csináltattak.

Így találkozhatott (többek között) Jankay Tiborral, Miklós Istvánnal, Sass Árpáddal, akik az ifjú Vágréti fantáziavilágában - különös történeteikkel - titokhordozók voltak? Az egzisztenciális létkényszer szorításában, a család fenntartását segítve, édesapja asztalosmesterségét folytatja. A II. világháború utáni időszak konszolidációját követően nyílhattak meg az önművelést, az önképzést elősegítő, támogató, sajátosan intézményesített „szabad” formák.

Így viszonylag későn - 1952-ben, huszonhét éves korában - kezdi el szakmai tanulmányait, abban a békéscsabai képzőművészeti szabadiskolában, amelynek 1951-től oktatója, majd 1955-től vezető tanára Mocos József volt.

Ennek a pedagógiai képességekkel megáldott - posztnagybányai szemléletű - szigorú szakmai elveket követő igényes mesternek, ennek a született erkölcsi lénynek a példája - mély embersége és a művészethez viszonyuló alázatos magatartása (attitűdje) - Vágréti Jánosnak követendő, életre szóló indíttatást adott. Mocos József tudta, hogy intézményesen művésszé nevelni senkit sem lehet. Ugyanakkor sejtéseiben is pontosan jelezte, hogy tanítványai közül ki, mire hivatott. A tehetségek kibontására összetett, többirányú didaktikai közelítést alkalmazott, amelyben a rajz akadémikus alapjait, a szabadban-festés plein-air (levegővel „átítatott”) szín- és fényviszonylataival oldotta fel.

A mester 1971-ben tett nyilatkozatában azt olvashatjuk, hogy a „kör működésének huszonöt esztendeje alatt nyolcvanegy növendék került be a különböző művészeti- és tanárképző főiskolákra, egyetemekre.” Vágréti az ötvenes évek végétől a Képzőművészeti Főiskolára kirajzott szakkörtársaitól, elsősorban: Fajó Jánostól, Gaburek Károlytól, Mengyán Andrástól... olyan, akkor a nyilvánosságtól elzárt, szakmai információkhoz jutott, amely valóságos képet próbált adni a hazai és nemzetközi képzőművészeti folyamatokról és irányzatokról. Az ötvenes-hatvanas évek vizuális

közállapotaira jellemző volt, hogy az avantgárd művészet - a hivatalos ideológia frazeológiájában - retrográd tendenciának minősült, ebből következően tiltott volt. Nota bene - a magyar képzőművészet még saját múltjától is el volt zárva, védelmül kis lakoszobák rejtekébe húzódott vissza! Vágréti vizuális eszmélése a természetelvű tanulmányi időszak (1952-57) után bontakozik ki. Első korszakában, 1957-67-ig, a tiszta népies naivitás odaadó áhítata nyilvánult meg. Meghatározó volt számára a hatvanas évek szellemi tájékozódásában - a nagy műveltségű orvossal - Oláh Istvánnal való barátsága.

A természetgyógyászat hazai mentorának tekintendő gondolkodó - a gyakorlatban is - környezetének olyan vonzó családmodellt kínált, amelyben a szabadság, a személyes kreativitás és a szellem magasabbrendűsége szárnyalt, s aki még arra is „elég” bátor volt, hogy Hamvas Béla egzisztencialista filozófus kéziratait (többszöri kézi átmásolással) „sokszorosítsa” és terjessze: a „jánosbogárszerű” szellemi lények között.

Önfejlesztő útját a tokaji nyári művésztelep kurzusai segítik, majd a hetvenes évtizedben a békési alkotótábor nyújt lehetőséget a közösségi együttlétre. Mindeközben a külső naturális történés helyett a belső történés, a lélekelemzés meditatív kétségei felé fordul. Ennek háttérében a 20. századi magyar festészet egyik legfontosabb alkotója, Vajda Lajos művészetével való szembesülés húzódik meg. A létezésnek ez a magasabb foka kezd kibontakozni művészetében, mintha Ady sorait citálná a jó Csönd herceg előtt: „vacog a fogam és füttyörészek”. A munka melletti festés „időszeletei”, valamint a hagyományból merítés személyessé tételének szellemi kihívásai - a műveket tanulmányozva - heroikus küzdelemre utalnak. Gondoljuk meg: az Alföld békési szegletében, a vizuális provincializmus szellemterében, úgynevezett amatőr státusban is, büszke öntudatában volt annak, hogy amit tesz, az valójában misszió, teremtő küldetés?

Olykor a végső reménytelenség ellen az „alpesi faház” magányába „menekül” belső önfeltáró utakat keresve - a felemelő profetikus hit, a krisztusi megbocsátás ígézetében. Paul Klee szellemi holdudvarában a látványbeli elvonatkoztatások szemléletileg tiszta világát szeretné megvalósítani. Így a sorozatokban szerveződő képekből még nem tünteti el a tárgyi vonatkozásokat. Sőt, a hetvenes évek elején, a figurativitás kiemelésével festődnek a kompozíciók, majd e formák - egy másik sorozatban - szétmosódnak, csak sejtetésszerűen bukkannak föl a fehér színek „izzásából”, hogy aztán végleg megsemmisüljenek, és átadják helyüket az elvont képi jelrendszereknek. Ez utóbbi ciklus művei korszakká szerveződnek.

Ebben az egységes fehér korszakban - 1974 és 1979 között - a bölcsen viselt szenvedés, az emberi kiszolgáltatottság képi transzformációi, mindennapi személyességgel jelennek meg. A művek vizuális szellemterében, a térbeli kiterjedésekben, a testet hordozó tömbfelületek heideggeri értelemben vett meghatározhatatlanságában, mintha az irracionális sejtelem és a tiszta szellem kísérleti formarendszerének a „magára találása” történe meg. Ebben az eggyé-olvasásban, ebben a diszparitásában keresik egymást a festői formák textúrái a szín- és fényhártyák fedése alatt, ahonnan a mindent átható fehér fény sugarai szállnak fel a tiszta lélek dicséretében? Mindezekből következik, hogy a Vágréti-művek egyik éltetője a belőlük kisugárzó hit transzcendens ereje!

Az egészségét váratlanul megtámadó allergia „eltiltja” ettől a munkavégzéstől. Előnyugdíjaztatása után a nyugodt alkotói légkör valósággal festőállványhoz szegezi. Megszállottsággal fest, hiszen úgy érzi, neki elmaradt évtizedek összepréselődött élményanyagát kell vászonra vinnie. Az olajfesték használata által kiváltott bőrallergia, valamint az anyagváltás kényszerűsége - a betegség utáni önvizsgálat - új korszakot is jelöl, amelyben a sors alávetettségén „kívül és felül” emelkedve a képzőművészet játékos, ironikus groteszk irányzata kerül előtérbe. Ezen vizuális szellemterbe ágyazódott a Munkácsy Mihály Múzeumban, 1984-ben bemutatott tárlat anyaga. Az „Én műhelyem” elnevezésű kiállításon a szakmai nyilvánosság számára bebizonyosodott és egyértelművé vált: a küldetés festészettel való szembesülés, amelyben esztétika és etika nyilvánvaló együttvalóságban volt jelen.

A hivatalos elfogadottság változásokat hoz a művész élethelyzetében is.

1986-ban, alig hatvanévesen, felveszik a Művészeti Alap tagjainak sorába, immár teljes idejét a festészetnek szentelheti, ennek ellenére műterméből a képek nem „zuhannak ki”, lassú, időigényes „fejlesztéssel” születnek.

A körülmények változásaként - 1987-ben, Békéscsaba várostól - műteremlakáshoz jut. A műterembe beömlő fény inspiratív erővel hívja elő a telt primer színeket. Lemond a tónusfestésről, a fény-árnyékviszonylatok sugallta lágy formák ölelkezéséről, a légies, elmosódó színhatásokról - az ún. sfumato festéktechnikáról. Javuló egészsége, az allergia megszűnése lehetővé teszi újra az olajfesték használatát. A tűnékeny pillanatok bizonytalan hősei, a körülmények és tárgyi-emberi viszonyok kiszolgáltatottjai „kilépnek” a bénító cselekvésképtelenség hálójából, s a képzelet lírai csapongásaiból: maga alkot formát. A vörös-sárga-kék tűzben égő formák finom folthatásaival, érzékenyen texturált felületével, maga a játék: a teremtés szabadsága érhető tetten. Fokozatosan áttér a színre épített, elvont tartalmakat sugalló művekre. A vizuális szellemterében a környezet plasztikusan már nem jelzett, sőt, a fölsejlő figurák közege sem tárgyiasítható. Vágréti János, ebben a pontos utalásoktól, az útbaigazító jelzések egyértelműségétől független, színek és formák viszonyaiban találja meg találja meg az immanens festői tartalom kifejezésének lehetőségét. Vaszilij Kandinszkij képi esztétikája beépül saját vizuális szellemterébe.

A kilencvenes években kibontakozó új konstituáló jegyek új lehetőséget is teremtenek. Művészetében a tudatosan megszabott esetlegesség válik a képi törvényt meghatározó rendezőelvé.

Egyrészt szenvedélyesen kutatja a „véletlen” vonalak, színek, formák önmagában való különbözőségét, eltérését. Másrészt, ezen „képválaszok” olyan lelki tartományból eredeztetnek, ahonnan e tudattalan elfojtások felszínre hozása, szublimálása az egész személyiséget igénybevevő alkotói próbatétel, hiszen esztétikailag az élethelyzetek „megkövesedett”, rögzült sémái értéktelenné válnak. Vágréti a gyermekszakköröket vezetve szembesült az örök tanulsággal: akikben nem szilárdultak meg a preformák - miként a gyermeki látásban és nyitott alkotói attitűdben -, az a képzelet, a fantázia-látás szabadságában találhatja meg azokat a kompozíciós elemeket, amelyek hiteles képszervező erővel bírnak, és amelyben valóban triumfálhat az öntörvényű: alkotójára jellemző „véletlen”!

Ennek a ténynek nem mond ellent az, hogy a kitartó szorgalom és mesterséggyakorlás nélkül nem hívhatók elő a kiérlelt „átírások”. A hiányosságok fájdalmát enyhítő újbóli erőfeszítések újabb és újabb változatainak sokasága adja (adhatja) meg az alkotónak a „kész mű” nyugalmát. Vágréti Arc-ciklusában bizton megtalálta alkotói „nyugalmát”! A fej arche formájára rakott „festékpázmákkal”, valamint - a gyermeki ártatlanság: „kör-pont-pont-vesszőcske - készen van a fejecske” rigmusokba foglalt - ráolvasó játékoság, úgy hívta elő átírás-változatait, hogy az emberi torzulások festői megnyilvánulásai jelképes siratófallá emelkedtek - ami előtt a megbocsátás gyertyái örökké égnek! Újabb ciklusában, a virtuális Golgotán, olyan képstációkat látunk, ahol a festő viszi a „keresztjét”, ez a küldetése, nem tehet mást, eleve elrendeltetett. A végső stáció keresztjén maga a mű, melyen „átvérzik” a törekeny test, a megváltó ember-hite?

Expresszív verbis - a tubusból kinyomott telt, primer színekkel - pirosak, sárgák, kékek, zöldek, feketék anyagával -, textúrájával, valamint a vonal-folt-ritmus variációk, kompozíciók törvényszerűségével: imaginárius tereket alkot. Bármilyen érzelmesnek tűnik, mégis a semmibe kifutó vágyódás rendelkezik a legérzékibb valósággal, a csillapíthatatlan vágyakozás állapotában érzékelhetjük a legintenzívebben saját létezésünket is! A tárgyi világ absztrakciója tehát nem egyszerűen a festői formákkal való kísérletezés eredménye, hanem intenzív létállapot is egyben.

Ekképp Vágréti lírai nonfigurációinak, elvont kompozícióinak a létalapja nem a technikai megoldások iránti kíváncsiság (noha nyilvánvalóan ez is jelen van), hanem egy fogalmilag nem, vagy nehezen artikulálható vizuális meditáció, egy határtalanságra vágyó vallásos érzület! A Munkácsy Mihály Múzeumban - 1998 nyarán - bemutatott művek imaginárius tereiből a legvéresebb sebeit tárja elénk - elvakarva „csontig”.

Az elmúlt években - 1993-1998 között - Németországban több sikeres kiállításon mutatkozott be, ahol meglepődtek - az elszigetelődésen túlmutató - következetesen kifejlesztett, nemzetközi színvonalú festészet esztétikai kvalitásán.

Mindezekén túlmutatóan, talán a huszadik századi magyar művészet, s ezen belül a festészet adaptív törekvéseire jellemző leginkább, hogy a legkevésbé fogadja be elméleti tisztaságban a külső művészeti központokban létrejött stíluszemléleteket. Megfigyelhető, hogy a kapcsolódás, az interferencia vagy azonosulás akkor volt lehetséges, ha a nemzetközi új törekvések ezen „egységes

egészbe” fogadásának teret, akaratot, szándékot adtak. Azt gondolom, a képzőművészet posztmodern szegmentálódása áttételessé, viszonylagossá teszi a centrum periféria viszony státusát, mert az információs tér zsugorodásával a vizuális szellemkörök kialakulása is felgyorsul, s eredményeképp megváltoztatja az egyénítés „versenyfolyamatát” is - az esetleges szándék kinyilvánításától függetlenül.

Vágréti János elvont nyelvezetű alkotásai, kortárs piktúránk lírai absztrakt vonulatával rokonítható, s művészetének háttérében az egyetemes huszadik századi festészet nonfiguratív ágazatának tanulságai húzódnak meg. Ars-piktúrájában minden egész eltörött, de Isten - él!

Ez a materiális effektusokban dúskáló, pasztózus technikájú, érzéki karakterű piktúra, igen sok vonatkozásban, megfelelni látszik Kállai Ernő magyar temperamentumról tett megállapításainak. Ám azzal a fontos eltéréssel, hogy - az idők folyamán - a részekre szakadt egész helyreállításának szándéka, transzcendens hite, a teljesség iránti vágyakozás szellemi-érzelmi ereje, egyre inkább tiszta festészetté alakult, s elválaszthatatlanná vált az őt megtestesítő formáktól, vagyis: öntörvényűvé karakterizálódott.

Vágréti immáron - Jákob létráján járva - képtárgyaival igyekszik összekötni az égi és földi tereket, amelyeknek sugárzó sejtései a megváltás ígését hordozzák magukban - e földön járó lelkek vigasztalásául.

E számunk szerzői

Balla D. Károly (Ungvár)
Banner Zoltán (Békéscsaba)
Elek Tibor (Gyula)
Fried István (Szeged)
Galgóczy Árpád (Budapest)
Haász János (Gyula)
Juhász Ferenc (Budapest)
Kiss Ottó (Gyula)
Körmendi Lajos (Karcag)
Magyari Barna (Szeghalom)
Nagy Mihály Tibor (Békés)
Nagy Nárcisz (Békéscsaba)
Németh Zoltán (Ipolybalog)
Rott József (Vésztő)
Szilágyi András (Békéscsaba)
Térey János (Budapest)
Tőzsér Árpád (Pozsony)
Vörös István (Budapest)